

મુધારીને વાંચો.

પૃં ૩૮ લીં ૩ યદમાં ' તે નં. ૧ ના દહેરામાં છે ' એ ઉમેરવું.

પૃં ૩૮ લીં ૪ ' નં. ૧ ના દહેરામાં ' ચબ્દો કાઢી નાખવા.

પૃં ૬૨ લીં ૧૪ ' એવા તો ઘોટાળા ઉભા થાય છે ' ને બદલે...

' એવી તો ગેરવ્યવસ્થા થઈ જણાઈ છે.' એમ વાંચવું

મુદ્રક: પ્રફુલ્લભદ્રાસ ચંકરદાસ.

મુદ્રણસ્થાન: કિર્તી મુદ્રણાલય,

ફર્ની-ડીઝ બીજ, રીચીરોડ,

અમદાવાદ.

ભુમિકા.

ખંભાતનો ઇતિહાસ, ચૈત્યપરિપાટી અને તેની પરિપુર્તિ-ગાઇડ એ પુસ્તિકાને પ્રસ્તાવનાની જરૂર ન હોય. તેના મોટા નામ પરથીજ તેના વિષયોનું ભાન થઇ શકે છે. સંક્ષેપમાં કહેવાનું એજ છે કે તે તૈયાર કરવામાં નીચેના પુસ્તકોનો મુખ્ય આધાર લીધો છે.

ગુજરાતનો પ્રાચીન અને અવાંચીન ઇતિહાસ, આચાર્ય કુવરજીત મહોત્સવ સ્મારક ગ્રંથમાથી ગુજરાતના વહાણુવટાનો લેખ, સુશ્રીર અને સમ્રાટ, ખાદી નિબંધ, સ્થભણુપાર્શ્વનાથ ચરિત્ર, જૈનયુગ માસિકના લેખો, સામાજિક જૈનના કેટલાક લેખો, કોન્કરન્સની ડીરેક્ટરી, શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિદ્વિત જૈનગીતા, ઝરૂપભદ્રેશ્વરાવકનો શ્રી વિત્ત્યહીરસૂરિનો રાસ આદિ. એ સર્વના લેખકો અને પ્રકાશકોનો આભાર અત્ર માનવો એ અસ્થાને નહિ ગણાય. લખાણુ તપાસી, તેને ગોઠવી, શુદ્ધિ પૂર્ણ કરી તેના પ્રકાશન કાર્યમાં માનસિક અને કાવિક મદદ આપનાર મારા સુહૃદ ચીમનલાલ દ. શાહની સેવા પણ હું વિસરી શકતો નથી.

ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ અસ્તિત્વમાં ન હોત તો આ પ્રકાશન તૈયાર કરવા કે પ્રગટ કરવાનું ભાગ્યેજ બની શક્યું હોત. ચૈત્ય વ્યવસ્થાપક સમિતિ એ શ્રી સ્તંભતીર્થ જૈન મંડળનું અંગ છે; તેમ છતાં પણ તે સમિતિમાં ખંભાત બહારના ગૃહસ્થોનો પણ ફાળો છે. તે પણ અમે આ પ્રસંગે વિસરી શકતા નથી. તે વખતની તેમની જે મદદને લઇ અમે આજ મુખી કાર્ય કરી શક્યા છીએ તે અમને ડગલે અને પગલે સમૃતિપટમાં આગ્ર્યાજ કરે છે. એ સૌ ભાઇઓનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ.

આ પુસ્તિકાની પ્રસ્તાવના લખાવવા કે લખવા અમે તરફી લીધી નથી, કારણ કે અમને લાગ્યું છે કે તેની આવશ્યકતા છે પણ ખરી અને નથી પણ. પ્રાચીન અવશેષોના સંગ્રહ માટે જે પ્રયાસ સેવાયો તે માટે પ્રસ્તાવનાની જરૂર છે; પરંતુ એ વસ્તુ પુસ્તિકામાં સંગ્રહ રૂપે એક કે બીજી રીતે આવી જતી હોવાથી તેની જરૂર નથી એમ પણ લાગે છે.

પ્રભાવક ચરિત્રમાંનું અલયદેવમૂરિચરિત્ર તેમજ તીર્થકલ્પ-માંથી સંલભનીર્થકલ્પ લેવાનો વિચાર હતો; પરંતુ સંસ્કૃતજ્ઞાન કટાઇ જવાને લીધે અમે તેમ કરી શક્યા નથી. એ બંને ગ્રંથમાંથી કાંઈક વિશેષ પ્રકાશ પડી શકત એમ મારા મહાદેવ શ્રીમનસાલ દ. શાહને લાગ્યું છે; પરંતુ તેમની પ્રવૃત્તિ હાલ અધિકતર હોઇને તેમજ અન્યની મદદ લેવા જતાં સમય વધુ લાગવાનો સંભવ હોવાથી એમના એ લેખને હાલ તો તગવો પડ્યો છે. ફરી વાર કોઈ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે તો સંસ્કૃતજ્ઞાનવાળાની સ્હાય લઇ અમે એ પર કાંઈ પ્રકાશ પાડવા ઇતિબર રહીશું.

ખંભાતનો ઇતિહાસ જૈન અને જૈનતરને ઉપયોગી થવાનો છે, ઉદ્દેશ્યો માત્ર સંગ્રહાવનેજ લાભ પૂરતા છે, તેની પરિપૂર્તિ ખંભાત આવતા જૈન અને જૈનતર યાત્રાળુઓને જરૂર માર્ગદર્શક નિવડશે એમ અમને લાગે છે. આમ છતાં અમારી પુસ્તિકા જન સમુહને ઉપયોગી નીવડે તેવી કરવાનો વિચાર હોવા છતાંય અમે તેને સાંપ્રદાયિક તો બનાવી દીધી છે તેનો અમને ખેદ છે; પરંતુ જે સંસ્થાના કાર્ય તરીકે એ તૈયાર કરવામાં આવી તે દૃષ્ટિએ એ વિના કાંઈ વિશેષ કરીએ તેવો સંભવજ ન હતો, છતાંય પણ અમે ખંભાતના પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન આર્થિક ઇતિહાસ ઉમેરવાનું સાહસ તો કર્યુંજ છે અને એ રીતે તેની સાંપ્રદાયિકતા ઓછી કરવા પ્રયાસ કર્યો છે અને વાચક તે જોઈ શકશે.

ખંભાતના જૈનોને, ત્યાંના જૈનેતરોને તેમજ જૈન અને જૈનેતર યાત્રાળુઓને આ પુસ્તિકા મફત રૂપી નીવડે એ અમારી ભાવના છે. અમારા આ નાનકડા પ્રયત્ન પરથી કોઈ પણ જૈન યા જૈનેતર આથી પણ વિશિષ્ટ સમ્રહ બહાર પાડવાની પ્રેરણા પામશે તો અમારો આ પ્રયત્ન કાંઈક સાર્થક છે એમ ગણાશે. ખંભાતના ઇતિહાસના અનેક આંકડાઓ અમે અમારી મુશ્કેલી અને ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં લેતા છોડી પણ દીધા છે તેથી અમે અણુજાણુ નથી, તે મેળવવાના સાધનો માત્ર ભાપામાં છે એ ઉપર દર્શાવી દીધાં છે. આથી પણ અધિક સાધનો ગવર્નમેન્ટ એજેડીઅર, કનીંગહામ્સ એન્સીયન્ટ હિસ્ટરી, પ્રાચીન ઇતિહાસ તેમજ ઇન્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના દફતરો આદિમાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકાય એમ છે. આટલી સૂચના કરવાનું કારણ એજ છે કે ભાવિમાં કોઈને વિશિષ્ટ પ્રકાશન કરવું હોય તો તેને માધન મેળવવાં સુગમ થઈ પડે. ખંભાત સ્ટેટ ધારે તો ખંભાતનો સપૂર્ણ આર્થિક અને રાજકીય ઇતિહાસ તૈયાર કરાવી શકે. ખંભાતની પ્રજા ખંભાતનો ઇતિહાસ નહિ જાણી શકે એ કાંઈ ઓછા દુર્દૈવની વાત નથી. ખંભાતની પ્રજા સમક્ષ આવેા ઇતિહાસ મૂકવાની જરૂર છે, તેમાંથી પ્રેરણા પીને ખંભાતને સાહમિકતા પ્રાપ્ત થશે અને સાહસની સાથે તેની ગયેલી તેમજ બૂઝાએલી જાહોજલાલી પાછી મેળવી શકાશે. કાળના ગર્ભમાં શું સમાયુ છે એ અમે નથી કહી શકતા, છતાં આટલી ભાવના અમે રાખીએ એ અસ્થાને તો નથી.

આથી અધિક શું કહેવાનું હોય ?

લી. સેવક

મોહનલાલ દી. ચૌકરી.

નિવેદન.

ખંભાતના જિન ચૈત્યોની તપાસ કરવા શ્રી૦ મોહનલાલ દી. ચોકશી અને શ્રી૦ ચીમનલાલ દ. શાહની સમિતિ નિભાવેલી; જેમણે સં. ૧૯૮૪ ના વૈશાખ માસમાં દહેરા-સરોની ફરી સુલાકાત લઈ નવી યાદી તૈયાર કરી; ત્યાર બાદ આઠ વર્ષ પર તૈયાર કરેલી જુની યાદી સાથે તેને સરખાવી તેમાં થયેલ ફેરફારની પણ નોંધ કરી. આવી તપાસ-સમિતિ વર્ષમાં બેથી ત્રણ વખત તપાસ કરવા માટે નિમ-વામાં આવે છે; અને તે પ્રમાણે ક્યારેક તપાસ થતી પણ રહે છે. તપાસસમિતિના એ બે સભ્યોએ જે મહેનત લીધી છે, તે ઉપરાંત ખંભાતનો ઇતિહાસ, જૈન ઇતિહાસ, શિક્ષા-લેખના વૃત્તાંત, આદિની જે શુંથણી કરી તેને છપાવવાનું જે સાહસ, કાળજી અને ખાંત દાખવી છે તે માટે અમે તેમના પ્રતિ અત્ર આભાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

લી સેવક,

લલ્લુભાઈ છો. શાહ

ઠાકોરલાલ છોટાલાલ

દલસુખભાઈ ક. શાહ

પ્રમુખ.

મંત્રીઓ.

મોહનલાલ દી. ચોકશી

ઉપ. પ્રમુખ.

સ્થંભતીર્થ યા ખંભાતનો ઇતિહાસ

અને

ચૈત્ય પરિપાટી.

મંગલાચરણ:

જયત્યસૌ સ્તંભનપાશ્વનાથઃ પ્રભાવપૂરૈઃ પૂરિતં સ્થાનઃ ।
વિદ્યત સધન્વન્તરયૈષ્વ ચેન કુણોપતાપોઽભયવેષ્ણુરી ॥

તીર્થ:

તારવતિ इति तीर्थः अर्थात् भंसार इष दुःખसागरभांथी पोतनी
भाइके कुખता ખચાવી લઈ, રક્ષણ આપી, અને પાર ઉતારે તેનું
નામ તીર્થ.

અદ્વાર દ્વપણોને સર્વથા દૂર કરી બાહ્ય લક્ષ્મી રૂપ આડ પ્રાતિ-
હાર્પ અને આંતરિક લક્ષ્મી રૂપ ચાર અનુપમ અતિશય જેને પ્રાપ્ત
કર્તા છે એવા અરિહન્ત એ બાવ તીર્થ છે. તેમના ઉપદેશ રૂપ
અમૃતવર્ષાધુથી કોટી જીવોના કલ્યાણ થયા છે અર્થાત્ તે દ્વારા
આત્મશક્તિની પીછાણ કરી અગણિત આત્માઓ ભવસમુદ્રમાં જીવતાં
બચી, તરી ગયા છે. એટલુંજ નહિ પરન્તુ, તેના અવલંબન દ્વારા
ભાવિકાળમાં પણ સંખ્યાતીત જીવો આત્મસંપત્તિની સાધના કરી શકે
તેમ છે. આડ કર્મરૂપ મહાન શત્રુઓને જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી
દઈને જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્યરૂપ અનંત ચતુષ્કને મેળવી
ભાવદયાથી સમસ્ત પૃથ્વીતળ પર વિહરી બોધ રૂપ વૃંદારિસિંચનથી
ભવજીવોના હૃદયપણોને વિકસ્વર કરનાર એવા તીર્થકર પરમાત્મા
જે સ્થાને જન્મ્યા હોય, જે સ્થાને બાળકિડા કરી હોય, જે સ્થાને

દીક્ષાપ્રહણ કરી હોય, જે સ્થાને વિદ્યાર્થી હોય, જે સ્થાને કૈવલ્ય-સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી હોય, જે સ્થાને મોક્ષસંપત્તિ હસ્તગત કરી હોય, એ મહાનુભાવના હૃદયમાં અનુભવાતી અનુપમ સમતાભાવનાના પ્રતાપે જે સ્થાનના પરમાણુઓમાં સાત્વિક શિતળતા ઓતપ્રોત થઇ રહી હોય, જે સ્થાનની કુદરની આકર્ષણશક્તિ અને નિવૃત્તિપ્રધાનતાથી પ્રેરાઇને અનેક સાધુ આત્માઓએ અનશન કરી કામળને પામે જડ-પુદ્ગલના રસને તિલાંજલિ દઇ આત્મસાક્ષાત્કાર અનુભવ્યો હોય એ સર્વ જૂમિઓ તીર્થજૂમિ યા દ્રવ્યતીર્થ છે.

બીજી દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો અગિહન્ત એ જગમ તીર્થ છે, જ્યારે તીર્થજૂમિ એ સ્થાવર તીર્થ છે. એ દરેકની ભાવપૂર્વક સેવા એ આત્મકલ્યાણપ્રદ છે. આવા સ્થાવર તીર્થોના મહાત્મ્યથી પ્રેરાઇ, પૂર્ણતા અનુભવનાર મહાન નરપુંગવોની મૂર્તિ યા પાદુકાની સ્થાપના કરી હોય છે અને સુરિમંત્ર પ્રાપ્ત કરનાર પ્રાભાવિક સતોના હસ્તે તેની અંજનશલાકા અને પ્રતિષ્ઠાનવિધિ પણ થઇ હોય છે; આ કારણે ત્યાંના વાતાવરણ એટલાં નિર્મળ, પવિત્ર, પૂનિત અને શાન્તિપ્રદાન હોય છે કે ત્યાં પહોંચી ગયેલ આત્મા ગમે તેવા સંસારતાપથી તપ્ત હોય, પાપી હોય, અસંપન્ન હોય, તો પણ તેવાને પણ રૂંધે રૂંધે તેની અસર અદ્વિપાધિક પ્રમાણમાં થાયજ છે. તે પ્રસંગે તે મહાન નરપુંગવોએ અનુભવેલ આત્મસંપત્તિ રૂપ ઉચ્ચ-મહાન જીવનની સ્મૃતિ તેને આત્મામાં ડોકિયાં કરવા પ્રેરણા આપે છે, પરિણામે તે પદ્માતાપ રૂપ પાવકજવાળાથી પવિત્ર બને છે. આ વસ્તુરચિત અનુભવગમ્ય છે. ‘જિન પડિમા જિન સારિખી,’ એ આગમવચનમાં શ્રદ્ધા રાખી જિનેશ્વરના પદપંકજમાં લીન બનનાર આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિરૂપ ત્રિવિધ તાપથી મુક્ત થાય છે; તેજ પ્રકારે જીવો આવા સ્થાનોમાં પૂર્ણ આત્માની શાન્તિનો પણ અનુભવ મેળવી શકે. આવા અનુભવનો મુખ્ય આધાર ધ્યાનની એકાગ્રતા અને ભાવની પ્રબળતા પર છે.

તીર્થના પ્રકાર:

તીર્થસ્થાનોનો મહિમા અચિંત્ય છે. તેના પાંચ વર્ગ પાડી શકાય: (૧) કલ્પાલુકભૂમિઓ, (૨) અનશનભૂમિઓ, (૩) નૈસર્ગિક સૌન્દર્યમય ભૂમિઓ, (૪) ચમત્કારિક બનાવોના સબધવાળી ભૂમિઓ અને (૫) સ્થાપનાનિરૂપદ્વારા નિર્મિત થયેલ ભૂમિઓ.

અયોધ્યા, રત્નપુરી, ચંપાપુરી, પાવાપુરી, કાકંદી, સમેત શેખર, ગિરનાર, હસ્તિનાપુર આદિ પ્રથમ વર્ગની; શત્રુઙ્ગ્ય આદિ બીજા વર્ગની, અર્ધુદાચલ (આણુ), તારંગા, ગુણુશીલવન ચૈત્ય, તાળધ્વજ (તળાગ્ન), નાહુલાઇ, રાણુકપુર આદિ ત્રીજા વર્ગની, કેસરીયાણ, અંતરીક્ષણ, મક્કીણ, શંખેશ્વરણ, સ્થંભલુણ આદિ ચોથાવર્ગની અને જ્યાં એકે યા અનેકે જિનાલય છે એ પાંચમા વર્ગની તીર્થભૂમિઓ છે, સૂત્રમાં કથન છે કે:

‘જે કોઇ નામ તીર્થ સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાળ લોકમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હોય અને જ્યાં એકે યા અનેકે જિનજંમ હોય તે સર્વને નમસ્કાર’ આ વચન, ઉપરના વર્ગીકરણમાંના પાંચમા વર્ગની જ પુષ્ટિ કરે છે.

ખંભાતનો મહિમા:

ખંભાત યા સ્થંભલુપુર જ્યાં શ્રી ૦ સ્થંભલુકે પાર્શ્વનાથનુ ચમત્કારિક નિલમનું બિમ્બ બિરાજમાન છે તે ચોથા પ્રકારનું તીર્થ છે તે ઉપરના વર્ગીકરણ પરથી સ્પષ્ટજ છે. આ ઉપરાન્ત અતિ પ્રાચીન મૂર્તિવાળા ત્યાં અનેક દેવાલયો છે, જેમાં પરમ આદિત્ય સમ્રાટ સંપ્રતિની બરાવેલ અનેક મૂર્તિઓ હજી પણ દષ્ટિગોચર થાય છે. આ કારણથી સ્થંભતીર્થનો ઉદ્ભવ પ્રાચીન તેમજ અર્વાચીન,

પ્રાકૃત તેમજ સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં અને તે ઉપરાન્ત સ્તવન, સ્તોત્ર, રાસાઓ આદિમાં ઉપલબ્ધ છે:

અંતરિક્ષ વરકાણો પાસ, છરાવસો ને થંભણ પામ. (સકલતીર્થ)
સેરીસરો, સંખેમરો, પંચાસરોરે; ફલોધિ, થંભણપાસ. (તીર્થમાળા સ્તવન)

અસ્ત્યાનંદપુરં ફલવર્ધનિગરી શ્રીસત્યનામ્નાપુરં
નાશિક્યં મૃગુલ્લમ્મગદપુર સોપારકં વિસ્તૃતમ્ ।
મોદેરં મથુરાન્દિલનગરં શ્રીસ્તંભણપાવનં
તત્ર શ્રી ક્રપમાદયો જ્ઞાનવરાઃ કુર્વન્તુ ઘો મંગલમ્ ॥

આ તો માત્ર નિર્દેશો છે; પરન્તુ તે ઉપરાન્ત ભૂતકાળમાં એક સ્મૃદ્ધિશાળી નગર તરીકે, અતિ વ્યવસાયના અભેદ સ્થાન તરીકે, ગુજરાતના પ્રખ્યાત અને અગ્રગણ્ય બંદર તરીકે પણ ખંભાતનું ગૌરવ ઓછું નથી. તેથી અર્વાચીન પરિસ્થિતિમાં પદ્મચાર કરતાં પૂર્વે તેના ભૂતગૌરવ પર બાંહેધાં થરો ખસેડી આપણે તેની નીચેની વસ્તુઓનું અવલોકન કરીયે: તેના પર કાળના કેવા કરાળ સપાટા લાગ્યા છે, ચડતી પડતીના કેવા ચમકારા તેણે અનુભવ્યા છે, અસ્તોદ્યપ સર્વત્ર ગતિમાન ચક્ર તેના પર કેવી રીતે ફરી વળ્યું છે આદિ. પ્રાચીન કાળની ત્રંબાવટી નગરી રૂપે, સ્થલભુપુરના અમત્કારિક બનાવ રૂપે, ભૂતકાળની જાહોજલાલી રૂપે ખંભાત નિરખવાને આપણે તેના પ્રાચીન, મધ્યકાલીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસમાં કુબક્રી મારવી પડશે. તેનું ભાવિ શેમાં ઉજ્જવલ રહેલું છે એનું પણ વિચારમનન કરવું પડશે અને ત્યારેજ આપણે તેના ભૂત-વર્તમાન-અને ભવિષ્યના મહાત્મ્યને તીરખી શકીશું.

નીચે કરેલા ઉદ્દેષો ઐતિહાસિક છે જે ‘ગુજરાતના પ્રાચીન અને અર્વાચીન ઇતિહાસ’ તેમજ ‘વસન્ત-રન્ત મહોત્સવ સ્મારક ગ્રંથ’ માંના ‘આપણા વહાણવટા’ના લેખમાંથી લીધા છે અને જે

જેન ઉલ્લેખો છે તે તે સંપ્રદાયના રાસાઓ, સ્તવન, પ્રાચીન ગ્રંથો આદિમાંથી છે.

ગુજરાતના પ્રાચીન ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો:

અણહિલવાડના રાજાઓના સમયમાં ખંભાતનું અસલ નામ 'ગંભૂત' બદલાઇને સ્થંભતીર્થ પડ્યું હતું. રાષ્ટ્રકુટના ગોવિંદ રાજાની સામે થનાર સ્તંભ રાજાને ખંભાત સાથે કાંઇ સંબંધ હોવો જોઇએ. (ઇ. સ. ૮૦૦-૮૦૮)

ખંભાતના સગાળવસહિકાના ચૈત્યમાં આચાર્યશ્રી હેમચંદ્રની દીક્ષા થઈ હતી અને પરમાર્દત્ કુમારપાળ રાજાએ તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. સોલંકી રાજાઓના સમયની અને તેમાં પણ રાજા સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના સમયની ખંભાતની જનહોળલાલી તો સુવિદિત છે એટલે તે સંબંધી ઉલ્લેખો ટાંક્યા નથી. (ઈ. સ. ૧૨૦૦)

ખંભાતના એક સૈયદ નામના વેપારીએ ત્યાંના મંત્રીશ્વર વસ્તુપાળ સાથે કહ્યો; સૈયદે ભરૂચના શંખનામના સરદારની મદદ લીધી, પરંતુ વસ્તુપાળે લુણપાળની સહાયથી તેણે હરાવ્યો; લુણપાળ આ જગ્યામાં ધાયલ થયો અને થોડા વખતમાં મૃત્યુ પામ્યો. ખંભાતની પ્રજાએ વસ્તુપાળની જીતથી ખુશી થઈ તેનું બહુમાન કર્યું. લુણપાળના મરણની જગ્યાએ મંત્રીએ 'લુણપાળ-પતિ'નું દેવળ બાંધ્યું. સૈયદને પકડી તેની મિલકત જપ્ત કરી. તેમાંની કિંમતી વસ્તુઓ રાજા વીરધવળે ગ્રહણ કરી ધૂળનો મોટો ઢગ અને કેટલીક વસ્તુઓ મંત્રીને ધન્યામ આપી. મંત્રીના પુણ્યપ્રતાપે ધૂળ પણ સોના રૂપા તરીકે કાગમાં આવી; કારણકે સૈયદના ઘરમાં એક વખત અગ્નિનો ઉપદ્રવ થયો હતો જેમાં તેના દરદાગીના ધૂળ ભેગા થયા હતાં. કહેવાય છે કે મંત્રીશ્વર એ સર્વ મિલકત લઇ શત્રુ-જય પ્રતિ જતા હતા ત્યારે રસ્તામાં તે મિલકત સંતાડવા હડાળક

ગામ આગળ ખાડો ખોદતાં નવું ધન પણ તેમને પ્રાપ્ત થયું. તેજ-
પાળની પત્ની અનુપમાદેવીએ આ સર્વ સંપત્તિ સચુંબ, ગિરનાર
અને અર્જુદાયલ પર ખર્ચવાની સૂચના કરી. બન્ને ભાઈઓએ એ
સૂચના પ્રમાણે અમલ પણ કર્યો. અર્જુદાયલના ભવ્ય દાનરકામની
સાથે જેમ વસ્તુપાળ અને તેજપાળનાં નામ અમર છે તેમ
સૂચના કરવામાં અને કારીગરોની સગવડ સાચવવાની યુક્તિ બતાવી
અમલમાં મુકાવનાર એ અન્નેક દેવાલયની રચનાના ઇતિહાસમાં અનુ-
પમાદેવીનું નામ પણ અમર છે. (ઇ. સ. ૧૨૭૫)

કચ્છ વાઘેલા પર વિન્ય મેળવી અલકુખાન અને નસરત-
ખાન ખલાત લુટવા ગયા અને ઘણી લુટ મેળવી. (ઈ. સ. ૧૩૦૦)
તે વખતે ખલાત વેપારીઓથી વસેલું અને સમૃદ્ધિસંપન્ન હતું. નસરત-
ખાને અહીંથી એક વેપારીના દેખાવડા ગુલામને પકડ્યો અને
અદ્લાઉદ્દીનને ભેટ કર્યો. તે ગુલામ એ મલેક કાકુર અને અદ્લાઉદ્દીનનું
પ્રીતિપાત્ર; પગિણામે એ માનીતો સરદાર પણ બન્યો અને રાજગાદી
પણ પચાવી પડ્યો.

ખંભાતનો પ્રાચીન વેપાર:

દશમી સદીમાં ખંભાત વેપારનું મોટું મથક હતું, તે વખતે
ભાં નાળાયેર, ઢેરી, લીંણ, ભાત (ચોખા), અને મધ ધણાં થતાં;
ચામડાના પણ અનેક ઘાટ બનાવાતાં અને તેમાં ખંભાતની મોજડી
એક પંકાતી વસ્તુ હતી. ખંભાતના વેપારીઓમાં આરબ અને ધરાની
વેપારીઓ પણ હતા, તેઓએ ત્યાં મસ્જિદો બંધાવી હતી અને તેઓ
હિન્દુ રાજાના હિતને નિર્ભયપણે રહેતા અને વેપાર પણ કરતા.

અગિયારમી સદીમાં કચ્છ અને સોમનાથના ચાંચીઓના અરબી
સમુદ્રમાં ત્રાસને પરિણામે ખંભાતનો વેપાર વધુ સતેજ હતો. આસ-

પાસના મુલકમાંથી વધારામાં સુંઠ અને કપાસ; કચ્છથી ગુલામ અને સુગંધી; આવાથી ખાંડ અને ઉત્તર હિન્દમાંથી મુલતાન થઇ તેમના આદિ માલ અહીં આવતો અને દેશાવર ચઢતો. ખંભાતનો વેપાર સમુદ્રમાર્ગે પશ્ચિમમાં ધરાન, અરબસ્તાન અને આફ્રિકાના સોફાલા બંદર સુધી અને પૂર્વમાં મલબાર, કોરોમાન્ડલ અને ચીન સુધી હતો.

બારમી સદીમાં ખંભાતના જવક માલમાં મુખ્યતઃ ઘઉં, ચોખા, ગળી અને તીર બનાવવાની લાકડીઓ હતી. ચાંચીયાઓનો ત્રાસ હજી પશુ હતો, પરંતુ અણહિલવાડના સોલંકી રાજાઓએ ખંભાતમાં એક કીર્તી બાંધી તેનું રક્ષણ કર્યું હતું.

તેરમી સદીમાં ખંભાત એ હિન્દના બે મોટા બંદરોમાંનું એક હતું. અહીંથી ગળી, રૂ, બારીક કાપડ પરદેશ જતુ. ચામડાનો વેપાર પણ ધણો હતો. આવક માલમાં સોનું, રૂપ, તાંબુ અને સુરમેા હતાં; રાતા સમુદ્રની આસપાસના મુલકમાંથી તેમજ ધરાનના બંદરોએથી ઘોડાઓ પણ આવતા. આ પ્રસંગે પારસી વેપારીઓનો ઉમેરો થઇ ચૂક્યો હતો. ખલાસીઓ રજપુત અને કોળી હતા. ખંભાતના દરીયામાં જો કે ચાંચીયાઓનો ત્રાસ ન હતો પરંતુ, અરબી સમુદ્રમાંનો તેમનો ત્રાસ ચાલુજ રહ્યો હતો.

ખંભાતનો મધ્યકાલીન વેપાર:

‘બારબોસા’ નામના સુસાક્ષરે ઘણા વેપારવાળાં અને તવ-ગર ગુજરાતના બાર બંદરો ગણાવ્યાં છે તેમાં ખંભાત મુખ્ય છે. દશમી સદીથી ખંભાત વેપારનું મોટું મથક હતું. ચૌદમી સદી સુધી એ કીર્તિ કાયમ રહી હતી. બાર બંદરોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે: (૧) પટે નિકસ (પટ્ટણુ સોમનાથ-હાલ વેરાવળ) (૨) મંગલોર (કાડીયાવાડનું માંગરોલ) (૩) દીવ, (૪) ગોગારી (ગોધા)

(૫) બરબિસિ, (ભરૂચ) (૬) ગંધાર, (ગંધાર) (૭) ખંભાત, (૮) રવેલ (રંદેર), (૯) મુરત, (૧૦) ડેન્વી (ગણદેવી) (૧૧) બકસર્ધ (વસાઈ) અને (૧૨) તાનામયંશુ (થાણા મહિમ.)

પંદરમી સદીમાં ખંભાતના જવક માલમાં લાખ, જટામાઘી, ગળી, આમળાં, રેરામી કાપડ, અને કાગળ મુખ્ય હતાં. કાગળનો ઉદ્યોગ આખા દિન્દમાં ખંભાતમાંજ હતો એમ 'નિકાશા ક્રાન્તિ' નામે મુમાફર (ઇ. સ. ૧૪૧૦-૪) લખી ગયો છે. પંદરમી સદીની આખરે (૧૪૯૯) શીરંગીઓ દિન્દમાં આવ્યા અને દરી-માઘ બેપાર તેમના હાથમાં જતો રહેવાની દહેશત ઉભી થઈ. શરૂઆતમાં તેઓ ન ફાવ્યા, પરંતુ સમય જતાં તેમનું બળ વધતાં (ઇ. સ. ૧૫૩૩) ગુજરાતના સુલતાન બહાદુરશાહને એવી સરત કરવી પડી કે ગુજરાતના વહાણો ખંભાતથી નીકળી રાતા સમુદ્રમાં જવા નીકળે તો તેઓએ વસાઈ આવી શીરંગીઓને હકસાઈ આપવી. શીરંગીઓ પાસેથી પરવાનો લીધા વિના કાંઈપણ વહાણ ખંભાત છોડે નહિ અને ગુજરાતમાં કાંઈપણ મનવાર બાંધે નહિ.

સોળમી સદીમાં ખંભાતના મથાળા આગળનો લાગ પૂરાઈ જવાથી ફક્ત નાનાં વહાણ અને તે પણ મોટા જુવાળ હોય તે વખતે ખંભાત આવી શકતાં. નાની હોડીઓ મારફતે દીવ, ગોધા અને ગંધાર ખંદેરે ઉતરેલ માલ ખંભાત લાવવામાં આવતો. આમ છતાં ખંભાતનો વેપાર પાછલી સદીની મારફત કાયમ રહ્યો. જમીન માર્ગે વેપારની આવક જવક અમદાવાદ અને રાધનપુરના માર્ગે યઈ ઠેક લાહોર, આગ્રા અને સિંધના નગર ટૂંકા મુધી હતી. આ રસ્તે માલ ગાડાં અને ઉંટ દ્વારા જતો. રસ્તામાં લુટના ત્રાસને લઈ હારબંધ વણઝારાની ઓંણ ચાલતી અને સાથે ભાટ રહેતો. જેની ત્રાગ્ય કરવાની ટેવથી માલ ઘણી વાર લુટાવા પામતો નહિ. તે સદીનો આવક માલ નીચે પ્રમાણે હતો; તાંબું, સીંકું, પારો,

હિંગલોક અને ફટકડી એ એડન, ગોવા અને ચેલિલથી; સોનું એ
 મકકા, હોરમઝ, એખીસીનીયા અને આફ્રિકાથી; ચાંદી એ રાતા
 સમુદ્ર અને ધરાની અખાતના પ્રદેશમાંથી; હીરા એ દખખણથી;
 માણેક એ પેગુ અને સિંહલદ્વીપથી; પોખરાજ અને લસણીયા હીરા
 એ સિંહલદ્વીપથી; ભૂરાં ઝવેર (વૈદુર્ય) અને નીલમ એ ધરાનથી;
 ચોખા, એલચી, સોપારી, નાળીયેર એ મલખારથી; ધઉં અને જવ
 એ માળવાથી; પાન એ અરબસ્તાન, મલખાર અને વસાઇથી;
 મજ્જા અને સુક એ અરબસ્તાનથી; કીસમીસ, ખબુર, કરતુરી અને
 રૂબાબ એ ધરાનથી; યુગલ આદિ સુગંધી એ સિંધથી; ગળી અને
 તેજનો એ લાહોરથી; રેશમ, હરડાં, બેહડાં અને તેજનો એ લાહોર
 અને કાણુલથી; લવિંગ એ મોલ્દુકાસથી; જલપદ્મ અને જલવંત્રી
 એ પેગુ અને બાંડાથી; સુખડ એ તિમોરથી; કપુર, એ બોર્નીયો
 અને સુમાત્રાથી; ગરમાળો એ મલખારથી; તજ એ સિંહલદ્વીપ
 અને મલખારથી; મરી એ બંગાળા, મલખાર, સિંહલદ્વીપ,
 સુમાત્રા અને જાવાથી; ઘોડા એ અરબસ્તાન, ધરાન, અને કાણુ-
 લથી; હાથી એ સિંહલદ્વીપ અને મલખારથી; પરવાળાં એ રાતા
 સમુદ્રના પ્રદેશથી; મોતી એ ધરાની અખાતના બંદરો અને મિંહલ-
 દ્વીપથી; હાથીદાંત આફ્રિકાથી; કાચબાની પીડનાં હાડકાં અને કાંડી
 એ માલદીવથી; કણતરની અગાર (રંગવા માટે) એ આફ્રિકાથી;
 લાખ એ પેગુ અને માર્ટાબાનથી; કરતુરી એ આવાથી; અમ્બર
 એ આફ્રિકા, સોકોદ્રા અને માલદીવથી; મખમલ, કીનખાબ અને
 ઉનનાં કપડાં એ રાતા સમુદ્રના પ્રદેશથી; ઝીણી મલમલ એ
 બંગાલ અને કોકણથી; અને બિલોરી કાચ એ ચીન અને
 માર્ટાબાનથી.

જલક માલ નીચે પ્રમાણે હતો; બાત એ સિંધ, કોકણ,
 મલખાર, આફ્રિકા અને અરબસ્તાનમાં; બાજરી એ મલખાર અને

આફ્રીકામાં; ધઉં એ મલબાર, અને આફ્રીકામાં; કઠોળ અને તલ
એ મલબારમાં; રૂ એ મલબાર અને અરબસ્તાનમાં; મુંક અને મરી
ધરાનમાં; અશીણુ એ ધરાન, મલબાર, પેગુ અને મલાકામાં;
લાહોર, આમ્રા, સરખેજ અને નડિઆદથી આવેલ ગળી એ કોંક-
ણના બંદરોમાં; ઘોડા એ મલબાર અને કાંકણમાં; અક્રીકના ઘરેણાં
એ મલબાર, અરબસ્તાન, રાતા સમુદ્રના પ્રદેશો અને આફ્રીકાના
પૂર્વ પ્રદેશોમાં. આ ઉપરાન્ત સુતર, રેશમી અને સુતરાઉ કાપડ,
કામળી, શેત્રજીઓ, પેટી, પલંગ, સુક, હરડાં, બેરડાં, ચરગખાર,
ખાંડ હીંગ, પાવડી, ખરાદી કામ અને હાથીદાંતનાં રમકડાં ખંભા-
તથી બધા દેશોમાં જતા. આ બધામાં સુતરાઉ કાપડ એટલું
બધું ચઢતું હતું કે તે વખતે ખંભાતને 'આખી દુનીયાનું વસ્ત્ર'
કહેતા હતા.

ખંભાતના વેપારીઓમાં હિન્દુ અને મુસલમાન હતા. હિન્દુ
વેપારીઓની આડત ધણા મુલકમાં હતી; આ ઉપરાંત કેટલાએક
દાબોલ, કાચીન અને કલીકટમાં આચાર વિચાર પાળીને એક જથ્થે
રહેતા; મુસલમાન વેપારીઓમાંના કેટલાએકે ખંભાતમાં વતન કર્યું
અને કેટલાએક વેપાર માટે પ્રસંગોપાત આવતા. શીરંગી અને
યુરોપીયન વેપારી પણ આવતા. માલ વેચવા ખરીદવામાં દલાલની
જરૂર પડતી; આ દલાલો વાણીયા હતા અને તેમની શાખ
સારી હતી.

સોળમી સદીમાં અમદાવાદથી કીનખાબ અને રેશમી તેમજ
સુતરાઉ કાપડ ખંભાત આવતું. અને ત્યાંથી વહાણોમાં કેન અને
પેકોંગ વચ્ચેના બંદરે જતાં. આફ્રીકાના બંદરોમાં આ સુતરાઉ
કાપડનો એટલો બધો ખપ હતો કે તેની જેટલી કિંમત
ચલી તેટલી સોનામાં આપવામાં આવતી. કાપડ ઉપરાન્ત માળવાનું
અશીષુ, ગળી, ધઉં, તમાકુ આદિ પણ બહારના મુલકમાં જતાં;

અને બદલામાં એકનથી તાંબુ, પારો, હીંગલોક અને ગુલાબજળ;
અરબસ્તાનથી સોડા; આફ્રિકાના પૂર્વ કાંઠાથી સોનું, હાથીદાંત,
મીણુ અને અખ્બર; મલબાર, સિંહલદ્વીપ અને ચેગુથી સોપારી,
નાળીયેર, અને મરી; બંગાલથી ખાંડ અને મલમલ; જવાથી
જવાહીર અને કસ્તૂરી; અને મલાક્કાથી તેજનો અને ચીનનો
માલ આવતો.

ઈ. સ. ૧૫૭૩થી ૧૬૦૯ સુધીમાં અમદાવાદ, ખંભાત અને
સુરત એ ત્રણ ગુજરાતનાં મોટાં અને તવંગર શહેર હતા અને એ
દરેક વારા ફરતી હુંટાયા પછી હતા. ઈ. સ. ૧૫૭૩માં હુસેન મીરઝાએ
ખંભાત હુંટ્યું હતું. એ વેળા ખંભાતથી અમદાવાદ કે ભરૂચ
એકલ દોકલ જવું એ ખીનસલામતીભર્યું હતું.

સત્તરમા સદીકાના મુરોખીયન મુસાફરો ખંભાત વિષે નીચે
પ્રમાણે લખી ગયા છે.

૧૫૬૮. ખંભાતનો વેપાર એટલો બધો છે કે જો તે મેં જાતે
ન જોયો હોત તો હું તે માનત પછી નહિ.

(સીઝર રેડિક.)

૧૬૨૩ એ શહેર ઘણીજ વસ્તીવાળું અને ઘણાં મોટાં પરાંવાળું
છે અને ઘણાં વહાણો ત્યાં એકઠાં થાય છે.

(ડિલાવેલી.)

૧૬૩૮ સુરત સાથે સરખામણી થાય નહિ, એટલું બધું મોટું
ખંભાત છે.

(મેન્ડેલસ્કો.)

૧૬૬૩-૭૧ સુરત કરતાં બમણું મોટું ખંભાત શહેર છે.
(બેલ્ડીઅસ.)

અખાતનાં મથાળાનો ભાગ પૂરાઈ જવાથી ખંભાતનું વેપારી

મથક તરીકેનું મહત્વ સત્તરમી સદીમાં પલટાયું; આગલી સદીઓના વેપારના પ્રમાણમાં વેપાર ઘણો કમી થયો. તેમ છતાં પણ પૂર્વમાં સુમાત્રા અને પશ્ચિમમાં ઇરાની અખાતના બંદરો સાથેનો વેપાર કાયમ હતો. સુતરાઉ અને રેશમી કાપડ હિન્દ બહારના મુલક માટે અહીંથી હજી પણ જતું અને બદલામાં તેજનો, ખજુર આદિ માલ આવતો. ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રેન્ચ, વલંદા આદિએ આ સૈકામાં પોતાની ઢાઢીઓ પણ નાંખી હતી, જેમાંની કોઇક હૈયાત હોઇ કાર્યાલય (ઓફીસ) તરીકે વપરાય છે.

ખંભાત હવે સુરતથી ઉતરતું ગણાતું હતું; તો પણ ત્યાંથી અકીક. અનાજ, રૂ, તંબાકુ, ગળી, મીઠું, હાથીદાંત, રેશમી-સુતરાઉ કાપડ અને જરીકામ દેશાવર જતું. ખંભાતનું જરીકામ ઘણુંજ પંકાતું. આ વેપારને ધકકો પહોંચવામાં બીજાં કારણો સાથે માલપર લેવાતી જકાતને પણ સંબંધ હતો, કે જે વધારે અને ત્રાસદાયક ગણાતી.

ખંભાતના અર્વાચીન વેપાર.

ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં રાધોબાએ કર્નલ ક્રીડીંગ સાથે ખંભાત આવી શહેરની ઉત્તરે નારાયણ સરોવર આગળ પડાવ નાંખ્યો; નવાબે સમય વર્તી નજરાણો કર્યો.

ઇ. સ. ૧૮૭૭-૭૮ માં ખંભાતનો આવક માલ ૧૩ લાખનો અને જવક માલ નવ લાખ રૂપીયાનો હતો. આમ અનેક સૈકાઓથી સાહસિક અને ચતુર જાતિઓનું ખંભાત એ વતન બની ગયું છે.

વીશમી સદીની શરૂઆત સુધી પણ ઇરાની અખાતના જેદા આદિ બંદરોમાં ખંભાતનું કાણું રેશમી કાપડ શેડ. ખુબચંદ અનુપચંદની પેઢી મારફત જઈ નજરે દીકું છે; જેને બધે થયાને માત્ર દરોદા વીત્યો છે.

ઉપસંહાર.

સોલંકી રાજ્યઓના સમયમાં ખંભાત એ વેપારનું કેન્દ્ર હતું; એની ખરેખરી બહોળવાલી દશમા સૈકાથી શરૂ થઈ સોળમી સદી સુધી ચાલી; અને પછી પણ એ સૈકા સુધી તે ભાંગવા છતાં પણ પોતાનો વેપાર ભળવી રહ્યું. ત્યાર પછી તેની પડતી શરૂ થઈ છે; જે હજી ચાલુજ છે.

ખંભાતનું નામ પરદેશમાં એટલું તો મશહૂર હતું કે પરદેશીઓ સુલતાન બહાદુરશાહને ખંભાતના રાજા તરીકે ઓળખતા; સોળમી સદીમાં ઇંગ્લાંડની ઇસ્ટીન્ડિયા કંપનીએ અકબરને લખેલા પત્રમાં તેણીએ ‘ખંભાતના બાદશાહ’ તરીકે તેને સંબોધેલ છે. તે વેળા ખંભાત ‘કુનીયાનું વસ્ત્ર’ ગણાતું. અદ્યારમી સદીમાં ‘અને તેના અંત સુધી ખંભાતે સર્વથી વધારે યુરોપીયન મુસાફરોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે.

ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં વેરચમા નામે મુસાફર લખે છે કે ખંભાતથી એવલના કિનારા સુધી ગુજરાતની સત્તા હતી. ખંભાતના જે વણીકા એવલ વેપારાર્થે ગયેલા તે આજે પણ ‘એલિલી’ તરીકે ઓળખાય છે. પંદરમી સદીની શરૂઆતથી નૌકાયુદ્ધમાં ઉતરવાના સંયોગો ઉત્પન્ન થયા. આ લગ્નઓ ખંભાતના અને તેના તાબાના પંદરેશમાં નૌકાસૈન્યની લગ્નધને નામે પોર્ટુગીઝ હેવાલોમાં છે. સુલતાન બહાદુરશાહે ખંભાત અને દીવ વચ્ચે મુસાફરી કરી હતી, તેનો ઉલ્લેખ તારીખે બહાદુરશાહીનો કર્તા જે. ખંભાતનો દરોગો (Customs officer) હતો તેણે પોતે નજરે જોએલી હતી.

તે લખે છે કે નવી બધાયેલી મનવારો જોવા બાદશાહ બહાદુરશાહ ગયો હતો, ઇ. સ. ૧૫૩૨ ફેબ્રુઆરી ૬૨૭ ના મહોરમની ૨૦ મી તારીખે બહાદુરશાહ ખંભાતથી વહાણમાં બેસી દીવ ગયો અને

૧૩૦૦ મણુ ગુલાબજળની ખરીદી કરી. અકબરશાહે પહેલવહેલો દરીઓ નોઈ એક વહાણમાં ખેસી આ દરીયાની સફર કરી હતી જહાંગીરે પણ ખંભાત દરીયાની સહેલ કરી સુલતાન અહમદશાહના ખાગમાં બાર દિવસ રહ્યો હતો. શાહજહાંના વખતમાં 'અલી અકબર' ને ખંભાતનો વતની હતો તે વહાણ ખાંધીને વેપાર કરતો હતો.

‘ખાદી નિબંધ’ના પૃ. ૨૦૧ પર નીચેના ઉલ્લેખ છે:

હલકામાં હલકી જાતથી માંડીને ઉચામાં ઉચી જાતનું કાપડ ખંભાતના કારીગરો બનાવતા હતા, શઢના કાપડથી માંડી ખારીક મલમલો અને ઉડીને આંખે વળગે એવી રંગબેરંગી છીંટ સરસે ભાવે અહીં મળતી, આ વસ્ત્રો ઉપરાન્ત વિવિધ રંગની સૂજનીઓ, રંગપ્રઓ, જાજમો, રોંગ્રઓ અને પાટી વગેરે પણ બનતાં. ગોવા અને મલબારના બીજા બંદરોએથી બસોથી અહીંસો વહાણોનો કાફલો દરવર્ષે આ કાપડ ખરીદવા પોર્ટુગીઝની સરદારી અને રક્ષણ હેઠળ ખંભાત આવતો અને યુરોપ તેમજ અન્ય દેશો માટે જરૂરી કાપડ મોટા જથ્થામાં ખરીદી પાછો જતો હતો. લીન્સ્ટ ક્રાટન, પીરાડ, ટેવરનીયર આદિ લેખકોએ ખંભાતના ધીકતા કાપડના ઉદ્યોગનું વર્ણન પોતાની નોંધપોથીમાં કર્યું છે. કેપટન હેમીટન તો કહે છે કે ખંભાતનું ભરતકામ હિંદમાં તો શું, પરન્તુ આખી દુનિયામાં પણ સરસ હતું.

ખંભાતમાં ઘણા આરબ અને ધરાની વેપારીઓ હતા; તેમની બધાવેલ મરજીદો આજે પણ જોવા જેવી છે.

ખંભાત એ હિન્દમાં પહેલી પંક્તિનું બંદર હતું; ત્યાંના વહાણો ફેરા અને પેકીંગ વચ્ચેના બધા બંદરોએ સફર કરતા હતા.

હજી પણ ખંભાતમાં હજાર સાળો ચાલે છે; પણ હવે એ સાળો પર બાફતા વણાતું નથી; આજે તો પરદેશી સૂતર વણાય છે

ક્ષિણી બહેનોની સાડીઓ, બડા ઝીણાં ધોતીયાં, અને પિછોડી તૈયાર થાય છે. માખણ પરદેશ તણાઈ જાય છે; છાશ છોતાણ બહી રહે છે.

વસન્ત રજત મહોત્સવ સમારક ગ્રન્થમાં શ્રી ૦ રત્નમણિરાવ બીમરાવનો 'ગુજરાતનું વહાવડું' નામે લેખ છે; જેમાં નીચેનો ફકરો ઉપલબ્ધ થાય છે:

‘અમદાવાદથી ખંભાતનો કિનારો અને ઘોલેરા ૬૦ માઇલથી વધારે દૂર નથી. એ કિનારે અમદાવાદ માટે બંદર ઉઘાડવામાં આવે તો અમદાવાદના મીલ ઉદ્યોગને ઘણી સગવડ પડે. અમદાવાદની મીલોનો માલ ધરાન, આફ્રીકા, મલબાર, મદ્રાસ, સીડોન, સીંગાપોર, ચીન, કલકત્તા અને રંગુન સ્ટીમર કંપની સાથે ખાસ સગવડ કરી આપવાથી સરતામાં જઈ શકે અને તે તે જગ્યાએથી ગુજરાત માટે ખાંડ, ચોખા, કોલસા, કંતાન, યેલા વગેરે સસ્તામાં લાવી શકે. ગુજરાતી સ્ટીમર કંપની હોય અને હરિદાસ કરે તો વળી સસ્તું પડે, અને દેશને બેવડો લાભ થાય. એવા કોઈ બંદર સુધી અમદાવાદથી ખાસ રેલ્વે થાય અથવા હાલની ધંધુકા અથવા ખંભાત રેલ્વેને બંદર સુધી લંબાવે તો પણ મુંબાઇ થઇને ચલતા માલ કરતાં સસ્તું પડે. દેશી કિનારાના વેપાર ઉપરાન્ત પરદેશી માલ પણ મધ્ય અને પૂર્વ ગુજરાત તેમજ માળવા માટે અમદાવાદના એ ભાવિ બંદરે આવી શકે; અને અમદાવાદની મીલોને સ્ટોર વગેરે પણ સસ્તું પડી શકે. આ આશાઓ સફળ થવી અશક્ય તો નથી. છતાં ભવિષ્યનાં સ્વપ્નામાં ન પડતાં એટલુંજ ઇચ્છીશું કે હાલની સ્થિતિને સુવ્યવસ્થિત કરીને ગુજરાતીઓ—કચ્છ—કાઠીયાવાડ—ગુજરાત—મુંબાઇ અને મહા ગુજરાતના સમસ્ત ગુજરાતીઓ પોતાના અદ્ભૂત ઇતિહાસ તરફ રહેજ નજર કરીને, ધીમે ધીમે આગળ વધે; અને પ્રાચીનકાળથી ચાલ્યો આવેલો વહાણવટાનો આવો મહાન ઉદ્યોગ નવી પદ્ધતિથી જોરમાં ચાલુ કરે તો આખા દેશને માટે સુંદર ભવિષ્ય ઉભું છે. અને

દરિયાઈ વેપારથી પ્રાપ્ત થયેલી લક્ષ્મી પવિત્ર છે. વાણીયાઓની સમુદ્રના વેપારથી મેળવેલી લક્ષ્મીને શાંતિપર્વમાં કર્મ અને વિજ્ઞાનથી મળતા મોક્ષ સાથે સરખાવી છે તે સ્પષ્ટ છે. ગુજરાત એની પ્રાપ્તિને માટે સતત પ્રયત્ન કરે તો ભવિષ્ય ઉજ્જવળ છે. ’

ઐતિહાસિક જૈન ઉલ્લેખો:

વિ. સં. ૧૪૧૫ માં શ્રી૦ જિનચંદ્રસૂરિ આપાઠ વદ ૧૩ ના રાજ સ્વર્ગનામ પામ્યા.

એજ સાલમાં લૂણીયાગોત્રીય શાહ જેમણે નંદી મહોત્સવ કર્યો. તરુણપ્રભાચાર્યે શ્રી૦ જિનોદયને સુરિમંત્ર દધ આચાર્યપદે રથામ્યા. અજિતનાથ સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા પણ સારેજ થઇ. શ્રી૦ જિનસુખસૂરિ ગોધાની યાત્રા કરી શ્રી૦ સંઘ સાથે સ્થંભતીર્થની યાત્રા સારૂ વહાણમાં બેઠા. એકદા સ્થંભતીર્થમાં શ્રીધર વ્યવહારીઆએ સમ્યક્ત્વ અને શીલવ્રતનો નિયમ કર્યો અને સમ્યક્ત્વના ઉદ્ધાપનમાં તેણે પ્રતિગામે મુક્તિલતાના નળે સાક્ષાત્ દુઝા હોય એવા સુવર્ણના ટકા સહિત મોઢકે મોકલ્યા; તથા ચતુર્થ વ્રતના ઉદ્ધાપનમાં તેવીજ રીતે પંચ વર્ણના રેશમી વસ્ત્રોના સારી પહેરામણી મોકલી. તે વખતે મંત્રીશ્વર પેથકને પણ એ ચીજો મોકલી. એ પવિત્ર ચીજોને જાઈ મંત્રીશ્વરે પણ સ્વસ્ત્રીની અનુમતિ સહિત માત્ર છત્રીશ વર્ષની વયે શીલવ્રતનો ઉચ્ચાર શ્રી૦ ધર્મધોપસૂરિ પાસે કર્યો; જે વેળા તેમના પ્રવેશોત્સવમાં સોલ હજાર ટકા તેણે ખર્ચ્યા હતા.

વિક્રમના પંદરમા સૈકામાં રચાયેલ મેઘાકૃત તીર્થમાળામાં નીચે પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે:

ચંભનવર દિવ તીરણખણું, સકલ સામિ શ્રી છે ચંભણું;
ધનદત્ત તણાં પ્રવહણુ જેટલાં, સમુદ્રમાંહિ રાખ્યાં છુડતાં.
ધનદત્તસાહ સપનંતર લહે, સાસણુ તણી દેવ હમ કહે;

ત્રેવીશમે દેવ મતિ ધરે, કુશળ ખેમિ પુરતા પ્રવહણુ ધરે
મગલોર હુતા સચરીયા, ખલનયરિ સોપારે ફરિયા
પૂજ્ય સકલ સામિ ચાલણા, અજી મનોરથ છે ધણા

કુગર આવકરૂત ખલાત ચૈત્યપરિપાળી કે જે વિક્રમના સોલમા
સૈકામા લખાયેલી છે તેમા નીચેના ઉલ્લેખો મળે છે

ઉતાવસહી, કોલ્હાવસહી, ચિંગનમહી કે ન્યા અનુક્રમે સ્થ લણુજી,
પાર્શ્વનાથ અને શાતિનાથના દેગસરો છે, શેકિપાડો (અજીતનાથપ્રભુ)
ધનઈશાહકૃત મહાનીર, અષ્ટાપદજીનું દહેર (ચોરીસ જિન), બપ્પભટ્ટ-
સરિથી અણાચેલ નેમિનાથ પૂનમીઈ દેહરે (આદિનાથ), પક્ષનાલી
(ચદ્રપ્રભ), ખારવાડામા (સીમધર), પૂજા સધારીને દેહરે (આદિશ્વર)
રાજહસ પડ્યા પાડે (પાસજિન, મલ્લિનાથ અને અરિષ્ટનેમિ),
ભૌયરામા (આદિનાથ), નાઈલિગઅજી (સુમતિનાથ), વીરોધાનઈ
(આદિનાથ) સુકુરવસહી (પાર્શ્વનાથ), ખરતરવસહી (અજિતનાથ),
આલિગનસહી (આદિનાથ) સુગતાણુપૂરિ (શાતિનાથ), શાળનીવાડા
(પાર્શ્વનાથ) પીરોજપૂરિ (સુમતિનાથ), મહમદપુરી (આદિનાથ)
ઉપર્યુક્ત નામે પરથી આજના પાડા, વાડાના પ્રાચીન નામે તેમજ
અસ્તિત્વ ધરાવતા ગચ્છોનુ જ્ઞાન થાય છે

શ્રીં જગથ્વ્રસ્ત્રિના શિષ્ય શ્રીં દેવચ્વ્રસ્ત્રિ થયા અને મત્રી
વસ્તુપાળના દક્ષતરી વિજયચ્વ્રસ્ત્રિ થયા એકબેળા વિજયચ્વ્ર ન્યા
હતા ત્યા દેવેન્દ્રસ્રિ પધાર્યા છતા મગના ન ગયા તેથી બે વચ્ચે વૈમ
નરય થયુ દેવન્દ્રસ્રિ વિહાર કરતા ખલાત આવ્યા વિજયચ્વ્રતો પ્રથ-
મથી આવેલા હતા બને જુદા ઉપાશ્વરે રક્ષા ત્યારથી વિજયચ્વ્રવાળા
'વડીપોશાળ' અને દેવેન્દ્રનાગા 'લઘુપોશાળ' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા

લોકકથા

કાઠીયાનાડની જુની વાર્તાઓમા ખલાતના એક પ્રભુલક્ત
અને પરગજી આયરની પુત્રી લોડણની વાર્તા છે દારકા જતા એણે

રાવલીયા ગામના આમરા આયરના સાથે પ્રેમજનન થાય છે. એક રાત્રિમાં રતેહ એટલા તો દહ થાય છે કે બીજો દિવસે લોડણુ આઠ દિવસની મુદત આપી દારકાં જાય છે. ખીમરો લોડણુની રાહ ચાત-કની માફક જોઈ રહે છે અને અવધિ પૂરી થતાં તેના પ્રાણ પરલોક પહોંચે છે. લોડણુને પણ પાછા ફરતાં કઈક વધુ ચિંતા થાય છે. અને માફાં સ્વપ્નો આવે છે. ગામને પાદર આવતાંજ પોતાના પ્રેમીનું વૃતાંત સાંભળે છે અને લોડણુ ધરણી પર દળે છે; સંધ ખંભાત પાછા ફરવા તેણીને બહુ સમજાવે છે, પરંતુ આ પ્રેમરક્ત લલના સાફ ના પાડે છે અને ખીમરાની ખાબી પર નાળાયેર અને સિંધુરને બદલે સ્વ મરતક વટાવી પોતાના પ્રેમની પ્રતીતિ કરાવતી જીવન અર્પે છે. જે સ્થાનની આપર જાતની લલનાઓમાં આવું નારીરત્ન હવું ત્યાંની બીજી જાતિઓમાં નૂર કેવાં હશે તેનું આ પરથી ઠાંધક અનુમાન થઈ શકે છે.

જૈન સાહિત્યમાંના ઐતિહાસિક ઉલ્લેખો:

વિક્રમ સંવત ૧૧૧૧ માં એક પ્રસંગે શ્રી૦ અભયદેવસૂરિ રાતના ધ્યાનમગ્ન હતા; શાસન દેવી તેમની પાસે આવી અને પૂછ્યું શું કરો છો ? સૂરિજીએ જવાબ આપ્યો કે ધ્યાનમગ્ન છું. દેવીએ કહ્યું કે ઉઘમ કરો અને કોકડાં ઉડેલો; પછી સૂરિશ્રી વધારે જાગૃત થયા અને કોકડાંનો વિચાર કરવા લાગ્યા, તો માયુમ પડ્યું કે શ્રુતજ્ઞાનના પર ધુળ ચઢી છે, તે કોકડાની માફક ગૂંચવા-યેલું છે; અને મારે તે શુદ્ધ સ્વરૂપે તૈયાર કરવું જોઈએ; સેઠી નદીને તીરેથી શ્રી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા કઢાવી ખંભાતમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી અને નવ ઝાંઝ તેમજ સંમતતિકર્ક પર અપૂર્વ વૃત્તિઓ લખી.

પલ્લીવાળ વંશના લાખણુ નામે શેઠની સં. ૧૨૯૪ માં લખા-વેલ તાડપત્રની સમરાદિત્ય ચરિત્રની તેમજ આચાર્ય શ્રી૦ હેમચંદ્ર

લિખિત પ્રાકૃત વ્યાકરણની એક એક પ્રત ખંભાતના શાન્તિનાથના ભંડારમાં છે.

વિ. સં. ૧૩૫૬ માં બૃહદ્દયગ્નના પદ્મચંદ્રસુરિપ્રતિષ્ઠિત પાર્શ્વનાથખિંબ ખંભાતના ચોકશીની પોળના ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં છે.

વિ. સં. ૧૩૮૦ માં કક્કસુરિએ દેશજ્ઞશાહના કુટુંબને કરાવેલ ચતુર્વિંશતિપદ્ધતિપ્રતિષ્ઠિત કરેલ હતો; જે શ્રી૦ ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં છે.

વિ. સં. ૧૩૮૨ માં ધ્યાનજ્ઞ ગચ્છના અલયચંદ્રસુરિ પ્રતિષ્ઠિત શાન્તિનાથ ખિંબ ખંભાતના નવ પલ્લવ પાર્શ્વનાથના જિનાલયમાં છે.

વિ. સં. ૧૪૦૦ માં દેશજ્ઞશાહપુત્ર સદ્ગજપાળનો ભાર્યા નયન દેવીએ કરાવેલ સમવસરજી ખંભાતના ખારવાડાના શ્રી સીમધર સ્વામીના જિનાલયમાં છે.

શ્રી૦ વિજયહીરસુરિજીના હરતે સંઘવી ઉદયકરજી સં. ૧૬૩૮ માં શ્રી૦ ચંદ્રપ્રભુજીની પ્રતિષ્ઠા ખંભાતમાં કરાવી; જ્યારે સુરિજી ગંધાર હતા ત્યારે બાદશાહ અકબરનું આમંત્રણ આવ્યું; અમદાવાદના સંઘની સુચનાથી સંઘવી ઉદયકરજી, પારેખ વજીયા રાજીયા અને રાજા શ્રીમલ્લ એકાદશવાળ વગેરે ગંધાર ગયા. અલયરાજ બધાને સાથે લઈ શ્રી૦ વિજયહીરસુરિ સહિત ખંભાત આવ્યો; વાઘજીશાહને ત્યાં સૌ હિતર્યા. રાજાખુદાની દીક્ષા હોવાથી ઉત્સવની તૈયાર થવા લાગી. દાન ક્રિયાઓ શરૂ થઈ. લગભગ ત્રણ માસમાં અલયરાજે તે નિમિત્તે પાંત્રીસ હજાર મહાયુદ્ધ (તે વખતના સીકા) વાપર્યા; પછી પોતાના પુત્ર, પુત્રી, સ્ત્રી, બોળાઈ અને ચાર નોકરો સહિત અલયરાજે કંસારીપુર (કંસારી-ખંભાત નજીક)માં આંબા સરોવર (આંબાખાડ) પાસે રાયજી વૃક્ષ નીચે સૂરીશ્વરજી પાસે દીક્ષા લીધી.

સોની તેજપાળ ખંભાતનો રહેવાસી હતો. તે મહાન ઉદાર તેમજ ધનાઢ્ય હતો; વિ. સં. ૧૬૪૬ માં સુરિજી પાસે તેણે શ્રીં અનંતનાથની પ્રતિષ્ઠા પચીસ હજાર રૂપીઆ ખર્ચીને કરાવી; શ્રીં સોમવિન્યજીને ઉપાધ્યાય પદવી પણ તેજ પ્રસંગે અપાઇ હતી. આ ઉપરાન્ત માણેકચોકમાં એક મહાન જિનપ્રગાદ શ્રીં વિન્ય ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથનો બંધાવ્યો. આ પ્રસંગે સુરિજીએ શાં રામજી, જશુ ઠક્કર, ગાંધી કુંઅરજી અને મૂળા શેઠનાં તૈયાર થયેલાં જિનાલયોની પ્રતિષ્ઠા કરી. ગાંધી બાદુક વડનગરનાવાસી ગાંધી દેપાળનાવશમાં જન્મ્યા. અને વેપારાર્થે ખંભાતમાં વસ્યા હતા, જ્યાં તેમની ઉત્પત્તિ થઇ હતી. એ બાદુકના પુત્ર કુંઅરજીએ કાવી (ખંભાતના સામે કાંઠે) માં બે જિનભુવન બંધાવ્યાં. આજ પ્રમાણે શ્રીમસ્ત, કીકા અને વાધાએ શક્કરપુર (ખંભાતથી બે માઇલ દૂરનું પડે)માં દેરાસર અને પૌષ્ઠશાળા બનાવી. ઠક્કર લાહીયાએ અકબરપુરમાં (ખંભાતનું એક પડે) દેરાસર અને ઉપાશ્રય બંધાવ્યો હતો.

બાદશાહ અકબરના સમયમાં ગાંધરપુર (ગંધાર)ના વતની જશીયા નામના ગૃહસ્થને વજીયા અને રાજ્યા નામે પુત્રો હતા; તેઓ ખંભાત આવી વસ્યા હતા અને વેપારમાં અઢળક ધન કમાયા હતા. બાદશાહના દરબારમાં અને દરીયાઇ સત્તાધારી જોવાના પોર્ટુગીઝ ગવર્નર આગળ તેમની લાગવગ ધણી હતી. શ્રીં વિન્યહીરસુરિ રાસમાં રાજ્યા વજીયાના કહેવાથી જોવાના પોર્ટુગીઝ અમલદારે ત્રણ ચાર વખત કેટલાક ગુન્હેગારોને મુક્ત કર્યાં હતાં. ઉલ્લેખ છે. સં. ૧૬૬૧ માં જે મહાન દુકાળ પડ્યો હતો તેમાં આ દાનવીરોએ ચાર હજાર મણુ અનાજ ગરીબોને વહેંચી એકજ વર્ષમાં ત્રેવીસ લાખ રૂપીઆ વાપર્યાં હતાં. ઉલ્લેખ છે.

શ્રીં વિન્યહીરસુરિ એકવાર ખંભાત હતા તે સમયે એક વાર તેમનો પૂર્વાવસ્થાનો અધ્યાપક આવી ચઢ્યો. સુરિજી સાધુ

તેમજ જોતોના મહાન ગુરુ હોવા છતાં વિદ્યાગુરુનું બહુ માન કરવાનું ન બૂલ્યા. પછી વિનયપૂર્વક કહ્યું ' મહારાજ ! મારા જેવો નિર્ગ્રન્થ આપને શું આપી શકે ? ' અધ્યાપકે કહ્યું ' આપને જરાપણ મુંઝાવાની જરૂર નથી. મારાં આગમનનું કારણ જુદું જ છે. મને એક દિવસ સર્પ કરડ્યો હતો, તેનું ઝેર કેમે કર્યું હિતરતું ન હતું, એક ગ્રહસ્યે આપનું નામસ્મરણ કરી ડંખનું ઝેર ચૂસી લીધું; આપના પ્રભાવથી ઝેર ઉતર્યું અને હું બચ્યો. પરિણામે જેમના નામ-સ્મરણથી વિષ દૂર થયું તેમના દર્શન કરી પાવન થવા વિચાર કર્યો અને તેથીજ હું અહીં આવ્યો છું. આ વખતે સંઘવણ સાંગદે પાસે હતાં; જેમણે પ્રશ્ન કર્યો કે ' આપના પૂર્વાવસ્થાના ગોર છે ? ' સ્વરિજીએ કહ્યું કે ' એ ગોર નથી પણ મારા વિદ્યાગુરુ છે ' સંઘ-વણે તરતજ પોતાના હાથમાંનું કડું તેમજ બીજા બારસો રૂપક એકઠા કરી એ વિદ્યાગુરુને આપ્યા.

શ્રી૦ વિજયસેનસૂરિને વિ. સં. ૧૬૨૬ માં ખંભાતમાં પડિત પદ આપવામાં આવ્યું; પાછળથી તેઓશ્રી શ્રી૦ વિજયહીરસૂરિજીના પટ્ટધર થયા હતા, જેમણે લગભગ ચાર લાખ જિન બિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. તે વિદ્વાન અને વાદી સૂરિ ૬૮ વરસની વયે સં. ૧૬૭૨ ના જેઠ વદ ૧૧ ના દિને ખંભાતના અકબરપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા. બાદશાહ જહાંગીરે તેમના સ્તૂપ માટે દસ વીધાં જમીન મક્કત આપી અને ગામે પણ તે દિવસે હડતાલ પાળી હતી. અગ્નિ સંસ્કારની જગ્યાએ ખંભાતના સોમજીશાહે સ્તૂપ કરાવ્યો. કાળક્રમે અકબરપુર પડી ભાગતાં સ્તૂપ પરની પાદુકા આજે લૌચરાપાડના શ્રી૦ શાંતિનાથના જિનાલયમાં રક્ષાપ્ર રહી છે. સામજીશાહ ઓશવાળ શાંતિના જગશીશાહના પુત્ર હતા અને શ્રીમલ્લના ભત્રીજા હતા. ખંભાતમાં સંઘવી સોમકરણ, સંઘવી ઉદયકરણ, સોની તેજપાળ, રાજા શ્રીમલ્લ, ઠક્કર જયરાજ, જશવીર, ઠાકર લાહીયા, ઠક્કર કીકા વાઘા, ગાંધી કુંઅરજી, શાહ ધરમશી, શાહ લકેકા, દોશી હીરા, શ્રીમલ્લ, સોમચંદ અને ઠક્કર કુંઅરજી આદિ મુખ્ય હતા; પારેખ રાજ્યા વજ્યા સુરિશ્રી૦

વિજયહીરસુરિજીના પરમ ભક્ત હતા; તેમણે પાંચ મહાન જિનાલય બંધાવ્યાં હતાં; એક ખંભાતમાં શ્રીં ચિંતામણુ પાર્શ્વનાથનું, એક નેળ - (ખંભાત નજીકના ગામડા) માં શ્રીં ઋષભ દેવનું અને વરડોલામાં (ખંભાત પાસે) શ્રીં કરેડા પાર્શ્વનાથ અને શ્રીં નેમનાથના બે અને એક ખીલું. સંઘવી ઉદયકરણુ શ્રીં વિજયહીરસુરિનેા પરમ શ્રદ્ધાળુ આવક હતો, સુરિજીના સ્વર્ગવાસ પછી તરતજ શ્રીં શાત્રુજ્ય તીર્થ પર તેમના પગલાંની સ્થાપના શ્રીં ઋષભદેવ ભગવાનના પશ્ચિમે નાના મદિરમાં તેણે કરી હતી. તેની પ્રતિજ્ઞા શ્રીં વિજયસેનસુરિના હાથે મહોપાધ્યાય કલ્યાણવિજયજી અને પડિત ધન-વિજયજીની વિઘ્નમાનતામાં થઇ હતી.

તપગચ્છમાં વિ. સ ૧૬૭૧-૨ મા ૬૦ મા પદ્ધર શ્રીં વિજયદેવસુરિ થયા. શ્રીં વિજયસેનસુરિએ તેમને ધર્મસાગરજી ઉપાધ્યાય બાબત જે સૂચના આપી હતી તે સૂચનાનો ભંગ કરવા તેમને ખાનગીમાં ધર્મસાગરજી પર ચીઠ્ઠી લખી વિચાર જણાવ્યો. બન્ને સંસારીપણાના સંગી હતા. અમદાવાદથી લખેલી ચીઠ્ઠી ધર્મસાગરજીને ખંભાત મુકામે ખીડી છતાં ભવિતબતાને લખ એ ચીઠ્ઠી શ્રીં વિજયસેનસુરિના હાથમાં આપી. પોતે આખર સ્થિતિમાં હતા છતાં શ્રીં વિજયદેવસુરિને સમજાવવા આઠ ઉપાધ્યાયને મોકલ્યા. છતાં તેમને ન માનવાથી તિલકવિજયજીને સુરિપદે સ્થાપ્યા.

આવક કવિ ઋષભદાસ ખંભાતના હતા અને સત્તરમાં મૈકામાં વિઘ્નમાન હતા. પાગવાટ (પોરવાડ) વંશમાં મદિરાજ થયા; તેમના પુત્ર સાંગણુ જે સંઘવી હતા. તેમની ભાર્યાનું નામ સરપાદે હતું. તેમને બે પુત્ર થયા. ઋષભ અને વિક્રમ. બન્ને કવિઓ હતા. વિક્રમે નેમિદ્રત કાવ્ય મેઘદૂતની સમસ્યા પૂર્તિ તરીકે રચ્યું.* જેની ભાષા અલંકારિક અને મધુર છે.

* આ કાવ્યના કર્તા બીજા કોઈ વિક્રમ હોય એમ સંભવે છે. જુઓ. આનંદ કાવ્ય મહાદેશિ મૌકિક ૮ ની પ્રસ્તાવના

ઋષભદાસે તો અનેક રાસાઓ અને સ્તવનો રચ્યા છે; જેની લાખા સરળ, મર્મગ્રાહી અને રસપ્રદ છે. જન્ને લાખો સંસ્કૃતના જાણકાર હતા અને જૈન ધર્મના પ્રવીણ હતા. તેઓમાંના ઋષભદાસ તો બારવ્રતધારી આવક પણ હતા. તે સ્વચ્છ તરીકે શ્રી૦ વિજ્ઞાનંદસૂરિને લેખતા; તેમણે સં. ૧૬૮૫ માં શ્રી૦ વિજયહીરસૂરિ રાસ રચ્યો છે, જે વેળા પાદશાહ ખુરમ (જહાંગીર) હતો; તેમનું ખંભાતનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે.

સકલ નગર નગરીમાં જોય, ત્રંબાવટી તે અધિકી હોય;
સકલ દેશ તણે શણુગાર, ગુજ્જર દેશ નર પંડિત સાર.
ગુજ્જર દેશના પંડિત બહુ, ખંભાત આગળ હારે સહુ;
જિંહા વિવેક વિચાર અપાર, વસે લોક જિંહા વર્ણ અહાર.
ઝાળખાથે જિંહાં વર્ણાવર્ણ, સાધુ પુરપના પૂજે ચર્ણ;
વસે લોક વાર ધનવંત, પહેરે પટાળાં નર ગુણવંત.
કનક તણા કદોરા જડયા, ત્રિષ્પ આંગળ તે પહોળા ઘડયા;
હીર તણો કદોરો તળે, કનક તણાં માદળીયા મગે.
રૂપક સાંકળી કુચી ખરી, સોવન સાંકળી ગળે ઉતરી;
રૂપે રંભા બહુ શિણુગાર, ફરી ઉત્તર ન આપે ભરધાર.
ઈશ્યું નગર ને ત્રંબાવટી, સાયર લહર જિંહાં આવતી;
વહાણુ વખાર તણો નહિ પાર, હાટે લોક કરે વ્યાપાર.
નગર કોટ અને ત્રિપોલીયું, માણુકચેકિ બહુ માણુસ મિલ્યું,
પચ્ચાસિ જિનના પ્રાસાદ, ખ્વજ તોરણુ તિંહા ઘંટાનાદ.
પીસ્તાળીસ જિંહાં પૌપધશાળ, કરે વખાણુ મુનિ વાયાળ;

કવિશ્રી૦ ઋષભદાસે ૫૮ સ્તવન અને ૩૪ રાસ રચ્યા છે; એ ઉપરાન્ત રયૂલિભદ્ર અને કોશ્યાનો સંપ્રદાય વગેરે સજ્જાઓ પણ રચી છે. સંઘવી મહિરાજે જૈનશાસનના ઘણા કાર્યો કર્યા છે. સંઘપતિ તિલક ધરાવી શ્રી૦ શત્રુંઘ્ન યાત્રાનો લાલ લીધો છે. વળી તે સમગ્રીતધારી બારવ્રતવાળા હતા. સંઘવી સાંજણુ પણ ધર્મિષ્ઠ હતા.

તેમના પુત્ર કવિ ઋષભ, સાહિત્યની ઉમદા સેના કરવા ઉપરાન્ત બારવ્રતધારી, નિરંતર બે આસન કરનાર, ચૌદ નિયમ ધારનાર અને દુર્ભેશ સામાયિક કરનાર શ્રાવક હતા.

શ્રી. કર્મચંદ્રમંત્રીપ્રજાધર્મા ઉલ્લેખ છે કે સમ્રાટ અદ્યપરે ખંભાત બંદર પર એક વર્ષ સુધી મગર કે માછલી ન મારે એવો હુકમ બહાર પાડ્યો હતો.

વિ. મ. ૧૬૫૬ માં ખરતર ગચ્છીય શ્રી. મમયમુદરે ખંભાતમાં ચોમાસુ કર્યું.

“ ૧૬૭૮ માં શ્રી. જિનરાજસુરિની સૂચનાથી સુનિ શ્રી. મતિસારે ધનાશાલિભદ્રનો રામ રચ્યો.

“ ૧૬૯૧ માં દશવૈકાલિકમુત્ર પર શુદ્ધાર્થવૃત્તિ ૩૩૫૦ શ્લોક પ્રમાણુ ખંભાતમાં રચાઈ.

“ ૧૭૧૫ માં શ્રી. અમરસાગરસુરિજીને ખંભાતમાં આચાર્ય પદવી મળી.

વિ. સં. ૧૭૨૧ થી ૧૭૩૮ માં યાત્રા કરતાં શ્રી. શીલ-વિજયજી ‘ ચારે દિશાના તીર્થોની તીર્થયાત્રા ’ માં ખંભાત વિષે નીચે પ્રમાણે નોંધ લીધી છે.

મહી માગર ઉતરીયે પાર, આવ્યા ત્રંબાવટી મઝાર;
ચંભણુ તીગ્ય મહિમા ધણો, ભાવે ભવિકા ભકતે સુણો.
વહાણુ યંબ્યા માગર મધ્ય, સાગગદત્ત રોક તિહાં લધ્ય,
કુશળે આવ્યા મહોત્સવ કરી, ચંભણુ પાસજી નામે ધરી.
પ્રભુજી પામ્યા પુણ્ય સંયોગ, અભયદેવનો ટાળ્યો રોગ;
ધણું વર્ષ વળી બૂતળે રહી, ગોક્ષીર ઝર્યાંથી પ્રગટજ યજ.

પહેલે યુગે હોધ રત્નાવતી, બીજે કદીયે કનકાવતી;
 ત્રંખાવટી ત્રીજા માંદિ હોય, ચોથે ખંભનપર વળી હોય.
 ચંભણ પ્રણમું છરાઉસો, તારંગો બીડખંજન શામળો;
 નવપદ્મવ જગવદ્મલ દેવ, સુખસાગરની કીજે સેવ.
 ખંભનપરના આવક સિરે, હુદે રૂઝ ગુણ આદરે;
 તુંગિયા નગરી ઉપમા લહી ગુણરાગી સેવે ગદગદી.
 રાજસ ગુણ રાજે આસવંશ, સોની તેજપાળ અવતંસ;
 એક લાખ ધન ખરચું નિજો, સેતુંજ સિખર કરાચું તિજો.
 મંધવી ઉદયકરણુ ને સોમકરણુ, વિન્યકરણુ ને જરાકરણુ;
 દેવ ગુરૂની પાળે આણુ, લક્ષ્મી લાહો લીયે શુભ આણુ.
 પારેખ વજ્રયા ને રાજયા, થી વશે બહુ માજયા;
 પાંચ પ્રાસાદ કરાવ્યા ચંગ, મંધ પ્રતિષ્ઠા મનને રંગ.
 જોહની ગાદિ ગોઆ ખંદરે, સોવન છત્ર સોહે ઉપરે;
 દોષ ન સોપે તેહની લાજ, નામે શીશ ફિરંગી રાજ.
 પ્રાગવંશ કુંવરજી વડુઆ, કાબિ દેઉલ તેજે ક્રિયા;
 પુત્ર પિતાએ હોડા હોડ, કીધી કરમ્મી જોડા જોડ.
 મોઢ સાતિ હકકર જયરાજ, વંશ વિભૂષણુ સોહે આજ;
 લાલજી સુતમાલજી રામજી, બધે બેસે શુભમનિ ભજ.
 સત્તર બાવીસે યાત્રા કરી, સેતુંજે સંઘવી પદવી ધરી;
 પોતે પોંડયા પાત્ર વિશેષ, ધન ખર્ચું ધર્મે ધરી રેખ.
 સંઘવત્સલ જિન મંદિર તણી, પૂજા પ્રભાવના કીધી ધણી;
 સમકીત ગુણુ શોભા ઉજળી, આગ્રિત વત્સલ કરીયે વળી.
 કેવા યાતા દાતા બાણુ, કેવા ઓતા બોકતા આણુ;
 કવિતા આગળ બેદી કહી, ગુરૂ વચને કરી નિશ્ચલ રહી.
 બુદ્ધિસાગર રૂઝ બુદ્ધિવંત, દાન દયા મોહે સતવંત;
 ચતુર ચોકસી આનંદ તણો, વેલજી વિવેક ઉપગારી ધણો.

આજ અપૂર્વ સવે રાણુગાર, સુગુણ મણિ સરિખો પરિવાર;
 જિન ધર્મી ગુણકતો નેહ, યશ સૌભાગ્ય લહે વળી નેહ.
 આદિ નગર એ ઉત્તમ ઠામ, દિન દિન દીપે શોભા ધામ;
 ધમ અનેક ગુણમણિની ખાણ, કેના કરીએ અવર વખાણ.

ઉપસંહાર:

એકવાર પાખીના સમયે સલખણપુરનિવાસી વેદાચાહ
 વિરમદેતો જીવદયાપ્રતિપાળ પુત્ર કાચરશાહ આવી ભરી સભામાં
 સૂરિને વહિ છે અને કહે છે કે બહુચરાજીના દેવીમંદિર આગળ
 થતો જીવવધ અટકાવવા યત્ન કરવો જોઈએ, એ વેળા દેશજાણના
 વંશજ અને સમરસિંહના પુત્ર સાંજીસિંહ ખંભાતમાંજ
 વસતા હતા, જે સદ્ધિ સિદ્ધિમાં અગ્રપદ ધરાવતા હતા અને સુસતા-
 નના કૃપાપાત્ર હતા. કાચરશાહની વાત શ્રવણ કરતાં, ગુરૂશ્રીને
 ઉપદેશ થતાં વધ બધે કરાવવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો. કાચરશાહને
 માનપૂર્વક સ્વગૃહે તેડી જઈ તેમનું આતિથ્ય કરી તેમને સાથે લઈ
 એવી મધુરી વાણીમાં વસ્તુસ્થિતિ સમજાવી કે સુસતાને તરતજ
 જીના અધિકારીને બદલી સલખણપુરનો અધિકાર કાચરશાહને સોંપ્યો.
 કાચરશાહે પણ બહુચરાજી પ્રમુખ બાર ગામોમાં થતો વધ અટકાવી
 અહિંસાનો વિનય વાવટો ફેરકાવ્યો.

શ્રી. શેત્રુંજય તીર્થના ઉદ્ધારક અમરસિંહ રાસમાં જણાવ્યું છે
 કે સંઘવી દેશજા વિમળાચળ પર ચડ્યા ન હતા તેવામાં ખંભાતથી
 સંઘ સાથે સાહજી આગ્યાની વધામણી મળી. ખંભાતના સંઘમાં
 આચાર્યો હતા તેમને સમરાચાહે વન્દન કર્યું. પાતાક મંત્રીના ભાઈ
 મંત્રી સાંજી, વંશપરપરાગત સંઘપતિત્વને પ્રાપ્ત કરનાર સંઘ
 સિંહભટ્ટ, શ્રાવક ઉત્તમ, મંત્રી. વસ્તુપાળના વંશજ મંત્રી વિજય
 તથા મદન મોહાક, રત્નસિંહ વગેરે અસખ્ય શ્રાવકો ઉત્કંઠિત થઈ
 આ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગમાં આવ્યા હતા.

ખભાતમાં મંત્રીશ્વર ઉદયનનો રાજ્ય કાર્થભાર, કળિકાળ સર્વજ્ઞ શ્રી૦ હેમચંદ્રાચાર્યને પાછા તેડવા તેમના પિતા ચાચિંગનું આવહું અને મંત્રીશ્વરની શુદ્ધિચાતુર્યભરી સમજવટ, તે વેળા ખંભાતની જાહોજલાલી, સૂરીશ્વરને કુમાળપાળનો મેળાપ આદિ કટલીયે ઐતિહાસિક ઘટનાઓ ખંભાત પરત્વે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વિસ્તાર ભયથી તે લખાવવાનું છોડી દઈ ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિન્ન્યજી સાથે સબંધ ધરાવતી એક લોકવાયકાને પ્રગટ કરી આ વિવેચન સમાપ્ત કરીશું.

ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિન્ન્યજી તથા વિનયવિન્ન્યજી કાશીમાં જે ગુરૂ પાસે લખ્યા હતા તે આઠણુ ગુરૂ જ્યોતિષમાં અતિ નિષ્ણાત હતા. એક વખત પોતાની માડી દશા આવવાથી જ્યોતિષના આધારે પોતાના જૈન શિષ્ય પાસેથીજ સહાય પ્રાપ્ત થશે એમ જાણી ફરતા ફરતા તે ગુજરાતમાં આવ્યા, અને વિનયવિન્ન્યજી ખંભાતમાં છે એમ ખબર મેળવી ખંભાત પધાર્યા. ઉપાધ્યાય વિનયવિન્ન્યજી દેશના દેતા હતા. યશોવિન્ન્યજી અને વિનયવિન્ન્યજી ઘણા કાળે પોતાના વિદ્યાદાતા ગુરૂને દેખી આનંદ પામ્યા. વાતચીત થતાં ગુરૂની દરિદ્ર દશાનો ચિતાર સાંભળી ખીજે દિવસે વ્યાખ્યાનમાં એ ગુરૂ સાથેનો પોતાનો શિષ્યસબંધ અને અભ્યાસકાળના સમયનું એવું મનોરંજક વર્ણન કર્યું કે જોત જોતામાં ત્રીપ શરૂ થતા સાંકે હજાર રૂપીઆ ભેગા કર્યા; ગુરૂના હર્ષનો પાર ન રહ્યો અને ધન્ય ખંભાત કહી વિદાય થયા.

ખભાત ! તારા ગર્ભમાં ગૌરવ ભર્યો પ્રતીહાસ ભર્યો છે. શ્રીહેમસુરિના સામંત્યામાં સૌ કરતા વધુ ક્રોટાધિપતિઓ હતા એ પણ સારી સમૃદ્ધિ. ચોરના કબજામાં પડ્યા છતાં પોતાના પુત્રાએ ગોડવેલ પ્રપત્ય વેળા પણ સત્ય વદનાર ‘ જીમ ’ એ તારાજ પુત્ર. છપ્પન ભૂગળ જેને ત્યા વાગતી એ દતાશાહ એ તારાજ સતાન. જય માતૃભૂમિ ત્રણાવટી ! જય હો નગર ખંભાતનો.

જૂતકાળ પર લીની આંખ.

સ્થંભજીપુરનો આજ્ઞાધીનો ઇતિહાસ જોઈ ગયા; એ ઉપરાંત અન્ય ગૌરવભરી આખ્યાયિકાઓ એના સખધર્મા પ્રચલિત છે ન્યારે ઘણીકો કાળના ઉદરમા સ્વાહા થઈ ગઈ છે. પણ આજે તો એ સર્વ પર દુઃખના અશ્રુ ટપકાવાના રહ્યા છે. નથી તો આજે એ ગૌરવવતું નગર અને નથી તો આજે તે કાળનો ધિક્કો વ્યાપાર ધધી સમયે એમા કેટલુયે પરિવર્તન કરી નાંખ્યું છે. તેનું અવશેષ રહેલું ગૌરવ ‘ખંભાત’ નામ સાથે જોડાયેલા અને લખાવશેષ તરિકે પૂર્વકાળની જાહોજલાલીની સાક્ષી પુરતા કેટલાક સ્થળોદ્વારા માનવલિખિત ઇતિહાસના પૃષ્ઠો પર અહીં તહીં વિખરાયેલું પડ્યું છે. અત્યારના માપે માપનારને કદાચ ઉક્ત વર્ણનમાં અતિશયોક્તિનો ભાસ થાય તો એ અસ્થાને ન ગણાય. છતાં નિરીક્ષક એટલું ધ્યાનમાં ગણે કે કાળરાક્ષસના કરાળ પંજમાં મહાન રોમન સામ્રાજ્ય જેવું પણ ખચવા નથી પામ્યું, અરે મગધ સરખું ભારતનું નાક કે અડતાળીશ ગાઉના વિસ્તારવાળું રાજગ્રહ નગર સરખું પણ હવે ન હવે થઈ ગયું ત્યાં સ્થંભજીપુરની શી વાત !

પૂર્વજોની કીર્તિ પર રાયવા માયવાનો આ યુગ નથી એટલે ખંભાતનો પ્રત્યેક પુત્ર પૂર્વકાળની રોશની પુનઃ પ્રકટાવવા પુનઃ એકવાર ઉદયના શિખરે એ પુન્ય પવિત્રા ભૂમિને મૂકવા યત્નવંત બને એ હેતુથી પ્રસ્તુત પ્રયત્ન સેવાઓ છે.

છેલ્લા સૈકાનું ખંભાત.

(જૈનસ્થેતાંબર ડીરેક્ટરી (ગુજરાત) ભા. ૨. મં. ૧૯૬૫.)
ખંભાતની ઉત્તર-પૂર્વે ખેડા જીલ્લો, દક્ષિણે મહી નદી, અને ખંભાતનો અખાત અને પશ્ચિમે સાબરમતી નદી અને અમદાવાદ જીલ્લો છે. રાજધાની ખંભાત મહી નદીના મુખ આગળ છે.

સુતરાઉ કાપડ અને શેત્રજી બને છે એક મીલ થઈ છે હકી-
નો વેપાર પણ છે ખલાત શહેર પૂર્વે સ્થલાણુપુર નામથી ઓળ-
ખાતું અને સ્થાનક પણ કહેતા એ વિષે હિંડા ઉતરતા શાલિવાહન
શકની શરૂઆતમાં રસસિદ્ધિ કરનાર નાગાર્જુન યોગીના કાળ
મુધી વિચરતા જાણાઈ આવે છે કે એની સ્થાપનામાં તે યોગી નિમિત્ત-
મૂલ હતા એ યોગીએ ચમત્કારિક એવી શ્રી સ્થલાણુ પાર્શ્વનાથની
મૂર્તિના પ્રભાવથી આ સ્થાનમાં રસતુ સ્થલાણુ કર્યું તેથી એતુ સ્ત-
લાણુ નામ પડ્યું વિક્રમના બારમાં સૈકામાં નવ અગની ટીકા કર-
નાર શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિના સમયથી આ શહેરનો પૂર્ણ ઉદય થતો
રહ્યો તેઓશ્રીએ અને વૃત્તિઓ તથા જ્યતિહુયણુ સ્તોત્રની રચના
કરી હતી

અમનનુ શહેર આજના સ્થાનથી પાંચ માઇલના અંતરે એટલે
અત્યારે જેને 'નગરા' કહેવાય છે તે ગામ નજીક આવ્યું હતું

ખલાત સ્ટેટની કુળ વસ્તી લગભગ ૮૦ હજારની કહેવાય છે
તેમાં તળ ખલાત શહેરની વસ્તી ત્રીસ હજાર લગભગ થાય છે.
ખાકીની વસ્તી સ્ટેટના સાથમાં, તારાપુર આદિ ૮૪ ગામોમાં આવી છે
દેરાસર સપ્ત ૭૬, ઉપાત્રય તથા પૌષ્ઠશાળા ૯ ધર્મશાળા ૩
જીવાતખાનું યાને ખાજરાપોળ ૧ જૈન ધર સપ્ત ૫૪૫ જૈન
મનુષ્ય ૨૦૭૯

ભણેલ પુરૂષવર્ગ—કુવારા ૩૪૭ પરણેલ ૪૫૪ વિધુર ૧૦૦ મળી=૯૦૧)
અભણુ „ „ „ ૧૧૬ „ ૧ ૧૧૭)
ભણેલ સ્ત્રી વર્ગ—કુવારી ૬૫ „ ૪૧ વિધવા ૧૦ મળી=૧૧૬)
અભણુ „ „ „ ૨૩૧ „ ૪૧૮ „ ૨૯૬ „=૯૪૫)

તેમાં વીસા ઓસવાળ-૩૪૦, વીસા શ્રીમાળી ૧૩૦૦, દશા શ્રીમાળી ૧૫૫, વીસા પોરવાડ ૨૮૦, દશા પોરવાડ ૧, કણ્ઠી જૈનધર્મી ૩ એમ ૨૦૭૬

ગચ્છ પ્રમાણે જોતાં તપગચ્છમાં ૧૦૬૭, સાગરમાં ૫૮૨, દેવસુરમાં ૨૬૪, આણસુરમાં ૪૧૪, પાસ્તરમાં ૧૫૮, પાવચંદમાં ૧૪, સાજીમાં ૬, અચળમાં ૨૮, જ્ઞાન ભંડાર પાંચ-તેની વિગત નીચે મુજબ.

૧ જ્ઞાનવિમળસૂરિનો ભંડાર. રોક અમરચંદ ઝોમચંદની ધર્મશાળામાં પોથી ૬૬. પુસ્તકોથી ચીકાર ભરેલો. સમગ્ર લખાણ કાગળપર.

૨ ચુનીલાલ યતિનો ભંડાર. દેવચંદજી યતિના કમળમાં. ૧૨૫૦ ગ્રંથો સ્થિતિ સારી. લખાણ કાગળ પર.

૩ ભોયરાપાડાનો ભંડાર. નજીકની ધર્મશાળાના કબાટમાં પુસ્તકો મૂકેલા છે. સંગ્રહ જખ્ખર છે. તાડપત્રના બધેન ધીરે ધીરે જીર્ણ થતાં જાય છે.

૪ નિતિવિજયજીનો ભંડાર. જૈન શાળાના કબાટોમાં છે. ૫૦ પોથી-સ્થિતિ સારી, લખાણ કાગળ ઉપર છે.

૫ શાંતિનાથ મહારાજનો ભંડાર. નગીનચંદ કરમચંદના કબજામાં છે. જેની ટીપ સન ૧૮૮૫ માં પિટર્શન સાહેબે કરેલી છે. તેમના જણાવ્યા મુજબ કેટલાક ગ્રામીન ગ્રંથો આ સંગ્રહમાં હોવાનો સંભવ છે. યોગ્ય વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે. દેરાસર ૭૭ તેમાં ખંભાતના ૭૬ અને બહારગામમાં ૧.

ઉપાશ્રય ૧૦ તેમાં ૯ ખંભાતમાં-જેમાં ૧ આગમ ગચ્છ ૨ પાસ્તર, ૨ દેવસુર ૧ સાગર, ૧ ખરતર, ૧ આણસુર, ૧ લોઢીપોવાળ,

પાકશાળા ૧ છે જ્યાં અભ્યાસ પંચપ્રતિક્રમણ સુધીનો છે. સંખ્યા. ૩૫.

પંચપ્રતિક્રમણ કરતાં વધારે જ્ઞાન ધરાવનારી સંખ્યા ૭, તેમાં પુરૂષ ૪ સ્ત્રી ૩ છે. ઈચ્છીશમાં મેટ્રીક તથા તેથી ઓછા અભ્યાસવાળા મળી ૬૬; સરકૃત જાણનાર ૭. પાંજરાગોળના જન્નાવરોની સંખ્યા ૫૫૦ ની છે. ૧૪ ગામ જૈન વસ્તીવાળા છે જેમાં બધી મળી ૫૮૫ જૈન ધરતું પ્રમાણ થાય છે. કુલ જૈન મતુષ્ય સંખ્યા. ૨૨૧૦

પુરૂષ. કુવારા ૪૬૫ પરજોડા. ૪૭૮ વિધુર ૧૦૬ મળી. ૧૦૮૦ { ૨૨૧૦
સ્ત્રી " ૩૧૪ " ૪૮૫ વિધવા ૩૩૧ " ૧૧૩૦ {
વિધવાની સંખ્યા ઉમરવાર નીચે મુજબ.

વીસવર્ષની અદર. વીશથી ત્રીશ. ત્રીશથી ચાવીશ. ચાલીસથી ઉપર કુલ
૧૫ ૬૫ ૯૭ ૧૫૪ = ૩૩૧
આ તાલુકામાં પુરૂષવર્ગ પૈકી ૬૨૫ વેપાર કરે છે, ૬૪ નોકરી કરે છે.
બાકીના બાળક, વિદ્યાર્થી, વૃદ્ધ અને નિરક્ષર છે.

ઉપરની ગણતરીને અત્યારે વીશ વર્ષ થવા આવ્યા છે એટલે ઉક્ત પરિસ્થિતિમાં કેટલુએ પરિવર્તન થયેલું છે. જો કે એ સબધી વિગતવાર આકાશ મેળની શકાય તેવો કાંઈ માર્ગ કે યોજના નહિ હોવાથી બરાબર રીતે સરખામણી કરવી તો અશક્ય છે છતાં છૂટી છવાઈ નોંધ આગળ પર આવવાની હોવાથી હાલતો પ્રથમ જે દેવાસયોની સંખ્યા ૭૭ ની બતાવી છે તે વિષે વિચારી એ કાળના સપાટાથી કે વા વસ્તીના ઘટાડાથી મણિયારવાડા, શારી, ચોકસીની પોળ, આદિ સ્થળોએથી કેટલાયે દહેરા ઉપાડી લેવામાં આવેલાં છે. છેલ્લી ગણતરીનો આક માંડ ૬૦ પર પહોંચે છે, જેમાં ચાર ધર દેરાસર તેમજ શકરપરના ત્રણે સમાવેશ થઈ જાય છે. મણિયારવાડાના દરહોમાં નિલમની પ્રતિમાઓ હતી જે વિષેના વિગતપૂર્ણ સમાચાર મળતા નથી. પ્રાચીન ચૈત્ય પરિપાટીઓ સાથે અત્યારના સત્તામાંના કેટલાકનો મેળ ખાય છે જ્યારે કેટલાકને અજે નામ પરિવર્તનોથી

અકાડા મળતા નથી. ચૈત્ય વ્યં કમિટિ તરફથી એકત્ર કરવામાં આવેલી નોંધ નીચે પ્રમાણે જે સંવત ૧૯૮૪ ની સાલમાં રા. ચીમનલાલ. દ. શાહ તથા મોહનલાલ દી. ચોકસીએ તૈયાર કરી છે પાછળથી વ્યવસ્થાપકોને પત્ર લખી ઘટતો સુધારો પણ કર્યો છે

દેવાલયો અને ખિંબ સંખ્યા

પ્રતિમા સંખ્યા. સિદ્ધચક્ર
સંખ્યા.

ક્ર. નં.	મુળનાયકજીનું નામ.	પાપણ	કુળ	ચાંદી વા સ્ટિક	જાંદ	કુળ	નોંધ.
	ચોકસીનીપોળ.						
૧	વિમળનાથજી	૧૦	૧૨	૧ ચાંદી	૪	૧	શિખરબધી
૨	ચિતામણ પાર્શ્વનાથજી	૧૪	૩૨	૦	૩	૧	
૩	મનમાહન પાર્શ્વનાથજી	૫	૫	૦	૩	■	
૪	બ્રેમાંસનાથજી	૧૭	૩૦	૨ ચાંદી	૦	૦	
૫	મહાવીરસ્વામીજી	૧૧	૧૦	૨ ચાંદી	૫	૩	૨) કા.
૬	શાંતિનાથજી	૪	૦	૦	૧	૧	
	ટેકરી						
	સંભવનાથજી		૮	૧ ચાંદી	૪	૨	બરદેરાસરો
	સુમતિનાથજી		૪	૧ "	૪		
	અહીંમ.						
૭	મુનિસુવ્રતસ્વામીજી	૭	૨૪	૦	૭	૧	
	લાડવાડો						
૮	અભિનંદન સ્વામીજી	૫	૬	૦	૭	૧	
	ખારવાડો						
૯	અનંતનાથજી	૫	૧૧	૦	૨	૧	
૧૦	મહાવીરસ્વામીજી	૯	૩૭	૦	૧	૨	
૧૧	કંસારી પાર્શ્વનાથજી	૫	૯	૦	૦	૦	રાયા રતન-
૧૨	મુનિસુવ્રતસ્વામીજી	૬	૧૦	૦	૧	૧	ચાંદની ખડકી
૧૩	ચંભણ પાર્શ્વનાથજી	૭૪	૪૦	૧ નિલમ	૯	૨	

૧૪	સીમધર સ્વામી	૩૫	૭૪	૬ રત્ના.	૬	૬	૧૮ ઠા.
	બહાર	૧૬	૧૧૦	આદી	૧	૦	
	ઉપર પદ્મપ્રભુજી	૨૮	૩		૧	૧	
૧૫	સુખસાગર પાર્શ્વનાથજી	૧૦	૨૦		૨	૧	
	નાગરવાડો					૧	
૧૬	વાસુપૂજ્યસ્વામી	૨૮	૨૦	૧ રૂટિક	૬	૨	
				૧ આદી			
	સંઘવીનીપોળ						
૧૭	વિમળનાથજી	૬	૧૭		૭	૨	લેખ નં. ૨
૧૮	સોમચિંતામણિ	૬	૧૬		૧	૧	પદ્માવતી
	પાર્શ્વનાથજી						માતાનું સ્થાન
	બોલપીપળો.						
૧૯	નવપક્ષવ પાર્શ્વનાથ	૨૦	૪૧	૧ આદી	૫	૧	૧ ઠા.
	ભોપઈ ગોડી પાર્શ્વનાથ	૧					૧૭૦) છત્ર- ના ગોખસો
૨૦							
૨૧	સંભવનાથ	૧૦	૨		૨		
	મુનિસુવત સ્વામી	૮	૧		૧	૦	
	માણેકચોક						
૨૨	આદિશ્વરજી	૧૮	૨૬	૧ રૂટિક			૨ ઠા.
૨૩	ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૬	૩૨				૪ ઠા.
	ભોપઈ આદિશ્વરજી	૪+૬	૬	૧			૬ ઠા.
૨૪	શાંતિનાથજી	૧૪	૨૦		૦	૩	
૨૫	વાસુપૂજ્યજી	૪	૨૮		૧		
૨૬	ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૮	૪૪	૧ આદી	૧	૧	
૨૭	ધર્મનાથજી	૬	૧૮	૧	૧	૧	૩ ઠા
૨૮	મદ્દાનીસ્વામી	૫	૫		૧		
	ભોંવગાપાડો						
૨૯	શાંતિનાથજી	૫	૩	૦	૧		
	નેમનાથજી	૬	૧૧	૧ રૂટિક	૬	૧	
૩૦	શાંતિનાથજી	૬	૨૮		૬	૨	
૩૧	મલ્લીનાથજી	૫	૧૨		૨	૧	દક્ષિણાવર્ત
૩૨	અંદ્રપ્રભુજી	૧૦	૨૬	૧ રૂટિક	૨		સંખ
૩૩	નવખંડ પાર્શ્વનાથજી	૧૧	૩૬		૧	૩	

૬૪	ગીમટી					
	મહાવીરસ્વામીજી	૮	૫૮		૫	૩ કાચું દહેરું
	અણતનાથ	૫	૧૧		૨	૭ કા.
૩૫	ગેડીપોળ					
	શાંતિનાથ	૫	૨૦		૩	૩
૩૬	પુન્યચાળીની ખડકી					
	શાંતિનાથ	૪	૨૨			૩
૩૭	દત્તાત્રવાડો					
	કુચુનાથ	૫	૨૪		૪	
	શાંતિનાથ	૬	૨૮		૪	૩
૩૮	સાગોટાખાડો					
	ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથજી	૧૩	૩૩	૧ સ્ફટિક	૩	૭ કા.
	ભોયર રથભણુજી	૧૫	૬૬		૪	
૩૯	આદિશ્વરજી	૩૦	૨૭		૨	
૪૦	ચોળાવાડો					
	સુમતિનાથ	૪	૧૭		૬	૧ ચોમુખજી
૪૧	વાઘભાસીની ખડકી					
	મળવનાથ	૧૮	૬૦		૧	૨
૪૨	ભોયર શાંતિનાથ	૮				
	વિઘ્ન ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ	૭	૧૫		૧	૪ બામરનાર રસ્તાપર
૪૩	ગેડીનાડાનીપોળ					
	વાસુપ્રત્યશ્વમી	૨	૬		૨	૧ આંદોના હાથી પર
૪૪	કુભારવાડો					
	શીતળનાથજી	૧૯	૪૩	૨ સ્ફટિક	૨	૨
	ગંગેકવાડો					
	શાંતિનાથજી	૦	૧૪		૧	૨ ધરદેરાસર

માંડવીનીયોગ						
૪૪	કુચુનાયજી	૧	૬		૧	૨
૪૫	આદિશ્વરજી	૧૭	૩૪			૩
	નેમનાયજી બાલુમાં	૪				૩
આલીપાડો						
૪૬	શાંતિનાયજી	૧૪	૪૪		૨	૮
	સુપાર્શ્વનાયજી	૩	૨૦			૨
કડકિટડી						
૪૭	શાંતિનાયજી	૭	૪			૧
૪૮	પદ્મપ્રભુજી	૧૨	૪૬			૨
છગલાપાડો						
૪૯	મનમોહન પાર્શ્વનાય	૩	૨		૧	૧
૫૦	અરનાય	૫	૨૪			૩
૫૧	અમીઝગ પાર્શ્વનાય	૨૦	૧૮		૧	૧
૫૨	ચિતામણિ પાર્શ્વનાય	૧૫	૨૫		૩	૨
	શાંતિનાય જમણીબાલુ	૩	૮		૧	૧
	લમતી	૬૧			૧	
	ડાખીમાલુ	૩	૨			
	આદિશ્વરજી જમણીમાલુ	૧			૧	
	અગ્નિદેવિ બોયડ	૧૮	૮			
	મહાનીગરવામી ડાખીમાલુ	૩	૩			૧
	વાસુપુત્રજી ત્રીજેમાળે(૧)	૫	૫		૧	
	પાર્શ્વનાય "	(૨)	૫		૧	
	મહાનીનાય "	(૩)	૭			
	"	(૪)	૫	૧૪		
	વાસુપુત્ર "	(૫)	૫	૩		૧
		૭૬૦	૧૪૫૬	૩૬	૧૫૮	૧૦૩

ચૈત્યપરિપાટીનો કંમ

અનુક્રમ નંબર ચોકસીની પોળથી શરૂ થતો હોવાથી યાત્રા કરવી પણ ત્યાંથી ઠીક પડે તેમ છે. પ્રથમ વિમળનાથનું દેરાસર જુહારી ચોકસીની પોળમાં આગળ વધવું. આ દહેરું શિખરબંધ છે. મહેલાં તેમાં ચોમુખજી હતા પણ પાણી છલ્લો પાયો પુરી પુનઃ નવિન દેવાલય તૈયાર કરાવ્યું તે વેળાએ તેમાં દેરકાર થયો; અને અત્યારની વ્યવસ્થા નિર્માણ. પૂર્ણ રીતે કામ પુરૂ થયું નથી. ઘણી પ્રતીમાઓ સંગ્રહિત રાખના વખતની છે. કેટલીક બહાર ગામ અપાર્ક પણ છે. વ્યવસ્થાપક શા. સકળમદ જુરાભાઈ છે કે જેઓ દહેરા સામેની ખડકીમાં રહે છે. ત્યાંથી 'વાવ' નામો ખડકીના બે દહેરાનાં ખડેરા ભેદ આગળ વધતાં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું દહેરું આવે છે તે પણ પથ્થરથી બંધાતું હોવાથી કામ ચાલુ છે. માણેકલાલ મગનલાલ ગાંધી એનો વહીવટ કરે છે. એ કુંડુંબનો અગાઉ કાળો કાપડનો વેપાર અરબસ્તાન સાથે સારો હતો; એની બાલુમાં મનમોહન પાર્શ્વનાથ નામે સ્વચ્છતાનો આદર્શ પુરો પાડતું દહેરું છે. તેની સંભાળ પારખકુંબી શા. ખીમચંદ ઝવેરચંદ રાખે છે જે અક્ષીંગમાં રહે છે. સામેની પરખડી નજીક શ્રેયાંસનાથનું દેવાલય છે તેની વ્યવસ્થા શા. જીવાભાઈ મગનલાલ કરે છે જે એજ પોળમાં વસે છે. આખી પોળમાં શ્રાવણનીજ વસ્તી છે. પૂર્વ આ પોળનું મહત્વ વિશેષ હતું; મોના રૂપાના વેપારીઓ અને ચોકસીઓ મોટે ભાગે વસતા હોવાથી ચોકસીની પોળ તરીકેનું મુશુનિધન નામ પડ્યું હતું, લાયજીશા, પોચાશા, ખુમચંદ અનુપચદ જેવા આગેવાનો આ લતામાંજ થયેલા.

પોળ બહાર નીકળી જમણા હાથે વિજળીના ચાંમકા સામે આવેલી મહાલક્ષ્મી માતાની પોળમાં જવું. સામેજ શ્રી મહાવીર પ્રભુડું મનોહર દહેરું નજરે પડે છે. ચરમ તીર્થપતિની મધ્યમ કદની આલ્હાદ-જનક મૂર્તિના દર્શન કરતાં મન આનંદ પામે છે. નીચેની બેઠકમાં

શ્રી ગૌતમની સાધુદશાની મૂર્તિ નિહાળતાં શ્રી વીર ગૌતમનો સમય નયન સન્મુખ તરવરે છે. ગુરુ શિષ્ય વચ્ચેની અનુપમ પ્રીતિ-લક્ષિત સ્મૃતિપટમાં તાજી ચાપ છે. દિવાલ પર લટકાવેલા કમિટિના સદ્ગન ઉપપ્રમુખ રા. કરતુરચંદ દીપચંદ ચોકસીના શાંતિરનાત્ર વખતે તૈયાર કરાયેલા તખ્તાઓમાંના જૈન સિદ્ધાંતમાંથી તારવી કાઢેલા મુદ્રાલેખો મૌનું ધ્યાન ખેંચે છે. કાર્તિકી પૂર્ણિમાએ બંધાતો શ્રી શત્રુંજયનો પટ અહીંજ રહે છે, તેમજ નવિન વર્ષમાં પ્રથમ પૂજા આ દહેરે થતી હોવાથી આ સ્થાનનું મહત્વ અનેક છે. પ્રસ્તુત દેવા-લયમાં જુલાખીલાસની ખડકીમાંથી શ્રી મહાવીર સ્વામીનું અને ચોક-સીની પોળમાંની 'વાવ'માંથી મનમોહન પાર્શ્વનાથ તેમજ શીતલનાથના દહેરા ઉપાડી એ ત્રણેનો અહીં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભાવના વેળાએ મંગીતનું કાર્ય કરનાર જૈન મુખોષ્ઠ મંડળી ની સ્થાપના પણ આજ દહેરે થયેલી, તેના ઉમંગી કાર્યવાહકોના અવશાનથી આજે તેનું અસ્તિ-ત્વ નથી, છતાં જૂતકાળમાં તેનું ગૌરવ આગપાસના માતર, મહેલાવ, લુણાવાડા વગેરે ગામેમાં પ્રસરેલું તે જુલાય તેમ નથી. પથુ-પણુ પછીના વરસોમાં જે રાસ ગુંથાય છે તે પહેલ તેનીજ છે. માથેના વંડામાં શેત્રુંજયના પટ રખાય છે, ચૈલ વ્યં કમિટિના ઉપકરણો પગ દાલ લાં રખાતા હોવાથી એ તેના કાર્યાલયનું સ્થાન છે. નજીકમાં જગવસ્ત્રબ પાર્શ્વનાથના પ્રાચીન દહેરાની જગ્યા છે. આ દહેરાસરનો વગીવટ ચોકસી દીપચંદ ગલાલાઈ કહે છે જે ચોકસીની પોળમાં વિમળનાથના દહેરા આવજા રહે છે. અહીંથી પાછા ફરી ચોકસીની પોળની નજીક આવેલા પથ્થરથી બંધાયેલા શ્રી શાંતિના-થના નાનકડા દહેરે દર્શન કરવા. એનો છણોદ્ધાર મં. ૧૯૮૧ ની માલમાં થયો છે; તેની મંલાળ સા. પોચાભાઈ છગનલાલ રાખે છે જે મામેના ઘરમાંજ રહે છે. ચોકસીની પોળ સબધે મળી આવતી નોંધ નીચે પ્રમાણે છે—

‘મં. ૧૪૯૧ વર્ષ ફાગણ વદી ૫ ના દિને શ્રીમાગજાનીય મહાપોષા

ભાર્યા ખેતજદેના પુત્ર જોશદે પેતાની ભાર્યા યમક અને પુત્રી રાજી
તથા તેના પુત્રશ્રીપાળ સાથે સ્વશ્રેયાર્થે મુનિસુવત સ્વામીની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.
ટેકરી તરફ જતા રોડ પોપટભાઈ અમરચંદના વંડમાં બે ધર દેરાસરે
છે તેના દર્શન કરી વંડ બહાર નિકળી જૈનશાળા નં. ૧ ના દહેરામાં
છે. સામેની ગલીએથી હિતરી અહીંગમાં આવેલા નં. ૭ વાળા
દહેરે જવું. તેનો વહીવટ શા દાકરશી ધરમચંદ કરે છે જે ટેકરી
આગળ રહે છે. અહીંથી પાછા ફરીને ઘોળી ચકલા આગળ થઈ
લાડવાડામાં આવેલા નં. ૮ વાળા અંલિનંદનજીને જીહારવા. આને મેડીનું
દહેરું કહેવાય છે. દશકા પૂર્વે આયબિલની હોળીમાં સ્ત્રીવર્ગ મારેતું
આ કેંદ્રસ્થાન હતું પણ આજે તે દરા નથી. તેની સામેની ખડકીમાં
અગાઉ દહેરું હતું જે ઉપાડી લેવામાં આવ્યું છે. એની સંભાળ શા.
પુલચંદ ગગલવાળા રાખે છે જે નજીકની પાંચશીની પોળમાં રહે છે.

ત્યાંથી પાછા ફરી, ઘોળી ચકલે આવી દંતારાવાળું શ્રી
અનંતનાથજીનું દહેરું જીહારવું. મુઘડતા અને સ્વચ્છતા અહીં
સારી રહે છે. વ્યવસ્થા શા. હોટાલાલ જવેરચંદ દંતારા કરે છે જે
નજીકમાંજ વસે છે. આ બધું ખારવાડાના લતામાં ગણાય છે. ખાર-
વાડા એ ખંભાતના તેમજ જૈન સમાજના ઇતિહાસમાં મહત્વનું
સ્થાન ધરાવે છે. આખોયે લતો જૈનોથી વસાપસો હોય, મોટા ભાગે
મુખી જીવન જીવે છે. સ્તંભવીર્યના ગૌરવ સમા શ્રી સ્થંભજી જિન
અહીં વિરાજે છે. મુક્તાવિજયનો જીનો ઉપાશ્રય પણ અહીંજ
આવેલો છે. કહેવાય છે કે હેમચંદ્રસૂરિએ એ સ્થળે જ પૂર્વે કુમાર-
પાળ જૂપ ને છુપાવેલા ને વંગમાં ઉત્તર આવેલો. મંત્રીશ્વર ઉદાયન
પણ અહીં નજીકમાં જ રહેતા. આજે એ જૂતકાળનો ગૌરવ લયો
ઇતિહાસ કાળના ગર્ભમાં અદૃશ થયેલો છે; માત્ર સંભારણા રજાં
છે. દશમા નંબરવાળું મહાવીરસ્વામીનું દહેરું જે 'રાયારતનચંદ'ના
ધર સામે આવેલું છે તે જીહારવું. એવા મૂળનાવક તરિક્કે ચોમુખજી-
ગિરાજમાન છે; એમાંથી પાછળના માર્ગે થઈ નં-૧૧ વાળા કંસારી-

પાર્શ્વનાથના દહેરામાં આવતું. આ પ્રતિમા સખધમાં ઐતિહાસિક વૃતાંત નીચે મુજબ છે—કંસારીપુર, ખંભાતથી એક માઇલ પર આવેલું ગામ છે. અત્યારે ત્યાં જોનોની વસ્તી કે દહેરું નથી; પણ પહેલાં ત્યાં શ્રાવકોની વસ્તી તેમજ દેરાસરો હતા એમ પ્રમાણ મળે છે. દ્વિરૂપલક્ષ્યે ખંભાતની ચૈત્યપરિપાટી બનાવી છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખાણ છે.

ભીડિભંજન જિન પૂજ્યા, કંસારીપુરમાંદિ જર્ઘ,
ખાવીશ ખ્યંબ તિહાં નમી, ભાવિક જીવ નીર્મળ ચર્ધ;
ખીજર્ઘ દેહરજ જર્ઘ નમું, સ્વામી રૂપલ જિજ્ઞંસ,
સનાતીસ ખ્યંબ પ્રણમતા, સુપુરુષ મનિ આણંદ.

આ ઉપરથી કંસારીપુરના બે દહેરા તેમજ બિંબોની વાત સિદ્ધ થાય છે. વળી સં. ૧૬૩૯ ની સાલમાં સુધર્મગચ્છના વિનયદેવસરિ ખંભાત આવ્યા ત્યારે ત્યાં ત્રણ દિન રહ્યા હતા. તેમણે પાર્શ્વનાથના દર્શન કર્યાનું મનજીરૂપિએ વિનયદેવસરિરામમાં લખ્યું છે. આવો જ પુરાવો સં. ૧૭૦૧ ની સાલમાં રમેશી અન્ય તીર્થમાળા માંથી પણ મળે છે. વિદ્યમાન કંસારી પાર્શ્વનાથનેજ પહેલાં 'ભીડ ભંજન પાર્શ્વનાથ' કહેતા હશે; પણ કંસારીથી લાવી અત્રે પધરાવ્યા બાદ તેમનું નામ 'કંસારી પાર્શ્વનાથ' પડ્યું હોતું નેહ્યો. આજે એ કંસારી શુદ્ધ દીવેશ માટે પ્રસિદ્ધ છે. નં. ૧૦/૧૧ વાળા ખને દહેરાનો વહીવટ શા. રાયા રતનચંદ વાળા વાડીવાલ હોરાસાલ કરે છે જે સામે જ રહે છે. નં. ૧૦ ની બાબુમાં શ્રી મુનિસુત્રત સ્વામીનું નામું દેહરું આપ્યું છે. તેની દેખરેખ શા. જીલ્લાખીલસ નાનચંદ રાખે છે જે બોળપીપળા નજીકની શેરીમાં રહે છે. ત્યાંથી પાછા ફરી, જ્ઞાનમંદિરના આશીશાન મકાન પાસે ચર્ધ, મોર પાર્શ્વનાથનું પુરાણ ખાલી મંદિર, તેની છતની કારીગરી અને ભોંયડું નેહ્યું આગળ વધતાં જે શિખરબધી, ત્રિશાળ અને લગ્ન દેવાલય નજરે પડે છે એજ શ્રી ખંભાત નગરના અધિક્ષતા શ્રી સ્થંભલ પાર્શ્વનાથનું

સ્થાનક. અગાઉ તો દહેરં સાંકડુ હતું, પાસે બીજા દહેરાના ખંડીયરો હતા, પણ ગયા વરસમાં (સં. ૧૯૮૪ ના શ્રાવણ સુદ ૩) તીર્થોદ્ધારક સૂરીશ્વર શ્રી વિજયનોમિસૂરીશ્વરજીના વરદ હસ્તે, નવીન બધાયલા મનોહર પ્રસાદમાં, પ્રાચીન અને અતિથય મહિમાશાળી, શ્રીસ્થંભણ પાર્શ્વની નિલમ પ્રતિમા ગાદીનથી ન ચઢ, તે વેળા એક તરફ મોર પાર્શ્વનાથ અને બીજી બાજુ આદિશ્વરજીના બિંબોની પણ સ્થાપના કરવામાં આવી. વળી એ શુભ પ્રમંગે નવિન હરાવેલા કેટલાક બિંબોની અજન શક્તાકા પણ થઈ હતી. ત્યારથી ખંભાતના ગૌરવમાં પુનઃ તેજ પ્રમર્થુ છે આજે તે ચાત્રિકા માટે તીર્થધામ બન્યું છે. 'સ્થંભણ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર' અનુસાર આ નિલમની મૂર્તિ આપાઠી નામા થાવકે ગઈ ચોવીશીમાં હરાવેલી છે. એ પ્રાભાવિક પ્રતિમાને સૌધર્મ છંદ્રે પૂજી, કેટલાક કાળ પછી ધરણેંદ્રને એની પ્રાપ્તિ થતાં આર્યાવર્તના સમુદ્ર કિનારે લંકાપુરીની સામે આવેલા વેલંધર પર્વતની ઉપર દેવાલય બનાવી તે અહર્નિશ તેની પૂજા કરવા લાગ્યો. એ રીતે રાવણ તેમજ રામના પૂજવામાં આ ચમત્કારિક બિંબ આવ્યું. કહેવાય છે કે રામ લક્ષ્મણે એ આફલુન મૂર્તિના એકાગ્ર રમરણથી સમુદ્રના ઉછળતા મોજા પર કાણુ મેળવી, લંકા સમીપ સ્વ-સૈન્ય સહિત કુચ કરી હતી. પાછળથી પ્રતિવાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ એના દર્શન કરી, નાગરાજની અનુમતિથી એ મૂર્તિને દ્વારામતીમાં લાવ્યા. દ્વિપાયન ઋષિના આપથી દ્વારકા દમ્બ થઈ તે પહેલા દેવસાનિ-ધ્યથી આ પ્રતિમા સમુદ્રમાં અદ્રશ્ય થઈ હતી. જ્યારે મુમાક્ષરીમાં એકવાર સાર્થવાહ ધનપતિના વહાણ હરદરિયે રથબંધા, ત્યારે સૌ કોઈ કિર્તીવ્યમ્હ બન્યા તે વેળા દેવે પ્રગટ થઈ આ મૂર્તિ તેને અર્પણ કરી, કાંતિપુરમાં (સાર્થવાહનું વતન) લઈ જવાની આજ્ઞા કરી. વહાણ પુન આપુ કર્યા. કેટલાક કાલે નાગાર્જુન નામે યોગી થયેલ, તેને રસસિદ્ધિ કરવાની ઇચ્છા થતાં પાલ્લવિસસુરિ પાસેથી એની વિધિ બજાવીને તે કાર્ય નિર્વિધે પાર પાડવા સ્વશક્તથી

કાંતિપુરમાંના આ બિંબને ઉપાડી લઈ ખંભાત નગર પાસે આવેલી
શેઠી નદીના કાંઠા ઉપર એક ગુપ્ત સ્થાનકે રાખી આરાધના કરવા
પૂર્વક તેની સાધના કરવા લાગ્યો.

શેઠી નદીએથી આ વિશ્વક્ષણ પ્રતિમા ખંભાત આવી તેને
લગનો ઇતિહાસ જરા લાંબો છે. વિદ્વાન સુરિ મહાગજ અભયદેવના
સમયમાં આગમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સાધુવર્ગના મોટા ભાગને
કુષ્ટસાધ્ય થઈ પડ્યું; કેમકે માત્ર બેજ અંગ પર દીકા થયેલી ને
આક્રીના નવ સમજવા કડીણ થઈ પડેલા. તે પર દીકા રચવાની
અગત્ય હતી છતાં એ કામ ઉપાડે કાણુ? એ ગહન પ્રશ્ન હતો.
ધણીની નજર અભયદેવસુરિ પ્રતિ વળતી; છતાં નિશ્ચયપૂર્વક ભક્તિ-
મણુ કરી શકાય પણ કેવી રીતે? દૈવકૃપાએ એનો તોડ આણ્યો.
મધ્યરાત્રે શાસનદેવીએ એ સુરિપુત્રને એ સંબંધી વાત કરી; પણ
આવી ગંભીર જવાબદારી ઉપાડતાં સુરિના પગ પાછા પડ્યા. દેવીએ
ગુચ્ચવાઈ ગયેલા નવ સુતરના કોકડા ઉકેલવા સુરિને આપ્યા. મહા
સુશીલો સુરિએ એ ગુચ્છો ઉકેલી. દેવીએ હર્ષ પામતાં કહ્યું, આચાર્ય-
શ્રી! આપ જરૂર નવ અંગની દીકા કરી શકશો, નવ કોકડા ઉકેલ-
વામાં એનો મર્મ સમાય છે. સુરિએ દેવીના આગ્રહથી કામ ઉપાડ્યું;
પણ દીકા રચવાના કામ તે રહેલાં હોય ખરાં? સાત્ત્વકારના વચનને
જરા પણ ક્ષતિ પહોંચાડ્યા મિવાય એનું રહસ્ય સરળ ભાષામાં મૂકવું
એ પ્રખર બક્તિ મિવાય બીજાથી નજ બને. એ વ્યવભાયમાં સદા-
લીન રહેવાથી સુરિની તબિયત લથડી ગઈ, અંગે કર્મવશાત્ કુષ્ટરોગ
ફૂટી નીકળ્યો, આમ અચાનક વિદ્વ ઉલ્લસ્ય. જનતાને મોઢે કંઈ
તાળું છે? કાંઈએ પ્રમાદ કરવાથી આમ બન્યાનું કહ્યું, તો કાંઈએ
દેવ રૂપા તેથી રોગ ઉપજવાના દોષોનો ટોપલો એમના શરીરે ધર્યો.
સમજી તો કર્મના પ્રપંચ વિચારી મૌન રહ્યા; છતાં સુરિનું હૃદય
કેમ શાંતિ ધરે. વ્યાધિથી ન ગલગયા પણ શાસન પર આક્ષેપ થાય
એ કેમ સહ્ય જાય! અનશન કરવા તત્પર થયા. શાસનદેવીની

પરીક્ષા પૂરી થઈ. મધ્ય રાત્રે હાજર થઈ તે સુરિ મહાગજને વિનય પૂર્વક કહેવા લાગી. ‘આપ બે ધડક ટીકાનું કામ કર્યા બાદ કોઈ રોગથી ન અકાળાતા. આવતી કાલે સવારે મંદ સહિત ખંભાત નરક વિહાર કરવો. માર્ગે શેટી નદીના કિનારે ખાખરાના એક વૃદ્ધ નીચે પૂર્વે નાગાર્જુને પાર્શ્વનાથની પ્રતિમા લાંડરી છે તેને પ્રગટ કરવામાં આપ નિમિત્તભૂત બનશો અને એ પ્રભાવિક પ્રતિમાન ન્દવલુછાંટણથી આપનો વ્યાધિ દૂર થશે. પછી એ સંબંધી પૂર્વ ઇતિહાસ કહી દેની અતર્ધાન થયા. પ્રાતઃકાળે સુરિ સંધ સમેત નિકળ્યા. નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોંચી ગાયત્રી દુધધારાથી સ્થાનનો પતો મેળવતાં, અને દેહીધ્મમાન મૂર્તિને જોતાંજ સુરિરાટની લાવ લહરી કાઢી પે ઉછળી રહી. જ્યતિદુઅણુ સ્તોત્રના તેનીસમા કાંચે બિંબ સ્વયમે પ્રગટ થઈ બહાર આવ્યું, મૌનું મન સાંત થયું. કાવ્યધારા અટકી પડી. એ છેલ્લું કાવ્ય ગોપત્રી લીધાનું કહેવાય છે. ત્યારથીજ એ પ્રભાવશાળી સ્થંભણુ પાર્શ્વનાથ ખંભાત (તે કાળે ત્રંબાવટી) માં આવ્યા. ઉત્તમ પ્રાસાદમાં સ્થાપન થયા. અમત્કાર ત્યાં નમસ્કાર એ પ્રકારે અરાઢે વર્ણના પુજપાત્ર બન્યા. ત્રંબાવટી બદલાઈ સ્થંભણુ તીર્થ, થયું, જે જતા દિવસે સ્થંભતીર્થ કે સ્થંભણુપુર-ખંભાતનગર કહેવાઈ; એજ આજનું ખંભાત. મૂર્તિ સાથે સંકસાપલો આ ખંભાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ. એ નિલમ બિંબને કિંમતી બાણી એક કારીગર શુભ રીતે લઈ ગયેલો, પણ બિચારાને આંખે અંધાપો આવ્યો હોય તેમ કોઈ દિશા ન સૂઝવાથી, પકડાઈ જતાં પાછું મુટ્ટી ગયો. તે પછીથી ભારી કાળને ધ્યાનમાં લઈ એ મૂર્તિને લેપ કરવામાં આવ્યો, જેથી તેજ કંઈક અંશે અંવરાયું. એથી ચોરાઈ જવાની ભિતિ ન રહી. ખારવાડા મધ્યે એ રમણિય પ્રાસાદ ભૂતકાલીન મહિમાની ધ્વજા ફરકાવતો, સારાયે ભારતની જન જનતાને આકર્ષતો, સૌ કોઈનું ધ્યાન ખેંચતો, સમરંગણના મહારથી સમો ઉભો છે. એ વડે આજે ખંભાત ગૌરવવાં છે, એનો વહીવટ શા. જાનલાક્ષ

પાનાચંદ હસ્તકે છે. ગત વર્ષે પ્રતિષ્ઠા વેળા સુરતનિવાસી. શા છોટુ-
ભાઈ ભગવાનદાસે રૂ. ૧૦૫૦૧) ખર્ચો એ મહિમાસંપન્ન બિંબને
ગાદીનશીન કર્યું હતું. એ સમયની શરૂઆત તીર્થની રચના, આકે
દેવમનો મહોત્સવ, પ્રતિ દિને સ્વામીવાત્સલ્ય અને સારીયે જનતાનું
દર્શનાર્થે આગમન તેમજ શ્રી ઉદયસૂરિનું શાન્તિપૂર્વક વિધિવિધાન.
સ્મૃતિપદમાંથી અશુભલાયદાજ રહેવાના.

આ નવિન પ્રાસાદ સામે નં. ૧૪ નું શ્રી સીમધર જીન (મહા-
વિદેહ વિહરમાન) નું રમણિય દેવાલય આવેલું છે. માળ ઉપર પદ્મ-
પ્રભુજી બિરાજે છે. આ ઉપરાન્ત અંદર ગભારામાં, તાકામાં સ્ફટિક
રજતના નાના બિંબો છે. વહીવટ જૈનશાળા કમિટી હસ્તકે છે.
વિહરમાન જિનથી મુર્તિ મનોહર છે અને આરસની છત્રી શિલ્પકળાનો
હીક ખ્યાલ આપે છે. ત્યાંથી નિકળી નાગરવાડામાં જવાના માર્ગે
શ્રી સુખસાગર પાર્વનાથજીનું દહેડું છે ત્યાં દર્શન કરવા. તેની દેખ-
રેખ શા. મનસુખભાઈ લાલચંદ ગણે છે. ટેકરો ઉતરતાં જ શ્રી.
વાસુપૂજ્યસ્વામીનો પ્રાસાદ દષ્ટિગોચર થાય છે. નાગરવાડાના મોટા
લત્તામાં એ એકજ દહેડું હોવાથી એની ઉજળામણુ ઉડીને આંખે
વળગે તેની છે. કમિટીની ગણતરી મુજબ નં. ૧૬ આવે છે, ત્યાં પણ
બહારના તાકામાં સ્ફટિક-રજતના નાના બિંબો છે. ચળી દિવાલ પર
નવ ગ્રહના ચિત્રો છે. ખડકીવાળાઓની દેખરેખ સંબંધી ગોડવણુ
મારી છે અને જેનું અનુકરણ બીજા લાતાવાળાઓએ કરવા જેવું
છે. વહીવટ ઘીયા ઠાકરશી છોટાલાલ કરે છે. કેસર તેમજ વજ્ર પરિ-
ધાન માટે અલગ ઓરડી છે. આ લત્તામાં દહેરા નજીક જૈનોની જ
વસ્તી છે. બાબુમાં શુદ્ધાજવિજયજીના ઉપાશ્રય તરિકે ઝોળખાતા
મોટા ઉપાશ્રયનું દ્વાર પડે છે. આ રીતે અહીંથી આગળ વધી પાણીની
ચકલી પાસે યદ્ય સંઘવીની પોળમાં પ્રવેશ કરવો.

નં. ૧૭ નું વિમળનાથજીનું દહેડું આ ખાંચામાં છે. નાનકડું છતાં

જોલિતું છે. તેમાં જે લેખ તથા જે પગલાં જોડ છે. નીચે ભોંયડું છે. કામ અધુર છે. વહીવટ કર્તા હીરાચંદ કીલાચંદ નજીકમાં રહે છે. આ દહેરા સંબંધે નીચે પ્રમાણે નોંધ મળે છે.

“ સં. ૧૪૮૫ વર્ષે મહા સુદિ ૧૦ શનીવારે ઓરાવાળગાતિના એક નાથાની ભાર્યા વાનજી પુત્ર સા મહુણકે ભાર્યા પૂરી પ્રમુખે કુંડુંળ સાથે પોતાના ઐયાર્થે લગવેલા શ્રી મુનિમુવતસ્વામીના બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ” આ બિંબ ઉક્ત દહેરામાં છે. પ્રતિષ્ઠા પ્રભાવક એવા શ્રી સોમસુદરસુરિના હસ્તે થયેલી છે.

એજ પોળમાં આગળ જતાં નં. ૧૮ વાળું શ્રી સોમચિંતામય પાર્શ્વનાથનું જીર્ણોદ્ધાર થયેલું દહેર આવે છે. એમાં પદ્માવતી દેવીની ચમત્કારિક મૂર્તિનું સ્થાન હોવાથી એ ‘પદ્માવતી’ના દહેરા તરિક્કની પ્રસિદ્ધિ છે. સંભાળ શા. ઠાકરશી મોતીચંદ રાખે છે જે સામેજ રહે છે. અહીં જૈનોથી વસાયેલા સંઘવીનીપોળનો હતો પૂરો થઇ ખડકી બહાર નિકળતાં ‘જોય પીપળા’ નામક સરિયામ હતો આવે છે. ખડકીમાંથી જમણા હાથે જતાં જીરાળાપાડો આવે છે. સીધા જતાં અગર આવે છે, જ્યારે કાલા હાથે જતાં માણેકચોકમાં જવાય છે. ખડકીની લગોલગ પાર્શ્વચંદ ગચ્છનો ઉપાશ્રય છે. તેનાથી જે મકાન મકાને ખાંચામાં વળતા નાકા પર જર્જરિત દશામાં આવી પડેલી સંઘની મોટી ધર્મશાળા છે. બાજુમાં પાર્શ્વચંદ્રસુરિનો સ્તુપ ચાતે થુલ છે. એની પાછળ પૂણામાં નં. ૧૬ વાળું નગપદ્મવ પાર્શ્વનાથનું વિશાળ દેવાલય આવેલું છે. ભોંયડું છે જેમાં ગોડી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ છે. દેરાસરની કારીગરી અને બાંધણી જોવાલાયક છે. બાજુમાં નાનો સાધ્વીનો ઉપાશ્રય છે. જૂતકાળ ત્યાં શક્તિનું દેવુંયે પ્રદર્શન ભરાતું હશે તેનો વિશાળતા પરથી ખ્યાલ આવે છે. આજે તો એ નિર્જનતાવાળા પ્રદેશમાં એકાકી હિમેશ પચિક સમુ ખૂણામાં પડ્યું છે. એનો વહીવટ ઓરાવાળગાતિય, શા. દલપતભાઈ ખુશાલદાસ ઝવેરી કરે

ડે, જે જીરાલાપાકમાં રહે છે. ઉત્કૃષ્ટ કાળે વિચરતા ૧૭૦ જીનનું
 ચેત્ર રજુ કરતો પટ આ દહેરે છે. ખાંચા સામે જે ખાંચો છે તેમાં
 ૧. ૨૦-૨૧ વાળા સંલવનાથ અને મુનિસુવ્રત સ્વામીના દહેરાઓ
 પ્રામ સામે આવેલાં છે. તેનો વહીવટ ચુનીલાલ ખીમચંદ અને
 મહુરલાલ જીણાલાલ હસ્તક અનુક્રમે છે, જેઓ ત્યાંજ વસે છે.
 પાછા ફરી માણેકચોકના માર્ગે કદમ ભરતાં એક વિશાળ
 ચેતરા નજીક આવીએ છીએ. એ ચક્રુ તે માણેકચોક. એ પુન્ય-
 શીળા ભૂમિના યશોગાન શ્રાવકકવિ રૂપલદાસે પોતાના રાસાઓમાં
 વિવિધ રૂપે ગાયા છે. આજે તો એ ભીમે નથી અને એ ગદાએ
 નથી અર્થાત્ કાળે કરાળ અંતર પાડ્યું છે. છતાં વીશી પર એ ચેતરાનું
 મહત્વ કેવું હતું તે યોજકે નજરે નિહાળ્યું છે તેથી ખાત્રી પૂર્વક
 કહી શકે છે કે કવિશ્રીના વર્ણનમા અતિસયોકિત કરતા સત્તની
 છાયા વધુ છે. પોળમા પ્રવેશતા ગાયા હાથે આદિત્વરજીનું ન. ૨૨
 વાળું દહેરું આવે છે, જેનો વહીવટ ન. ૧૯ વાળા ઝવેરી હસ્તક
 છે. ત્યાંથી આગળ જતા બાંધણીમાં નવિન ભાત પાડતું અને થોડા
 સમય પૂર્વે જેનો જીર્ણોદ્ધાર થતાં રૂપરગમાં નવિનતા ધરતું અને
 જેને માટે અતિહામિક નોંધો છે એવું શ્રી ચિતામણિ પાર્શ્વનાથનું
 દેવાલય યાને આદિત્વરજીનું ભોયરૂ નયનપથમા આવે છે. કવિવર
 રૂપભદ્રાસની પોળનું આ પ્રાચીન જીનાલય. એક કાળે જ્યાં ગવિના
 કિંગ્વો મહામુરદેલીએ પ્રવેશતા અને પમથી ઉતરતા અધારાને લાઇ પગ
 ખસવાની ધારતી ગહેતી ત્યાં આજે બાગક પલ્લુ સુખે મચરી શ્રી
 ચતુર્જ્યના દાન સમા વિશાળ એવા શ્રી આદિજીનના ગિંજની ઉજ્જતા
 દહેરું સ્તુતિ કરી શકે છે. મનમા આશ્ચર્ય ઉડાવે છે કે આની
 મોટી મૂર્તિને બોંધગમા શી રીતે સ્થાપન કરી દશે ! ઉપરના ભાગ
 પર એક રમચે શીર્ણવિશાલિતા સિવાય અન્ય કંઈ નજરે ન પડતું
 ત્યાં આજે તો ચિતામણી પાર્શ્વનાથની તેજસ્વી મુદ્રાદાસ્ય ન કરતી
 દોય એવો સ્પષ્ટ ભામ થાય છે. આ દહેરું સગધમા નિદામ
 નીચે પ્રમાણે બોલે છે—

સોની તેજપાળ ખંભાતનો રહેવાસી અને શ્રી હીરવિજયસારના ધનાઢ્ય લકતોમાંનો એક, ઉદાર અને શ્રાવક વર્ગમાં અગ્રેસર હતો. વિ. સં. ૧૬૪૬ની સાલમાં સુરિંવર ખંભાત પધાર્યા ત્યારે શ્રી અનંતનાથની પતિષ્ઠા કરાવી પત્નીસહજાર રૂપીઆ ખર્ચ્યા હતા. નં. ૯ વાળા અનંતનાથ હોય અગર ખીજા હોય તે ચોક્કસ ન કહેવાય. વળી મોટું જિન ભુવન ધણુ પોતે બનાવ્યું હતું જે વિષે શ્રી રૂપભદ્રાશંક શ્રી૦ વિજયહીરસુરિ રાસના પૃ૦ ૧૬૬ માં કહે છે કે—

“ધ્રુવભુવન જરયુ દહેરું કરાવ્યું, ચિત્ર લિલિત અભિરામ;
ત્રેવીસમો તીર્થકર થાપ્યો, વિજયચિંતામણિ નામ હો. હી. ૬
રૂપભ તણી તેણે મુરતિ ભરાની, અત્યંત મોટી સોય;
ભુંધરામાં જાળને જુદારો, સમકિત નિરમળ હો. હી. ૭
અનેક બિંબ જેણે જિનનાં ભરાવ્યાં, રૂપક કનક મણિ કેરાં;
ઝોરાવંશ ઉજવળ જેણે કરીઓ, કરણી તાસ ભમોરા હો. હી. ૮

જેનું ઉપર વર્ણન છે તેજ આ ભોંયરાવાળું દહેરું. બીંત ઉપર એક લેખ છે જે ઉપરની વાતને પુરવાર કરે છે. જેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે—

વેવર રૂપલક્ષણના વશ સાથે સમઘે હોય તેમ જનના ભોગ છે હાન
 ॥ મદિરની અવસ્થા જૈનશાળા કમિટિ હસ્તક છે આદિશ્વરજીની
 ભૂતપ્રતિભા લાવુને અનેરી શાંતિ અર્પે છે ત્યાથી ખાંચાના
 ડાણુમા જતા ન ૨૪/૨૫ વાળા શાંતિનાથ તથા વાસુપૂજ્યજીના
 રામચો ભોડા ભોડા આવે છે ન ૨૪ ની દેખરેખ નજીકમા વસતા
 દવા છવાભાઈ મુળચંદ રાખે છે જ્યાં ૨૫ ની લાડનાડામા રહેતા
 નાનચંદ ઓશરાળ રાખે છે પાછા ફરી ભોયરાના દહેરા મામે
 માવેના શ્રી ચિતામણિ પ્રાર્થનાથના ઘંખાઉંડરાળા દહેરામા જનુ
 મામા ભોરડ છે વહીન જ્યેષ્ઠ દીપચંદના પુત્ર હસ્ત છે જે
 ઇશ્માજ રહે છે દર્શન કૃત્રી બહાર નિકળતા ડામા હાથે આગળ
 ત્તા એ વડા જેવા મકાનમા ન ૨૭/૨૮ નળરનાગા ધર્મનાથ
 તથા મહાવીરચામીના દેવાલયમા જનુ ન ૨૭ ની દેખરેખ
 કમર ૧૧ મુળચંદ તથા ન ૨૮ ની મનસુખલાઈ રામચંદ ગખે છે
 જેઓ નજીકમા વસે છે આ રીતે પાના પુસ્તકમા જેના વર્ણનો
 થતિ થતા છે એનો માણેકચોક નામક હતો પૂર્ણ થાય છે નિ
 પ્રતિનિ વસ્તીમા નૂનના થતી જાય છે ગોટને ખડીરે દશાને
 લાગ દાર છે ના ૧ આગળના લાગમા જૈન વસ્તી વધુ છે એ
 બાબુ સગમરી કન્યાગાળા છે બીજી બાબુ પાળગપોળની નાનકડી
 ઓદિમ છે મૂળા દોરે માટે દાન ગાની ઇજ્જતવાળા ત્યા આપી શકે છે

માણે ચો થી બહાર નિગા ડામા હાથે આગળ જતા ભોય
 ગાળો આવે છે ત્યા પડોચતા પૂર્વ માણેકચોક મનઘમા નીચેના
 ઉપર પર દ્રષ્ટિ ફેરવી જઈએ ‘સ ૧૪૮૮ વર્ષે’ જેઠ વદ ૪
 ઉપર (ઓમનાગ) જાતિના શાહ શામળના પુત્ર મિથાદે પોતાના
 કુટુંબ સાથે કરાનેવ શ્રી મુનાથના નિબની પ્રતિષ્ઠા કરી ’ તે બિબ
 હાન માણેકચોકમા શાંતિનાથના દહેરામા છે “મ ૧૪૮૮ વર્ષે”
 ફાગણ સુ ૮ શ્રીમાળ શાંતિના શ્રેષ્ઠ ગોધાની લાર્યા ગગાદેના
 શાકા, નાથા લાર્યા નાગદેના સુત નાછપાક અને મહ અલયમીહે

પોતાના માતાપિતાના આત્માના શ્રેયાર્થે કરાવેલી શ્રી શાંતિનાથની પંચતીર્થની પ્રતિષ્ઠા કરાવી.” તે શ્રી આદિત્યવરજીના દહેરામાં છે. ઉભય પ્રતિષ્ઠા શ્રી સોમસુંદરચરિત્રના વરદ હસ્તે થયેલી છે.

નં. ૨૬ વાળા દહેરામાં શાંતિનાથ તથા નેમનાથ બેઝા બેઝ મૂળનાયક છે. દેખરેખ શકરાભાઈ હકમચંદ રાખે છે જે સામેની દાદાસાહેબની પોળમાં રહે છે. પૂર્વે આનો વહીવટ વહેરા કુટુંબ હસ્તક હતો, પણ જો કુટુંબ નરમ સ્થિતિમાં આવી જવાથી તેમની દેખરેખ નરમ પડી. આગળ જતાં ૩૦, ૩૧, ૩૨ નંબરવાળા ત્રણ દહેરા સાથે આવે છે. નં ૩૦ વાળા શ્રી શાંતિનાથના દહેરાનો વહીવટ શા. હીરાભાઈ પોપટસાગર કરે છે. જે બોળપીપળે રહે છે. નં. ૩૧ વાળા વચમાં આવેલા શ્રી મલ્લીનાથજીના દહેરામાં એક દક્ષિણાવર્ત શંખ છે. તેનો વહીવટ મુળચંદ હીરાચંદ હસ્તક છે જે ધોળી ચકલે રહે છે. બાબુના ચંદ્રપ્રભુ સ્ફટિક રત્નના એની દેખરેખ પાનાચંદ નાગીનદાસ રાખે છે, જે ત્યાંજ રહે છે.

શાંતિનાથના દહેરા સંબંધે નીચે પ્રમાણે નોંધ મળી આવે છે. શ્રી વિજયસેનચરિ ૬૮ વર્ષનું આપુખ્ય બોમવી સં. ૧૬૭૨ ના જેઠ વદ ૧૧ ના દિવસે ખંભાતની પાસેના અકબરપુરમાં સ્વર્ગવાસી થયા હતા. બાદશાહ જહાંગીરે તેમના સ્વપ્ને માટે દસ વીધાં જાગીન મફત આપી હતી, અને ગામે ત્રણ દિવસ સુધી પાખી પાળી હતી. એ પરામાં કવિ રૂપલદાસકૃત ચૈત્યપરિપાટી અનુસાર ત્રણ દેરાસરો હતાં. ૧ વાસુપૂર્ણનું ૭ બિંબોવાળું ૨ શાંતિનાથનું ૨૧ બિંબોવાળું ૩ આદિત્યરત્નું ૨૦ પ્રતિમાઓવાળું. કાળપ્રભાવે હાલ એક પણ નથી. સોમજી શાહે કરાવેલ સ્તૂપ પણ નથી; પરંતુ ખંભાતના ભોંયરાપાડમાં શાંતિનાથનું મંદિર છે તેના મૂળ ગભારામાં ગળા હાથ તરફ પાદુકાવાળો એક પથર છે તેના ઉપરના લેખ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે આ પાદુકા તેજ છે કે જે સોમજીશાહે વિજયસેનચરિના સ્તૂપ ઉપર સ્થાપન કરી હતી. કાળના પ્રભાવે અકબર-

પુરની સ્થિતિ પડી ભાંગવાથી આ પાદુકાવાળો પથર અહિં લાવ-
વામાં આવ્યો હશે. આ લેખ ઉપરથી નીચેની હકીકત મળે છે.
'વિ. સં. ૧૬૭૨ના માહ મુદી ૧૩ ને રવિવારના દિવસે સોમજીએ
પોતાની બેન ધર્માઈ, સ્ત્રીઓ સહજલદે અને વયજલદે તથા પુત્રો
સરજી અને રામજી વિગેરે કુટુંબની સાથે પોતાના કલ્યાણને માટે
વિજયસેનસુરિના શિષ્ય વિજયદેવસુરિ પાસે વિજયમેનસુરિની આ
પાદુકાની સ્થાપના કરાવી હતી.' સોમજી ખંભાતના રહેવાસી વૃદ્ધ-
શાખીય ઓસવાળ જાતીયં શા જગશીના પુત્ર ચતા હતા; તેની માતાનું
નામ તેજળદે હતું, કોકાનું નામ શ્રીમલ્લ હતું અને કાકીનું નામ
મોહણદે હતું. વિજયસેનસુરિસંઘમાં પણ આ સ્તૂપ સંબંધી ઉલ્લેખ છે.

સત્યકથન ગુણ પર ખંભાતના સોની બીમનું દ્રષ્ટાંત જૈન
કથા સાહિત્યમાં નજરે પડે છે; જેમાં એ સત્યવાદી બીમે પોતાના
છુટકારાની જરાપણ દરકાર ન રાખતાં પોતાના પુત્રાએ પોતાને
છોડાવવા સાર મોકલાવેલા ખોટા સીકકાઓ કે જેની પરીક્ષા ચોરો
પોતાની પાસે કરાવવા આવ્યા હતા તેમને તેણે સત્ય કહી દીધું કે સીકકાઓ
ખોટા છે. આ રીતે સત્ય વદવામાં છોકરાઓની શરમ ન રાખી,
તેમ પોતાનો છુટકાગે વેગળો જશે તેની બીતિ પણ ન રાખી. ચોરોએ
આ ગુણ જોઈ તેને માટે માન ઉપજ્યું તેથી તેને છુટો કરી મલ્લી-
નાથના દેવાલય મખીપ મુકી ગયા વિગેરે જે વર્ણન છે તે નં. ૩૧
વાળા દહેરાને લગતુ હોવા સંભવ છે.

એજ માર્ગે આગળ જતાં ખૂણામાં નં. ૩૩ વાળું નવખંડા-
પાર્શ્વનાથનું દહેર છે, સુધડતા પ્રશંસનીય છે, બિંબ મનોહર છે, વ્યવસ્થા
લાખાલાઈ અમીચંદ હસ્તક છે. ત્યાંથી પાછા ફરી પોળના નાકે
આવતાં ડાલા હાથે શર્ણુ ઉપાસ્યના ખડેર નજરે પડે છે. પૂર્વે
એમાં જ્ઞાનલંકાર હતો, જે હાલ બાલુના નાના ઉપાસ્યમાં રાખ-
વામાં આવ્યો છે. શર્ણુ ઉપાસ્યના ચાંલવાઓ ને ભારવટ નેનાં

સહજ ખ્યાલ આવે તેમ છે કે એક કાળે તે કેવો જળરહસ્ય હશે. સાંભળ્યા મુજબ, અગાઉ ત્યાં સુમતિરત્ન સાધુ આવેલા કે જેમને કેટલાક ચમત્કારો કરી બતાવેલા; કે જેથી ખુદ ઘરડા નવાબ સાહેબને પણ અન્યક્ષી ઉપજી હતી.

પોળમાંથી બહાર નીકળતાં સામે દાદા સાહેબની ખડકી તરીકે ઓળખાતી પોળમાં આવેલ ધર્મશાળામાં દાદાસાહેબ જીવંતસૂરિનાં પગલાં છે અને ડાબે હાથે આગળ વધતાં જમણા હાથે સ્ત્રીઓ મારેતું સરકારી દવાખાનું તેમજ બજારનો ધોરી માર્ગ અને અંગ્રેજી હાઇસ્કૂલ આવે છે. ડાબા હાથ પર તથા હરવાળવાળું સુશોભિત ટાવર-ચડિઆળ છે. સીધા ગીમટી નામક લતામાં ઠેક ખૂણામાં જતાં નં ૩૪ વાળું શ્રી મહાવીરપ્રજ્ઞુનું દહેરું આવે છે. આ દહેરું કાચવાળું દહેરું કહેવાય છે કેમકે સર્વત્ર કાચ જડી દીધેલા છે. આજી બાજી છૂટ પણ સારી છે, બહાર કરતાં અંદરની શોભા વધી જાય છે. એકાંત ભાગ પર હોવાથી નિષ્પત્તિ પણ ઠીક અનુભવાય છે. વહીવટ કરતાં રા. મોતીલાલ કરાજ્યદે ઉત્સાહથી પ્રેરાઈ મહેનત લઈ સુધારણા પણ ઠીક કરી છે.

દર્શન કરી પાછા ફરી થોડુંક આવતાં ડાબા હાથે એક ગલીનો માર્ગ આવે છે; ત્યાં થઈ આગળ જતાં રોડ માણેકચંદ હરખચંદ વાળાનાં મોટાં મકાનો આવે છે. એક કાળે એમનો ડંકો ખંભાતમાં વાગતો હતો. સદ્ગત રોડ દીપચંદ પ્રુલચંદ પાલીતાણાનો અને તેમના ભાઈ દલસુખભાઈએ કાચી ગાંધારનો સંધ પણ કહાડેલો. પણ તાત્કાલિક અને દાળના કરાળ પંજાએ પૂર્વની સ્થિતિમાથી આજે આંખ બીલી કરે તેવું પરિવર્તન કરી દીધું છે. ખંભાતનો વીરામી સદીનો જૈન સંતાન રોડ અમરચંદ પ્રેમચંદ, રોડ પોપટભાઈ અમરચંદ, રોડ દીપચંદ પ્રુલચંદ અને રોડ અંબાલાલ પાનાચંદના નામો નહિ જૂલી રોકે. લિન્ન લિન્ન માર્ગે દરેકનું કાર્ય ચક્રાક્રી છે અને તેથી તેમના સ્થાન આજે ખાલી છે.

મકાનોએ સ્થિતિ તાજી કરાવી એટલે ખીજે ચીલે ઉતરી જવાયું. મુળ વાતે આવતાં આ લતાનું નામ ઉંડીપોળ છે. અત્રે નં. ૩૫ વાળું શાંતિનાથનું દહેરૂ અદુલા મુસાફર જેવું શોભી રહ્યું છે. દેખરેખ સા. દીપચંદ પુલ્કચંદ વાળા રાખતા, પણ સાંભળવા મુજબ હાલ તેમનાજ કુટુંબી સા. કાકરશી હીરાચંદ રાખે છે.

દંતારવાડા તરફ આગળ વધતાં જમણા હાથે ઉંચા ટેકરા પર વીશાશ્રીમાળીની વાડીનો મોટો કમ્પાઉન્ડ છે. પાછળ શાંતિની વાડી તરિકે આગળખાતુ વિશાળ મકાન છે. પુર્વે અત્રે સાગરગચ્છનો ઉપાશ્રય હતો. સાગરગચ્છમાં એક વેળા સોનાના વેઢ વહેંચાયલા એવો પણ સમૃદ્ધિશાળી કાળ હતો. તેની સોનેરી અક્ષરની બારસા સૂત્રની પ્રત તેમજ ચંદરવા વગેરે આજે જૈનશાળામાં રાખી તરડીઓએ આ સ્થાન વીશાશ્રીમાળી શાંતિને પટે આપ્યું છે. સાગરના ઉપાશ્રય સામે ડાબા હાથ પર જે ખડકી છે તેમાં જવું. પુન્યશાળીની ખડકી તરિકે એ સુપ્રદિ છે. નં. ૩૬ વાળું શાંતિનાથનું દહેરૂ, નાનું છતાં જીદીજ બાંધણીનું છે. દેખરેખ પુન્યશાળી-વાળા લાલચંદ જેઠાભાઈ ગખે છે જે હાલ અમદાવાદ રહે છે. અગાઉ તેઓ મારા પ્રમાણમાં સંપત્તિશાળી હતા. પાળ ફરી માર્ગે આગળ વધતાં ડાબા હાથે ખાંચામાં નં. ૩૭ વાળા કુંથુનાથ અને શાંતિનાથના જોડાયેલા દહેરા આવે છે. આગળ બાંધી લીધેલો કમ્પાઉન્ડ છે. છલ્લો-દાર કરતી વેળા મૂળ બાંધણીમાં ફેરફાર કરી જમીન તારવી લઈ, નવેસથી દેવાવયો તૈયાર કરેલા હોવાથી દહેરા મનોહર લાગે છે. આખી ખડકી જૈનોથી વસાયેલી હોઈ તેમજ દેગસરની બ્યવસ્થા મોટે કાવદકાનુન હોવાથી ઉજ્જામણ સારી છે. કેશર ને વસ્ત્ર બદલવા માટે અવગ ઝોરડી છે. વહીવટ નાથાભાઈ અમરચંદ હસ્તક છે જે લાગણીવાળા હોઈ નજીકમાંજ રહે છે. વીશાશ્રીમાળીશાંતિના સેક્રેટરી તરિકે પણ તેમની સેવા નોંધનીય છે. ખાંચામાંથી બહાર આવી ચોટુંક આસપાસ દંતારવાડો પુરો વર્ષ જમરનો સરિધામ રમતો આવે

છે, તે પર ધર્મ ત્રણદરવાજા તરફ ચોડું ચાલતા જમણા હાથપર સાગોટાપાડાની પીઠ પર આવેલા અને જેનો પોતાકા જૂદોજ કમ્પાઉન્ડ છે એવા, પ્રાચીનતાના પુરાવા રૂપ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દેવાલયનો દરવાજો આવે છે; તેમાં પ્રવેશતા સામે શેડ અંબાલાલ પાના ચંદની ધર્મશાળાનો દરવાજો નજરે પડે છે, અગ્રા હાથ પર શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું કાળલુતું, બોંધરાવાળું દેરાસર છે, પગથીયં ચઢી, પ્રભુશ્રીની રમ્ય મૂર્તિના દર્શન કરવા. દક્ષિણ દિશાની દિવાલ પર એક લેખ છે. પશ્ચિમ દિશા તરફથી કરેલા નવા માર્ગે થઇ નીચે બોંધરામાં જઈ, ત્યાં શ્રી સ્થંભલુપાર્શ્વનાથની વિશાળ મૂર્તિના દર્શન કરતાં આત્મા વિલસણુ આનંદ અનુભવે છે. પ્રકાશ ઠીક આવતો હોવાથી બોંધરાની મુદર રચના જોઈ શકાય છે અને એ પૂર્વકાળના કારીગરોની બુદ્ધિમતા માટે સહજ શાખાશીના ઉદ્ગાર નિકળી પડે છે. આજે તો ઉત્તર દક્ષિણની દિવાલોમાંના બાકાં પૂરી નાંખવામાં આવ્યાં છે, પણ કહેવાય છે કે એમાંની એક બારી દ્વાગ પૂર્વે ત્રણ દરવાજામાં આવેલી ભુમ્મામસ્જિદ તરિકે બાળખાતી વિસ્તૃત જગા (પૂર્વે એક જૈન મંદિર હતું તે) માં જવાતું. ખૂબી એ છે કે મોટી કમાન વાળેલી ટોવા છતાં વચમાં એક પણ ચાંબલો મૂક્યો નથી. આ દેરાસરની દેખરેખ જૈનશાળા કમિટી હસ્તકે છે. ઇતિહાસમાં એની મોંઘ નીચે મુજબ છે. શાહ રાજ્યા-વજ્યાએ બનાવેલ ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું મંદિર તે આજ. રંજમંડપની ભીંતના લેખ પરથી એ વાત પુરવાર થાય છે. વિ. સં. ૧૬૪૪ની સાલમાં શાહ રાજ્યા વજ્યાએ આ મંદિર કગચું. ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ તથા મહાવીરસ્વામીની પ્રતિષ્ઠા શ્રી વિજયસેનસૂરિના હસ્તે કરાવી. આ બંધુઓ મૂળ ગાંધારના રહેવાસી હતા. પ્રતિષ્ઠા વેળા ખંભાતમાં રહેતા હતા. ગોવામાં તેમનો ધંધો ધીકતો હતો. રાજ્યમાં માન સાદું હતું. નં. ૩૯ વાળા માર્ગેના આદિશ્વરજીમાં દર્શન કરી, તેની નજીકમાં આવેલા ગુરૂ મંદિરમાં બિરાજતી ગુરૂ શ્રી નિતિવિજયજીની

મૂર્તિની વંદના કરી દરવાજા બહાર નિકળી જમણા હાથે યોડું ચાલી ચોળાવાડા નામની પોળમાં જવું. અહીં સુમતિનાથ પ્રભુનો, ચોમુખી દશા સ્તંભ, ત્રિગદનો ખ્યાલ આપતો કોરણીવાડો દેખાવ નિરખી, દર્શન કરી પાછા ફરવું. નં. ૩૯ ની દેખરેખ નેમચંદ સકળચંદના પુત્ર હસ્તક છે. જે સાગોટાપાડામાં રહે છે. બ્યારે નં. ૪૦ ની સંભાળ એજ ખડકીમાં વસતા વજ્રેચંદ ખીમચંદ ને પોપટલાલ પાનાચંદવાળા રાખે છે. પાછા ફરી, બજારના માર્ગને ઓળંગી, તારાચંદ ખીમ ચંદની દુકન આગળથી વાંકે ઘઈ વાઘમાસીની ખડકીમાં નં. ૪૧ વાળા સંભવનાથના દહેરે જવું. દહેરૂં વિશાળ તેમજ ભમતી અને ભોંયરાવાળું ઉભી બાંધણીનું છે. બાલુના ગોખલામાં બે ધાતુના મોટા કદના કાઉસચી મુદ્રાવાળા બિંબો છે. આ દહેરે આયબિજની હાંણી વેળા સ્ત્રીવંદ એકત્ર થઇ નવપદ-જીની આરાધના ભાવપૂર્વક ધરે છે. ભોંયરામાં વિશાળ કદના ત્રણ બિંબો છે. વ્યવસ્થા જૈનશાળા કમિટી હસ્તક છે.

ખડકી બહાર નિકળતાં સામે નં. ૪૨ વાળો શ્રી વિજય ચિંતા-મણિ પાર્શ્વનાથનો ગ્રાસાદ છે. મુર્તિ પુરાણી છે. દેખરેખ નજીકમાં વસતા હોટાલાલ સકળચંદ રાખે છે. ત્યાંથી પાછા ફરી બજારના મુળ રસ્તા પર, ઉત્તર દિશામાં આવળ જતાં ડાબા હાથ પર શેરડીવાળાની પોળ આવે છે. ત્યાં વાસુપૂજ્ય સ્વામીનું ઘર દેરાસર, હકમચંદ સકળચંદનું છે તે જુદારી પાછા વળવું. આ પોળમાં સુવિધિનાથનું દહેરૂં હોવા સંબંધી પ્રાચીન લેખોમાં ઉલ્લેખ છે છતાં આજે તો દહેરૂં નથી.

બજારના માર્ગે ચિતારી ટાણે સીધા આવળ વધતાં કુમારવાડો ડાબા હાથ પર આવે છે. તેમાં દાખલ થઇ નં. ૪૩ વાળા શ્રી શીતળજિનને જુદારવા. એનો વહીવટ મોહનલાલ પોપટચંદ હસ્તક છે જેઓ એ પોળમાંજ રહે છે. વાંકે લેતાં ત્યાંથી આવળ વળી ગધેરકવાડામાં મહોંચવું. અત્રે શાન્તીનાથનું ઘર દેરાસર છે તે જુદારી, પાછળના

માર્ગે થઈ, સહેવાળ જવાના માર્ગને ઓળંગી માંડવીની પોળ મામે આવી પહોંચવું. પૂર્વદાળે કુમારવાડે ને ગંધરકવાડે મહત્તા ધરાવતા હશે; પણ આજે તો ત્યાં જૈન વસ્તી વિખરાયેલી ને છુટ્ટી જવાઈ છે. જૈનતરોની વસ્તી વધુ છે. માંડવીની પોળમાં નં. ૪૪ વાળા કુંથુ-નાયજીના દર્શન કરવા, નાનકડા દહેરાની સ્વચ્છતા ને નિવૃત્તિગત-કતા અજળ છે. વ્યવસ્થા માસ્તર દીપચંદ પાનાચંદ હસ્તક છે. જે નજીકમાંજ રહે છે. આગળ જતાં નં. ૪૫ વાળું આદિત્યવરજીનું મંદિર આવે છે. આ પુરાણું સ્થાન છે. દેખરેખ ભાવચંદ કસળચંદવાળા હસ્તક છે. અહીંથી પાછળના માર્ગે થઈ, સરકારી ગુજરાતી સ્કુલ આગળ નિકળી, ઉત્તરના માર્ગે આગળ વધી આળીપાડામાં જવું.

ખૂણામાં નં. ૪૬ વાળું દેરાસર વિશાળ બાંધણીવાળું આવ્યું છે જેમાં શ્રી શાન્તીનાથજી તથા સુપાર્શ્વનાથજી મૂળ નાયકવાળો જોડાળોડ બે દહેરાં છે; શાંતિનાથજીવાળું દહેરું વિશેષ પહોળું છે. રંગમંડપનો ભાગ પ્રાચીન કારીગરીનો ખ્યાલ આપે છે, વ્યવસ્થા શા. બકારદાસ પીતાંબરદાસ હસ્તક છે. તેઓ નજીકમાં રહે છે. સામે પોરવાડ શાંતિની ધર્મશાળા આવેલી છે.

આળીપાડામાંથી નિકળી ત્રણ દરવાજા તરફ પાછા ફરતાં, ગુજરાતી મુખ્ય નિશાળ છોડી આગળ આવતાં, માંડવીની પોળ સાંમે કડકોટડીનો લતો આવે છે, તેમાં દાખલ થઈ ડાબા હાથે વળતાં નં. ૪૭ વાળું શાંતીનાથજીનું દહેરું આવે છે; રંગમંડપની કારીગરી જૂના સમયની કળાનો ખ્યાલ આપે છે; બાકી સ્થિતિ જીર્ણ બનતી બાથ છે. સાંથી ઉતરી બારીમાં થઈ બહાર નિકળતાં નં. ૪૮ વાળું 'પદ્મપ્રભુનું' દહેરું આપે છે. અહીં પણ રંગમંડપની કારીગરી જુની રચિત તાજ કરાવે છે. ઉલ્લેખ દેરાસરની વ્યવસ્થા પુરશોતમદાસ સોમચંદ નામે હિમંગી યુવક હસ્તક હતી, પણ તે ભાઈ હાલ બહારગામ રહેતા હોવાથી નજીકના ઘરોમાં દેરાસરની

ચાવીઓ રહે છે. વ્યવસ્થાપકનાં ખાસ નામ જાણમાં આવ્યા નથી.

શેરીની બહાર નિકળી પાછું ચાલતું શરૂ રાખતાં બજારનો માર્ગ જે ભાટવાડા આગળ થઈ સ્ટેશન તરફ જાય છે ત્યાં આવી પહોંચી પાછળના જીરાણાપાડામાં દાખલ થવું. ખંભાતના નાકરૂપ પાંચ મોટા શિખરોથી સુશોભિત ને ત્રણમાળ તથા બાવન દેરીઓથી આ લનાનું મહત્વ વધુ છે. ચોકડું ચાલતાં ડાબા હાથે ખાંચામાં નં. ૪૯ વાળું મનમોહન પાર્શ્વનાથનું દહેરું આવે છે, જેની દેખરેખ છોટાશાહ કાળીદાસના કુટુંબી રાખે છે; પાછા ફરતાં ડાબા હાથે નં. ૫૦ વાળું અરનાથનું દહેરું છે; જેની દેખરેખ સકળચંદ્ર તેમચંદ કરે છે જે બીજી શેરીમાં વસે છે. જેથી દહેરું ઘણી વેળા બંધ હોય છે. જાળીઓથી દર્શન થઈ શકે છે. ખાંચામાંથી બહાર નિકળી મોટા દહેરા તરફ જતાં જમણા હાથે અમીરરા પાર્શ્વનાથનું મોટું દહેરું છે. કહેવાય છે કે પહેલાં બિરાજમાન મૂળનાયકના બિંબ પર અમી સમા બિંદુઓ વળતા તેથી એ નામે પ્રભુશ્રીની ખ્યાતિ વિસ્તરી. રંગમંડપમાં નાના ચોમુખજી છે, ગલારામાં એક ધાતુનું મોટું બિંબ છે.

સામે દેખાતા, વિશાળ કમ્પાઉન્ડ વાળા, મોટા દહેરાની વાત કરીએ. નં. ૫૨ છે છતાં સર્વમાં એ અગ્રણીપદે છે. ખંભાતના પ્રાચીન બિંબ ધરાવતા લગલગ વીસ દહેરાનો એમાં સમાવેશ કરાયો છે. મોટે ભાગે એમાં લાલ પથ્થર અને આરસજ વપરાયો છે. ખંભાતમાં એનું સ્થાન અજોડ હોય એના શિખરની ઉંચાઈ સવિશેષ છે. મરહુમ શેઠ પોપટલાલ અમરચંદની ધર્મ પ્રત્યેની ઉંડી લાગણીનું એ મૂર્તિમંત સ્વરૂપ ■ એમ કહીએ તો ચાલે. તેઓશ્રીના જે કામો મોઝ્ય મનાયા છે તેમાં આ દેવાલયનું કાર્ય અગ્રપદે છે. એ તૈયાર કરાવવામાં તેઓશ્રીએ અને તેમના એડી કાં સમા રા. પોપટચંદ મૂળચંદે તન, મન, ધનનો ઓછો ભોગ

આપો. એ માટે બહારગામથી પણ ધન લવાયું છે છતાં તનની મહેનતનો આંક ઓછો નજ મૂકી રાકાય. એમાં વચલા માણે શ્રી ચિંતામણિપાર્શ્વજીની પ્રથાત મુદ્રા ધરતી મધ્યમ કદની શ્વેત મૂર્તિ વિરાજે છે. બોંયતળીએ પાછલા ભાગમાં નીલવર્ણી શ્રી અરિષ્ટ-નેમિની આબેદૂળ ભાવમુચક ને ચમત્કારિક મૂર્તિ વચમાં બિરાજ-માન છે. બહારના ચોકમાં પશ્ચિમ ખૂણા પર, અંભાતમાંજ કાલ-ધર્મને પામેલા એવા શ્રી ન્યાયાભોનિધિ શ્રીમદ્ વિજયનાંદસુરિના શિષ્યવર ઉપાધ્યાયજી મહારાજ વીરવિજયજીની મૂર્તિવાળી દહેરી છે. ઉત્તર છેડે એક દરવાજો ને મૂખ્ય દરવાજો ભાટવાડ તરફ પૂર્વ બાજુએ છે. એ દ્વારની ડાબી બાજુએ બાગ કરી હમેશ પુષ્પો મળે તેરી યોજના કરાયેલી, પણ પરસ્પરની સ્પર્ધાએ આજે તે જગા વેરાન સમ દિસે છે. જમણી બાજુ ન્હાવાની જગા છે જેને વ્યવસ્થિત બનાવવાની અગત્ય છે. શિખરની ધંટડીના અવાજ પ્રેક્ષ-કના અંતરમાં અનેરો ભાવ પૂરે છે. વ્યવસ્થા જોઈ શાળાની કમિટિ હસ્તક છે.

શહેરની ચૈત્ય પરિપાટી જીરાફાપાડે આવ્યા પછી પૂરી ચાપ છે. છતાં પરાંમાં અગર નજીક આવેલાં સ્થાનોમાંના દેવાલયો વિષે થોડો માર્ગનિર્દેશ જરૂરી છે.-

સ્ટેશનથી આવતાં સેપર્ડ માર્કીટ (શાક માર્કીટ) આગળ જે ‘ગવારા’ દરવાજા નામે નગરનું મુખદ્વાર છે ત્યાંથી નિકળી જમણા હાથે વળી થોડોક માર્ગ કાપતાં મોચીવાડ રોડ ચાલે છે. ડાબા હાથ પર આવતાં ખાંચામા જીવાતના ઓરડા તરિકે ઓળખાતા સ્થાનમાં એક ભાગ પર નાની દહેરી છે જેમાં જગદ્ગુરૂ શ્રી વિજય-હીરસુરિની ચરણપાદુકા તદ્દન જીર્ણ અવસ્થામાં છે. ત્યાંથી આગળ વધતાં રેલ્વે લાઈનનો પૂલ બાંધેલો છે તેની તળે ચર્ચ, કેટલોક રસ્તો કાપતાં ચકરપુર તરિકે ખ્યાતિ ધરાવતાં પરાંની સીમા આવી

જાગે છે. દહેરા તરફ જવાના બે માર્ગ છે. એક ઘેરી પણ જરા હાવાવાલો, બીજો રહેલો છતાં આંટીધુટી વાલો. ઉભયનું સંધાન થાય છે ત્યાંતો પરાંનાં મકાનો તેમજ છાપરાં દષ્ટિગોચર થાય છે, થોડે દૂર જતાં પોળ આવે છે તેમાં પ્રવેશ કરી, જરા ચઢાણવાળો માર્ગ કાપતાં ગુરૂમંદિરની ધ્વજા તેમજ કમ્પાઉન્ડનો દરવાજો દેખાય છે. વિશાળ ચોગાનના એક લાગ ઉપર થોડા સમય પૂર્વેજ જેની જીર્ણતા ગાંધી બીખાલાઇ કસ્તૂરચંદના પ્રયામના પરિણામે નષ્ટ થઇ છે અર્થાત્ જેનો જીર્ણોદ્ધાર થયો છે એવા સીધી લાઇનમાં આવેલા શ્રીચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ અને શ્રીસીમંધરસ્વામીના વિશાળ દેવાલયો આવેલા છે. તેને વિષે નીચે પ્રમાણે નોંધ મળી આવે છે—

“શ્રીમંદલ, ડીકા અને વાધાએ શકરપુરમાં દેગસરો અને ધૌપધશાળાઓ બનાવી હતી. એ બે દેગસરો પૈકી એકમાં ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ અને બીજામાં સીમંધર સ્વામી મૂળનાયક તરિકે બિરાજે છે. બંને દહેગમાં જાણુવા જેવો કાંઈ લેખ નથી, પણ આચાર્યોની પાદુકાઓ ઉપર છુટા છવાયા લેખો છે જે લગભગ અદારમી શતાબ્દિના છે.”

સીમંધર સ્વામીના દહેરાની બાલુમા પૂર્વમુખે, થોડી ઉંચાઈવાળું, શ્રી વિન્નયનેમિસૂરિસ્થાપિત એક ગુરૂમંદિર છે, જેમાં મધ્યે શ્રી ગૌતમ લગવાનની સાધુવેશની મૂર્તિ છે, અને આલુબાલુમાં પ્રમિદ પૂર્વાચાર્યોની તેવીજ મૂર્તિઓ છે અને બીજી તેની મૂર્તિઓ બિરાજમાન થવાની છે. શ્રીચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દહેગમાં એક ગુપ્ત મોંચર છે. દાખલ થતાં ડાબા હાથે દિવાલ પરના એક તાકામાંથી અંદર ઉતરાય છે. તેમાં ઋણ વાંક છે. છેલ્લી જગામાં પવામનની ગોઠવણ છે. રચના બેતાં રહેજે કારીગરની શુદ્ધ માટે માન ઉપજે છે અને અગમ શુદ્ધિ વાપરનાર વાણિકોનાં શુદ્ધિચાતુર્યની પ્રતીતિ થાય છે. દહેગ સામેજ ઉપાગ્રય તેમજ અંકિત બળ્યો એરડીવાળી

બે સરાઓ છે. બહારના ભાગમાં ચોતરફ ગ્રામ્યવાસી જનોની વસ્તી
 વિસ્તરેલી છે છતાં વિશાળ કમ્પાઉન્ડમાં એકંદરે શાંતિ ઠીક છે.
 કારતક સુદ ૨ (ભાદ્રપદ) નો મહિમા હોવાથી તે દિને નગરના
 લોકો ખાસ દર્શનાર્થે આવે છે. પૂજનનું કાર્ય ગોડી દ્વારા લેવાય છે.
 વ્યવસ્થા જોનશાળા કમિટી દ્વસ્તક છે. ત્યાંથી પાછા ફરી, પરાના
 નાકા આગળ જ્યાં બે માર્ગનો મેળ મળે છે ત્યાંથી એક નાનાં
 માર્ગે થઈ કેટલોક માર્ગ કાપતાં વડવાની, જૂની કારીગરી વાળી
 સાતમજલા હોવાની લોકવાયકાવાળી જોવા લાયક વાવ આવે છે.
 તેનાથી સામે થોડા અંતરે 'કવિરાજના ધામ' તરિકે ઓળખાતું
 વિશાળ સ્થાન છે. આયુ વીસમી મહીમા 'રાજચંદ્ર કવિ' તરિકે
 એક વિદ્વાન્ થઈ ગયા છે; તે સતાવધાન કરી શકતા ને
 કાબો રચી શકતા. તેમને તત્વજ્ઞાન ઉપર પણ હજેલું છે.
 મહાત્મા ગાંધીજી જેવા તેમને માટે ઉચ્ચ અભિપ્રાય ધરાવે છે. તે
 શ્રદ્ધેાપક વર્ગના ન હતા, પણ સુધારક વર્ગના હતા એટલે જોન
 સમાજમાં તેમને થોડું સ્થાન પ્રાપ્ત ન થાય એ સમજાય તેવું છે.
 તેમાં તેમના અનુયાયીઓએ કેટલીક બાબતમાં અતિશયોક્તિ કરવાથી
 તેમનો એક જૂહો પંથ પ્રવર્ત્યો એટલુંજ નહિ પણ, જૂદા જૂદા
 સ્થાને લિલ્લ લિલ્લ આશયથી તેમના નામે ધામો પણ સ્થાપાયા છે.
 આ સમયે વિસ્મૃત વિવેચનને અત્રે સ્થાન નથી, એટલે હુંકમાં આ
 ધામ પણ તેમાંનું એક છે, જ્યાં દવાખાનું, ઉતરવા અને રહેવા માટે
 ઝોરડીઓવાળી સરા, દેરાસર, વ્યાખ્યાનપીઠ, ગાગ, અને સમા-
 ધિમંદિર આદિ જૂદા જૂદા વિભાગો છે. પૂર્વાચાર્યોના લખાણોમાંથી
 કેટલાક વચનામૃતો તારવી કહાડી દરવાજા, દેરાસર અને સમાધિ-
 મંદિરની દિવાલો પર મોટા અક્ષરોથી લખેલા છે, જે સૌ કોઈનું
 ધ્યાન ખેંચે છે. વ્યાખ્યાનપીઠની રચના પણ નવિન ઢાંચની હોઈ,
 સાનુકુળતાવાળી છે. દેરાસરમાં શ્રી આદિનાથનું મોટું બિંબ છે,
 ખીજ પણ પ્રતિમાઓ છે. જોનો શ્રી૦ રાજચંદ્રને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ
 ન હતો તેવો નવો વાડો તેમના અનુયાયીઓએ ઉભો કર્યો છે.

ત્યાંથી નાનો માર્ગ વટાવી મુખ્ય રસ્તાપર આવતાં ડાબા હાથે આગળ જતાં ત્રણ ગાઉ પર 'રાજજ' ગામ આવે છે. અહીં શ્રી મેડીપાર્શ્વનાથનું જીનું દેવાલય છે. પામે ઉતરવાની સોઇ છે. કારતક ૧૬ ૭ નો મહિમા મનાય છે. એ દિને ખંભાતથી સંધ અહીં આવી રથયાત્રા કહાડી પૂજા ભણાવે છે ને ખજાન ચઢાવે છે. આજ્ઞતા મર્થ શકાય છે તેમ વાહન પણ મળી શકે છે. દેખરેખ જૈન શાળા કમીટીની છે. ખંભાતથી ખીજ સ્ટેશન તારાપુરમાં તેમજ ત્રીજ નારમા એકેક દેરાસર છે. તારાપુરના દહેરાની દેખરેખ ત્યાં વસતા શ્રાવકો હસ્તક છે ન્યારે નારમાં જૈનધર્મ પાળતા પાટીદારો મેભાજ રાખે છે.

જીના ભંડાર ને જ્ઞાનમંદિર.

ટેકરી આગળની નાની ધર્મશાળામાં શ્રીનિતિવિન્યજીનો જ્ઞાન-ભંડાર છે જેમાં પ્રતો તથા પુસ્તકો છે, જે પથરોની દિવાલ બાધી સંરક્ષિત કરાયો છે. ભોંયરાપાડામાં હીરાભાઇ નગીનભાઇ હસ્તક જ્ઞાનભંડાર છે જેમાં તાડપત્રની પ્રતો પણ છે. એની વ્યવસ્થા મુધારવાની અગત્ય છે. કોઈ રસિક હૃદય બહાર આવે ત્યારે બને. વ્યવસ્થાપકની ભાવના છે એટલે અપેક્ષા ધનિકની રહે છે. સાગોટાપાડે સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયે કેટલાંક પુસ્તકો પાનાં હતા જે ખપી સાધુઓને તેમજ મુનિશ્રી લાવણ્યવિન્યજીને સોંપી દેવામાં આવ્યા હતા. એ ગચ્છની બારસા સૂત્રની સોનેરી સચિત્ર પ્રત જેવા જેવી હોવાથી, તેના ત્રસ્ટીઓ તરફથી જૈનશાળામાં રાખવામાં આવી છે, જેનો ઉપયોગ પર્યુપણુમાં થાય છે. આ સિવાય જીરાવાપાડાના પતિભડારમાં તેમજ ખીજ ઉપાશ્રયોમાં છુટા છવાયા સંગ્રહો છે. સૌથી વિશેષ ધ્યાન જેએ તેવો સંગ્રહ શ્રી વિન્યનેમિસુરિના ખારવાડામાં ત્રણમાળના નવિન બંધાવેલા જ્ઞાનમંદિરમાં છે. જનતા એનો લાભ સરલતાથી

મેળવી શકે તેવી વ્યવસ્થા કરવાની અગત્ય છે. આચાર્યશ્રી ધારેતો એવી ગોઠવણ કરવી એ તેમના માટે સહજ છે.

વિદ્યમાન સ્થાનકો.

૧. ટેકરી આગળ, નાની ધર્મશાળા કે જેમાં એક બાબુ જ્ઞાન-ભંડાર છે ને બાકીના ભાગમાં સાધુઓ ઉતરે છે. ૨. જૈનશાળા તરિકે ઓળખાતું સુપ્રસિદ્ધ વિશાળ મકાન છે કે જ્યાં નીચેના ભાગમાં વ્યાખ્યાન વાંચવાની સગવડ છે; જ્યારે ઉપરના માળે મુનિમહારાજ રહી શકે છે. જૈનશાળા કમિટીની પેઠી પણ અહીંજ છે. વ્યાખ્યાન હોલની બાંધણી સારી છે. ૩. ગુલાબવિભવના ઉપાશ્રય તરિકે ઓળખાતો સાધ્વીજીનો ઉપાશ્રય (ખારવાડા-નાગરવાડા) છે જ્યાં ઉપર નીચે સાધ્વીઓ રહી શકે તેવી ગોઠવણ છે. વળી નીચેની બાબુએ એક તરફ 'શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન શ્રાવિકા શાળા' નો વિભાગ છે જ્યાં બપોરના ૨થી૪ સુધી શ્રાવિકાઓ અભ્યાસ કરે છે. હિંમતલાલ માસ્તર સંસ્કૃત ભાષાએ છે અને ભાષ વાડીલાલ મોતીલાલ ચોકસી કે જે ચક્ષુવિહીન છતાં ધર્મના દૃઢ અભ્યાસી હોય ઉલટથી સૂત્ર તથા તત્ત્વોત્તું જ્ઞાન શ્રાવિકાઓને આપે છે. મુંબાઈની કોન્ફરન્સના એન્ક્યુક્શન બોર્ડ તરફથી લેવામાં આવતી વાર્ષિક હરિકાષ્ઠની ધનામી પરિક્ષામાં પ્રતિવર્ષે શ્રાવિકાઓ બેસે છે. પરિણામ સાફ આવે છે. સં. ૧૯૮૩માં આ શાળાતું પરિણામ સર્વ સેન્ટ્રલમાં પ્રથમ નંબરે હતું અને લગભગ સવાસો રૂપિયાના ધનામ વિદ્યાર્થીનીઓએ મેળવ્યા હતા. શાળાની બેઠકને સરિપુંગવોના ફોટાથી તેમજ પૂર્વાચાર્યોના કિંમતી વચનામૃતોવાળા બોર્ડોથી અલંકૃત કરવામાં આવી છે. ૪. નાગરવાડામાં અંચળગચ્છના ઉપાશ્રય તરિકે ઓળખાતું બેમાળતું મકાન, જેમાં નીચેના ભાગમાં વર્ધમાન આચારિજ તપનું ખાતું છે જ્યારે ઉપર બાબુજીને ઉતરવાની સોજ છે. ૫ માલુક્યોકે આગળની ગુજરાતી કન્યાશાળા આગળ આવેલ સાધ્વીજીના ઉતારા માટેનો

કન્યાશાળા ઉપાશ્રય તેમજ બાલુનો ગોરજનો ઉપાશ્રય. ૬. નજીકમાંની
 પાની ખડકીમાં પાયચંદ ગચ્છનો ઉપાશ્રય. વળી માણેકચોકથી
 અહીંના રસ્તે પણ એક ઉપાશ્રય છે. ૬. બોલપીપળા આગળની
 મંધની ધર્મશાળા છે જે હાલ સંઘમાં ઐક્યના અભાવે મૃતપાયઃ
 દશામાં છે. નજીકમાં પાયચંદગચ્છના સાધુનો ઉપાશ્રય છે.
 ૭. પૂણામાં પણ નાનો ઉપાશ્રય છે. ૮. જીરાલાપાડામાં નવી શ્રી
 મેમિસરિની પ્રેરણાથી બધાયલી પાકશાળા છે કે જેમાં ઉપરના
 મેમાળે સાધુઓને ઉતરવાની સગવડ છે. પ્રથમ આ સ્થાને દહેરા
 કાં; જે મોટા દહેરામાં બળવી દેવાયા છે. આમાં એક બોંયડું છે
 જેની કારીગરી ખાસ જોવા જેવી છે. પવાસનને કમાનો તેમજ
 ગોખલા ૧૦ કારીગરી જોઈ જૂતકાળની આપણી કીર્તિસ્મૃતિ
 તથા યાદ તેમ છે. ૧૦ દાદ સાહેબની ખડકીમાં એસવાળ સાતની
 સડી છે. ૧૧ શેઠ અંબાલાલ પાનાચંદની બજારની ધર્મશાળા.
 સામાન્ય દશામાંથી સ્વપ્નજે આગળ વધી, મુંબાઈમાં લક્ષ્મી પ્રાપ્ત
 કરી, પોતાની જન્મભૂમિમાં આ ક્ષિત્તિએ એ લક્ષ્મી ઠીક ખરચી
 છે. અંગ્રેજ ગુજરાતી લઘુતા વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો આપતા વિદ્યો-
 તેજક મંડળમાં તેમણે ઠીક ફાળો આપ્યો હતો. સહાય અને મદદકારના
 અભાવે એ ખાતું હાલ બંધ થઈ ગયું છે. એનો લાભ પૂર્વે સાતિના
 ભેદ સિવાય સર્વ જોતોને મળી શકતો પણ સંઘના સંકુચિત દશા-
 સ્તયક કલેશોએ એને પોપવાની જગ્યાપણ દરકાર કરી નથી. આજે
 એની ખોટ અભ્યાસી વર્ગને સ્પષ્ટ દીસે છે. શેકનું ખીજું કાર્ય તે
 આ ધર્મશાળા કે જ્યાં વાસણુ ગોદડા આદિની સર્વ સગવડ છે અને
 યાત્રાળુઓ સરળતાથી ઉતરી શકે છે. ૧૨. સગોટાપાડામાંની શ્રીમાળી
 સાતિની વાડી (સાગરનો ઉપાશ્રય) નું વિશાળ મકાન છે. ૧૩.
 આલીપાડે પોરવાડ સાતિની ધર્મશાળા છે. એ સિવાય કેટલાંક નાનાં
 સ્થાનો છે જેની નોંધ અહીં અરચાને છે.

વિધમાન સંસ્થાઓ.

૧. જૈન શાળા કમિટી. આ સંસ્થા હસ્તક દેરામરોની તેમજ જૂના જૂના પર્વો નિમિત્તે મકામેલી થાપણોની મોટી રકમ છે. જે મિત્રાય પર્યુપણાદિ પ્રસંગે થતી ઉપજ પણ ત્યાં જમા થાય છે એની પામે શાંતિસ્નાત્ર આદિ ઉત્સવોમાં ખર્ચ આવે. તેવા સાધને રહે છે, તેમજ પૂજા આદિમાં ઉપયોગી થઇ પડે તેવા મુખડ, કેશર વરખ વગેરે ચીજો પણ રખાય છે જે વેચાતી મળી શકે છે. આ સંસ્થા એક ઠાણે, જ્યારે સઘમાં મધ્ય હતો ત્યારે ખંભાતનું ના હતી. એની આપનામાં શેડ અમરચંદ પ્રેમચંદના ઉદાર ભાવન નિમિત્તભૂત છે. પાછળથી તેમના મુપુત્રાએ ધનનો વર્ષાદ વરમાવ તેને નવપદ્મવિત્ત બનાવી " શેડા સમય પૂર્વે અગમશુદ્ધિ મરહુમ શેડ પોપટભાઈએ તેના વ્યવસ્થા માટે કમિટીની યોજના કરી ત્રસ્ટ હીડ કર્યું. શેડ મણિભાઈના જીવતાં સુધી, આ સંસ્થા હીક આશી પણ પાછળથી અંદર એવા તો ઘોટાળા ઉભા થાય છે કે આ લખત વેળાયે તેનું નાવ ડાળાયમાન થઇ રહ્યું છે. અત્રે આથી વધુ ઇતિહાસનું પ્રયોજન નથી.

જૈન કન્યાશાળા.

પુરુષવર્ગને કેળવવાના ઘણા ભાગો છે પણ જે વર્ગમાં જન્મ-થીજ અજ્ઞાનતાના રાશિ ભરેલા છે ત્યાં જ્ઞાનરસ્મિ પહોંચાડવાની ખાસ અગત્ય છે; જે કેટલેક અંગે આ કન્યાશાળાથી દૂર થાય છે. યોગી ચક્રને તેનું એલાવદું મકાન છે. અભ્યાસ હીક અપાય છે. સરકારની ગ્રાન્ટ પણ મળે છે. છતાં હજી ઘણી સુધારણાને અવકાશ છે. સેક્રેટરી સુનીભાઈ. એમ. કાપડીઆ માટે માન છતાં કહેવું પડે છે કે એનો વહીવટ કમિટી નામી ચક્ષાવવો જોઈએ; તે ઘટતા સુધારા હાય ધરવા જોઈએ. એની સ્થાપનામાં શ્રી વિનયનેમસિરિનો હાય છે તો તેમને સતોષી શકે તેની પુનઃ રચના કરી નાણાંની પડતી સુફેલીનો તોડ લાવવાની જરૂર છે.

૩. જૈન શ્રાવિકા શાળા.

ગુલાબવિજયજીના ઉપાશ્રયમાં લાંબી જાહેરાત વગરની આ અતિ ઉપયોગી સંસ્થા ગમે તેમ પોતાનું નાવ હંકાર્યે જાય છે. એને માટે ફંડ જેવું કંઈજ નથી. હિંમતલાલ માસ્તરનો પગાર શેડશ્રી કસ્તુરભાઈ હસ્તકના એકાદ ખાતામાંથી અપાય છે જ્યારે વાડીભાઈને પરિશ્રમનું ફળ હિસાબી બહેનો તરફથી મળે છે. આ સંસ્થા તરફ સમાજની આંખ હજી ઉઘડતી નથી. બાકી બહેનોને તો ધન્યવાદ છે. આ મંસ્થામાં અધ્યયન કરી, પાંચ માત બહેનો આજે સાધ્વીજીવન ના આંગણે પદસંચાર કરી રહી છે. આ સંસ્થાના ઉદ્ધારવિના સમાજ ના નારીવર્ગની દશા સુધરવાની નથી, અને તે વિના ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવાનું પણ નથી. એટલું કહેવું કાશી છે કે, બહેનો ! તમે તમારો પ્રયત્ન એના નિભાવ અર્થે ચાલુજ રાખજો અને સાધ્વીજીવન ગાળી ઉપદેશવારિથી એના જીવનને પોષજો.

૪ શ્રી મહુ વીર જૈન સભા.

આ સંસ્થા હસ્તક શ્રી. આત્મક્રમણ જૈન લાયબેરી નામે છે. જેનું સ્થાન બજારના ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથના દહેગની બહારની બાજુ પર છે. જૈન પ્રભાવક મંડળના અવમાન પછી કેટલાક કાળે આ મંસ્થાનો જન્મ થયો છે, એમાં પ્રૌઢ અને યુવકોનો મેળ મળ્યો. યુવાનોના હિજળતા લોહીએ પ્રારંભમાં પ્રગતિ ઠીક કરી. પ્રયાસ કરી પ્રભાવક મંડળના કુખાટ સેવતાં લગભગ ત્રણમો પુસ્તકો મેળવી સ્વ-ભરોળને વધાર્યું; આજે હજાર ઉપર સંખ્યા ગઈ છે, પૂર્વે જાપાં પણ ઠીક આવતા; પણ પાછળથી નિયમપૂર્વક કામ કરવાની ભાવનાવાળા મુંઝઈ વસતા સખ્યોને ખંભાતના કેવળ આપમરજીથી કામ ચલાવતા કાર્યવાહકો સાથે મતભેદ પડ્યો. ઐક્ય કાયમ રાખવા યત્ન સેવાયા છતાં સત્તાચાલીએ મચક ન આપી એટલે મુંઝાઈ વિભાગ છૂટો પડ્યો. એની સ્થાય, સલાહને ઉમંગ સભાએ શુભાખ્યા ત્યાર પછી

સભાના તેજ ઉત્તરતાં ગયાં જે વાત એના પ્રગટ થએલા રીપોર્ટ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. આજે તે આહું કાર્ય કરે છે; પણ તેના આચર્યો તો પાના પરજ રહ્યા છે. લાયબેરી તરિક્કેનું કાર્ય પાટીઆ પર શોભે તેવું છે, બાકી પુસ્તકાલય તરિક્કેનું જીવન કંઈક પ્રકાશવાળું છે. એની પાસે ઉત્સાહી સભ્યો છે છતાં પાટી મોરલીએ નાચનારના જેવી દશામાં છે. સભા તરિક્કેના પ્રકાશનો સામાન્ય કક્ષાના છે. એનાં કાર્યની ઇતિહાસિકતા માત્ર બે ચાર જ્યોતિઓની ઉજવણીમાં પૂરી થાય છે. એના કેટલાક સભ્યો અન્ય સહ જોડાઈ જમણુ પ્રસંગે પીર-સવાનું કાર્ય ઉપાડી લે છે. તે સુધારણાના અવકાશવાળું છતાં પ્રશંસનીય છે.

૫. શ્રી સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળ.

શ્રી મહાવીર જૈન સભા પછીજ, આનો જન્મ. એક બહેન તો બીજો લાઇ. મુંબઈ વિભાગ છટે પડ્યો તે આમાં સમાયો. એની મુખ્ય ઓશીસ મુંબાઈમાં છે છતાં કાર્ય પ્રદેશ સભ્યોના વિસ્તારને લીધે ખંભાત, અમદાવાદ અને મુમાઈમાં પથરાયેલો છે. શ્રીચૈત્ય વ્યવસ્થાપક કમિટી, લાયબ્રેરી ટ્રેસી; પત્રિકા પ્રકાશન, હસ્તલિખિત માસિક સમાજ સેવક, અને કેળવણી ફંડ રૂપે હાલ તો તે કાર્ય કરે છે. સામાજિક સુધારણા અંગે એના ટ્રેક્ટો “ જૈન લઘુવિધિ-લઘુ ગીત અને કુરિવાજ દર્શણ તથા દંપતીજીવન દિપિકાથી લાગ્યેજ કોઈ અધ્યાન હશે. કાનુનપૂર્વક કાર્ય અને હિસાબની ચોખવટ હજી તેમાં ટકી રહી છે. એની સભ્ય સંખ્યામાં પ્રૌઢ-યુવકના સહકાર છે, કેળવણીવાળી સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં છે. કેટલાયે સમજુ વૃદ્ધોના તેને આશીર્વાદ છે. તેની કાર્યપ્રણાલિ સુધારણાના પથે હોવા છતાં સભ્ય ગણુ શ્રીમાળા યાત્રિનો છતાં બીજી યાત્રિઓ સહ તેનો સંબંધ મીઠાશ-ભર્યો છે. બાહ્ય દ્રષ્ટિથી જોતાં પ્રથમ દર્શને તેનું કાર્ય નજરે ન પડે, એમાં મોટા ભાગના સભ્યોને ખંભાત બહારનો વસવાટ નિમિ-

તમૂત છે. બાકી આંતરિક દષ્ટિયે હોવા દાયકામાં તેને જે પ્રચાર-કાર્ય કર્યું છે અને નિડરતાથી જે નવિન ભાવના ફેલાવી છે, તેના ફળ બેસવા શરૂ થઈ ચૂક્યા છે. મોઢેથી મંડળને ગણે છે કાણુ ? એમ ધમડ કરનાર વ્યક્તિઓ પણ તેના દરેકે કાર્યનું સાવચેતીથી નિરીક્ષણ કરે છે. એને દાખી દેવા કેટલાય પાસા ગોઠવવા છતાં અખડપણે મંડળને ટકી રહેલ જોઈ મનમાં કોઈક બધ્યા પણ કરે છે. એની શક્તિનું એ માપ.

જૈન યુવક મંડળ.

મહાવીર જૈન સભાના કેટલાક કાર્યો પ્રત્યે અણુગમે ધરાવનાર ઉગતા જીવાનો ખામ કરી દંતારવાડના અને આણુ બાણુના-ની નાની શરૂઆત. પાછળથી કેટલાક સમજી પણ લઈયા, છતાં માગરના પાણીનો ઓટ પણ ભગતી પછી નક્કી હોય છે તેમ હાલ તેની પ્રવૃત્તિ સાવ મદ છે. શરૂઆતમાં પૂજનું, દોરી ચુંચવાનું, પીરસવાનું કાર્ય ઉપાડી એમાંથી રાત્રિશાળા ચલાવવા માડી. સ્થંભજીની પ્રાતઃ વેળાએ સુપ્રમાણુમા સેવા પણ કરી યુવાનીના વેગની ખાતરી કરી આપી છતાં નિર્ધારકના પ્રેરકબળ વિના એ આજે સુપ્રસદ્ધમા છે.

શ્રી નેત્રિ પ્રભાકર મંડળ.

આ પણ સભાના કાર્યથી કેટલીક બાબતમા રિસાપેક્ષા યુવકોનું મંડળ, છતાં યુવક મંડળ અને આમાં ફેર ધણો. યુવક મંડળના સભ્યોમા સામાન્ય કક્ષાના છતાં સેવાલાવી સભ્યો, જ્યારે આમાં મધ્યમ કક્ષાના સમજ ધરાવતા છતાં સંકુચિત મનોદરાયાળા સભ્યો અને એકમા નિડગતા તે બીજામા ધમડ. કામ કર્યા છતાં પ્રથમમા ગજરવ જોહો જ્યારે કામ નહિં જેવું છતાં પાછળમાં ગર્જના વધારે. એ બધા કરતા પણ ટપી જાય તેની વાત એ કે પ્રથમ સભ્ય થાય તોજ પછી બધારણુ વાંચવાનું મળે. કાર્ય કરતી દરેક સંસ્થાઓથી

ઉની રીત ! મુનિશ્રી રામવિજયજીના ચાર્તુમાસમાં પત્રિકાઓ પ્રગટ કરી અને પ્રતિષ્ઠા વેળા મંડપની સેવા બજાવી કંઈ દાર્પ દર્પા આદ આજે તો તે ઠંડ પહોરની તાણી ચૂતું છે; પ્રલાકર છતાં પ્રભા નથી ફેલાવતું.

ધોરવાડ ચુવક મંડળ.

આ મંડળ ધોરવાડ રાતિના લાઘ્યોનું હોષ મુંઝાણમાં સ્વ-જ્ઞાતિ મુધારણા અર્થે મંથન કામ કરે છે તેમજ સ્વજ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓને શી પુસ્તક મળે તેવી વ્યવસ્થા કરે છે, વચગાળે હસ્તલિખિત માસિક પણ ચલાવતું; છતાં એ આજે બંધ છે.

જૈન પાઠશાળા.

વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક જ્ઞાન આપનાર સંસ્થા, જો કે આને માટે નથી તો વ્યવસ્થિત ધોરણ કે નથી તો નિયત સ્થાન. હાલ એ સંસ્થાના કન્યાશાળાના મકાનમાં બેસે છે. લાગણીવાળા વિદ્યાર્થીઓ તેનો લાભ લે છે. રા. મુનીશાસ કિશોરદાસ માસ્તરના ખર્ચ અને ઉત્કૃષ્ટ અભ્યાસ સામાન્ય રીતે શીકે થાય છે; છતાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સંખ્યા ઓછી ગણાય.

એક વાત તરફ ધ્યાન એંગીશું કે આ સ્થાને સીધું સામન રાખવાની જોડવણ છે; તેમજ ગોસ્ટા જોડ્યાં અને ઉતરવાની પણ મગવડ છે. જાની તો તંગાશ મગાય અને આયજિય વેળા ગ્રીમાળી, પોરવાડ કે ઓમવાળના બેઠને સ્થાન અપાય છે તે તાકીદે દર કરવાની જરૂર છે. ધર્મદારણુમાં બેઠને સ્થાન નજ દોવ. માતિકલેગોને માતિ પૂરતા જ રાખવા ઘટે. કાર્યવાદોએ દિંમત રાખી એ સુધારણા કરવા બસામણ છે.

જોવાલાયક સ્થાનો.

આ શહેર પુરાતન દુર્ગ એ સમયમાં રોખજોગ કરતાં હતુ પણ ખીજી ઘણી બાબતો બદલ સાવી શકાય. પણ પુરાતત્ત્વના જાણકાર વિના એ કાર્ય પાર ન પડે. એમ છતાં અત્યારે જે ખાસ જોવા જેવું છે તે નીચે મુજબ. (૧) ત્રંજાવડીનો મળખૂત કિલ્લો કે જે આજે ધણે સ્થળે જર્જરિત થઇ ગયો છે, છતાં તેની મળખૂત દિવાલો, ધુરળે, તોપો જોડવવાના બાકોરાં તેમજ કમાનવાળેલા દરવાજા પૂર્વકાલની ઝાંખી કરાવે છે. લડાઇના સમયે એનું મહત્વ કેટલું હતું તેનો ખ્યાલ એ આપે છે, જનશ્રુતિ પ્રમાણે આ કોટ એટલો મળખૂત ને દુર્બલ હતો કે જેથી તેને તાંબાના કોટની ઉપમા અપાયલી. 'ત્રંજાવડી નગરી' નામમાં આ કોટ નિમિત્ત-જૂત હોય તો નવાઈ નથી.

જુએમા મસ્જીદ.

ત્રણ દરવાજાની અંદર દરિયા તરફ જતાં જે માર્ગ દરબાર-ગઢ તરફ જાય છે ત્યાં વિશાળ જગા રોકતી એ જુલાઇ જતી જાહોજ-લાલીના સ્મરણ કરાવે છે. એની દિવાલો કેટલેક સ્થાને શીર્ષવીશીર્ષ થઇ ગઇ છે જેની દરવજે હવે તો મરામત થાય છે. તેની બાંધણી મળખૂત અને બડા ઘાટની હોવાથી હજુ સ્થાન જળવાઇ રહ્યું છે.

એનો દક્ષિણ ખાલુનો દરવાજો અતિ ઉંચો છે, વળી પશ્ચિમ ખાલુની દિવાલોપર જે દારીગરી છે તે જોવા જેવી છે. અંદર એક ખાલુ નાનો હોજ છે. વળી એની અંદર કેટલાયે ભોંયરા છે. લોકવાયકા પ્રમાણે પૂર્વે એ સ્થાને મોટું જૈન દેવાલય હતું. નીચેની વાતોથી એને ટેકા મળે છે. 'જૈન' તા ૮-૫-૨૫. મુનિશ્રી હંસવિનયજીની જીમામસ્જીદની મુલાકાત શ. સુ. ૪. 'આ મસ્જીદના ૨૬૦ ચાંલકા અને સંખ્યાબધ ધુમરો અને મોટી મોટી પથ્થર દારીને ફરેલી જાળીઓ, શણગાર ચોટ્ટીઓ અને ધુમટના બાગોમાં બાણુ જેવી કોરણીના નમુના જોતાં આ પૂર્વકાળમાં જૈનોની જાહોજલાલીસૂચક મંજલવર જૈન દેરાસર હશે એમ જણાય છે. તેની સાબિતી આરસનો એક પથ્થર મસીદના ઉપજા ભાગમાંથી તૂટી પડેલો છે તે બતાવી આપે છે. આ પાયાજીના અંદરની ખાલુ પરથી એક જૈનોની ઐતિહાસિક બીના મગટ થઇ છે. પૂર્વકાળમાં જૈનાચાર્યો કેવી દબથી વ્યાખ્યાન કરતા હતા તેની આમેહુબ નમૂનેદાર એક જૈનાચાર્યની કોતરેલી મૂર્તિ જોવામાં આવે છે; તેની નીચે 'શાલિભદ્રચરિ' એવા અક્ષર કોતરેલા છે. તેમની આગળ એક કવણીનું મુંદર ચિત્ર છે. તેની આગલી ખાલુ આચાર્ય મહારાજ સન્મુખ બેઠેલા મુનિશ્વરોની પાંચ મૂર્તિઓ છે. તેની જગ્યાએ અનુક્રમે, ભવદેવ, મ. હરિશ્ચંદ ભ. વસ્તુદેવ, ધનદેવ મહત્તર, વા. શુભચંદ્રગણિ આ પ્રમાણે નામ છે. છઠ્ઠી સાધુની અર્ધમૂર્તિ અને બે ત્રણ અક્ષરો જણાય છે. આગળ કેટલી મૂર્તિઓ કોરેલી હશે તે કહી શકાય નહિ; તેમજ આચાર્યશ્રીની પાછળના ભાગમાં એક મુનિની મૂર્તિ છે, તેની જગ્યાએ અભયકુમાર એવા અક્ષરો છે. આ સર્વના હાથમાં મુદ્રાપતિ તથા રત્નેહરણુ છે. બીજા આરસના એક રહેલા ચાંલકા પર સં. ૧૪૫૬ શ. સુ. ૧ બોમ એવા અક્ષરો તદ્દન ઘમાઇ ગયેલા છે. શંભુવિનયજી.

દરિયા કિનારે.

દરિયો પૂરાઈ જવાથી પાણી ઘણા આજ રહે છે એટલે મુંબઈની

ચોપાડીને યાદ કરાવે તેવો ફરવા દરવાનો લાંબો પટ પથરાયેલો છે. સંધ્યાકાળે અહીંનું આખું ચે દ્રશ્ય મોદક લાગે છે. દરીયાની દંડી હેરો અનુભવવી હોયતો જરૂર એકવાર અહીં જવું.

મોટું દેરાસર.

ભાટવાઘાના રસ્તાપર આવેલું છે. પાંચાંશિખરવાળું, અને અતિ ઉંચા પર્યટનું તથા આરસનું બનાવેલું આ મનોહર દેવાલય છે. જૈન, જૈનેતર કોષ્ઠપણુ અક્ષિતને શાંતિદાયક સ્થાન છે. એ મરહુમ ગેડ. પોપટભાઈ અમરચંદની કાર્યદક્ષતાનું એક મૂર્તિમંત સ્વરૂપ છે. નારેશ્વરનું તસાવ.

તથા તેની નજીકમાં પાણી માટેનું 'વૉટર વર્કસ' અને ત્યાંથી થોડે દૂર ધંધારીઆના યાત્રાધામ તરિકે ખ્યાતિ પામેલું બાલેશાનું ધામ છે. પાછળના માર્ગે ચર્ચ, નેન્નગામે જવાય છે. તળાવની આજુબાજુ સરકારી મકાનોવાળા બાગો આવ્યા છે. આ સિવાય વાવો-કુવો-વ. ઢેટલુંક જોવા લાયક છે.

બક્તરમંતું ત્રણ દરવાજા પરનું ટાવર:

ત્યાં આગળ થઇ સીધાં જતાં ખંભાતના ગાર દરવાજામંતો એક મકકાઈ દરવાજા આવે છે, ત્યાંથી બહાર નિકળી દરિયાપર જતાં, સામે દૂર ગર્જાવ કરતો મહામાગર અને પકિ છલ્છલ પામ્યા છતાં ત્રાંખાવટીનો ગઢ પુરાતન કાળની સ્મૃતિને તાજ કરે છે. પશ્ચિમ દિશામાં 'રાહદારી' તરિકે જોળખાતું વેપારનું જગર સ્થાનક છે. વહાણમાર્ગે આવતા માલનો મોટો જથ્થો તેમજ રેલ રસ્તે આવનો માલ પણ ઘણે લાગે પ્રથમ અહીંજ ઉતરે છે. અહીં નજર કરનારને દિવસના, સારો ધધો ચાલતો માલમ પડે, સંધ્યાકાળે એ બધું શાંત યર્ષ જાય છે અને સાગરની દંડી હેરોથી આનંદનો ઉમેરો થાય છે. હવાખાવાના મ્યાન તરિકે, બાંકની ગોડવણ અને દોપડાની ક્રેલિને ગણત્રીમાં ન લાઇએ તો આ સ્થાન મુખાઈની ચોપાડીને વિસરાવી કે રહેવું છે.

રેશન તરફ જતો માર્ગ:

ટાવરની જમણી બાજુ થઈ માણેકચોક વડાવી આગળ ફેરવું આજ્યા પછી, 'માદલા' યાને પશ્ચિમી દરવાજા તરફ જવાનો રસ્તો છે. નજીકમાં 'માદલા' નું તથાવ છે. અહીંનું પાણી ખાસ કપડ ધોવાના કાર્યમાં વપરાય છે. કાંઠા પર વાવો આવેલી છે. 'રા' ન વાવ સમઘી વિશ્વસ્યુ વાતો સભળાય છે. છતાં હેલ્લા વરસાદે તે તોડી પાડી છર્જીબનાવેલી છે. તળાવની વચમાં એક મોટી વાવ છે. લાં પહેલા ન્યાતના વામણે રહેતા હતા. એ રસ્તે આગળ જતા ખાંછ્યાપડ, શકરપડ, અકબરપડ, વ. પરાંઓ આવે છે. ગવારાને મોટો બજાર શાકમારકોટ સામે ભગાય છે. સવારમાં કારીગરવર્ગ તેમજ અનાજ, શાકભાજી આદિ વસ્તુઓ અહીં આવે છે. આગળ જતા 'વહોરાવાડ' નાં મકાનો આવે છે. આગળ જતાં રેશન અને જમણાં હાથે 'એડવર્ડબાગ'; અને ડાબે હાથે 'નવાબ મીલ' તેમજ સામે શેડ અંબાલાલ કોલમાવાળાનું નાનું આરોગ્ય મંદિર છે.

વખણાતી ચીજો.

પૂર્વે અહીં લોખંડના તાળા બનતા કે જે એટલા મજબુત ગણાતા કે જેથી ખામ કરીને દુકાનો પર અને એવા બીજા જોખમના સ્થાનો પર એજ વાસવામાં આવતા; ચોરોથી પણ તે તોડી શકાતા નહીં તેમ બીજી ચાવી તેને લાગુ પડતી નહીં, તેથી તો તેની નોંધ પુસ્તકે ચડી છે. આવી જ રીતે કાળું કાપડ, શેતરંછીઓ અને કાપડને લગતી બીજી ચીજો હતી. આજે એ બધાની ખ્યાતિ ઓસરતી જઈ, નામશ્રવ્ય બની છે. અત્યારની વખણાતી ચીજોમાં હકીકતો રમકડાઓ અને દક્ષિણ તરફની માડીઓ છે. હકીકતો મોટો વેપાર અહીં જ હતો, પણ સાંભળવા મુજબ પહેલાના જેવી કમાણી તેમાં હાલ નથી. સાડીનું કામ હાથશાળ પર થતું હોય એમાં સંચાની હરિકાઈને હજી સ્થાન પ્રાપ્ત ન થયું હોવાથી સારા

પાયા પર ચાલે છે એમ કહી શકાય. આ સિવાય શેતરંજીએ પણ બને છે છતાં પ્રખ્યાતપણું ન આપી શકાય. બાકી અનાજ કે માટીના વાસણ આદિ આજ પાતળા ઉઘોગો કહી શકાય. નવિનતાની દૃષ્ટિએ કંઈ ન જડે. માત્ર ખાવાની ચીજોમાં હલુપણુ પાતળા તાર સમી મુત્રદેણી અને દેખાવમાં કડીણુ છતાં ભાવતાં નરમ લાગે તેવાં ભજ્યાં વખણાય છે. હલવાસન પણ તેવાજ પ્રકારની વસ્તુ મનાય છે, અને એ સાથે ખંભાતી ચવાણાને બૂલી શકાય તેમ નથી. આ ઉપરાંત કાંચનાં દોરડાં તેમજ તાંબાના ઘડા, દેઘડા આદિ ચીજો ટકાઉ-પણામાં ચઢે તેમ છે.

વસ્તી અને જૈન કોમ.

મુખ્યત્વે ફરેક વર્ણની વસ્તી હોવાથી અદ્યારે વર્ણ વસે છે એ કથન સત્ય છે, જો કે વેપારધંધાના નિમિત્તે તેમજ આજીવિકા અર્થે મોટો ભાગ ખંભાત બહાર વસે છે, છતાં લગ્નાદિ પ્રમગોએ એ સર્વતું આગમન થતું હોવાથી તેમજ માતૃશ્રમિ પ્રત્યે સ્નેહ હોવાથી એ સર્વ વસ્તી ખંભાતનીજ ગણાય છે, અને છે. મોટા વેપારમાં વાણીયા (જૈન, વૈષ્ણવ આદિ) કણુશ્રી, વહોરા અને ધાંચી આગળ પડતા છે, જેઓ શહેરમાં અને દૂર દેશાવરમાં સારો વેપાર ખેડે છે, બ્રાહ્મણ શાંતિમાંના પણ કેટલાક વેપારમાં છે; છતાં થોડા. તેમાં વકીલ, વૈદ્ય, અને જ્યોતિષી ઠીક ગણાય, ગજદરબારમાં તેમજ પ્રમાણુ ઠીક કહેવાય. અધિકારની દૃષ્ટિએ જૈનોનું સ્થાન નહિવત છે; છતાં પૂર્વકાળની સારી જાપથી આજે પણ માન, મરતજો ઠીક જળવાય છે. જૈનેતર કોમના પ્રમાણુમાં ખંભાત બહાર જૈન કોમે ધંધામાં વધુ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરી, અરે સરખાઈમાં પણ ન કહેવાય! ખીજી કોમોમાં રણનાર વધુ ને ખરચ સામાન્ય; ત્યારે જૈન સમાજમાં કમાનાર એક અને ખાનાર વધારે, એ ધોરણુ પાછુ પાડનાર છે જે તરફ ધ્યાન દેવાની અગત્ય છે. જૈન કોમનો નારીગણુ આજે ધર-

રેશન તરફ જતો માર્ગ:

ટાવરની જમણી બાજુ યદ્ય માલુકચોક વડાવી આગળ કેટલુંક ચાલ્યા પછી, 'માદલા' યાને પશ્ચિમી દરવાજા તરફ જવાનો રસ્તો છે. નજીકમાં 'માદલા' નું તલાવ છે. અહીંનું પાણી ખાસ કપડાં ધોવાના કાર્યમાં વપરાય છે. કાંડા પર વાવો આવેલી છે. 'રા' ની વાવ સખધી વિધક્ષણ વાતો સંલગ્નાય છે. છતાં છેલ્લા વરસાદે તેને તોડી પાડી જીર્ણોપનાવેલી છે. તળાવની વચમાં એક મોટી વાવ છે. સાં પહેલાં ન્યાતનાં વામણો રહેતા હતાં. એ રસ્તે આગળ જતાં ખાંજીયાપરં, શકરપરં, અકબરપરં, વ. પરાંઓ આવે છે. ગવારાનો મોટો બજાર શાકભાજી સમી લરાય છે. સવારમાં કારીગરવર્ગ તેમજ અનાજ, શાકભાજી આદિ વસ્તુઓ અહીં આવે છે. આગળ જતાં 'વહોરાવાડ' નાં મકાનો આવે છે. આગળ જતાં રેશન અને જમણાં હાથે 'એડવર્ડબાગ'; અને ડાબે હાથે 'નવાબ મીલ' તેમજ સામે શેઠ અબાલાલ દાલસાવાળાનું નાનું આરોગ્ય મંદિર છે.

વખણાતી ચીજો.

પૂર્વે અહીં લોખંડના તાળા બનતા કે જે એટલા મજબુત ગણાતા કે જેથી ખાસ કરીને દુકાનો પર અને એવા બીજા જોખમના સ્થાનો પર એજ વાસવામાં આવતા; ચોરોથી 'પણુ તે તોડી શકતા નહીં' તેમ બીજી ચાવી તેને લાગુ પડતી નહીં, તેથી તે તેની નોંધ પુસ્તકે ચઢી છે. આવી જ રીતે કાળું કાપડ, રોતરંજીઓ અને કાપડને લગતી બીજી ચીજો હતી. આજે એ બધાની ખ્યાતિ ઓસરતી જઇ, નામશ્રુત્ય બની છે. અત્યારની વખણાતી ચીજોમાં હકીકના રમકડાઓ અને દક્ષિણ તરફની સાડીઓ છે. હકીકનો મોટો વેપાર અહીં જ હતો, પણ સાંલગવા મુજબ પહેલાના જેવી કમાણી તેમાં હાલ નથી. સાડીનું કામ હાથશાળ પર થતું હોઇ એમાં સંચાની હરિશ્ચંદ્રને હજી સ્થાન પ્રાપ્ત ન થયું હોવાથી સારા

પાશા પર ચાલે છે એમ કહી શકાય. આ સિવાય શેતરંજીઓ પણ બને છે છતાં પ્રખ્યાતપણું ન આપી શકાય. બાકી અનાજ કે માટીના વાસણુ આદિ આજ પાતળા ઉઘોગો કહી શકાય. નવિનતાની દૃષ્ટિએ કંઈ ન જડે. માત્ર ખાવાની ચીજોમાં હજુપણ પાતળા તાર સમી સુતરેણી અને દેખાવમાં કડીણુ છતાં લાવતાં નરમ લાગે તેવાં બજાર્યાં વખણાય છે. હલવાસન પણ તેવાજ પ્રકારની વસ્તુ મનાય છે, અને એ સાથે ખંભાતી ચવાણુને ભૂકી શકાય તેમ નથી. આ ઉપરાંત કાથીનાં દોરડાં તેમજ તાંબાના ઘડા, દેઘડા આદિ ચીજો ટકાઉ-પણામાં ચહે તેમ છે.

વસ્તી અને જૈન કામ.

મુખ્યતઃયા દરેક વર્ણની વસ્તી હોવાથી અદ્યારે વર્ણ વસે છે એ કથન સત્ય છે, જો કે વેપારધધાના નિમિત્તે તેમજ આજીવિકા અર્થે મોટા ભાગ ખંભાત બહાર વસે છે, છતાં લગ્નાદિ પ્રસંગોએ એ સર્વનું આગમન થતું હોવાથી તેમજ માતૃભૂમિ પ્રત્યે રત્નેહ હોવાથી એ સર્વ વસ્તી ખંભાતનીજ ગણાય છે, અને છે. મોટા વેપારમાં વાણીયા (જૈન, વૈષ્ણવ આદિ) કણ્ઠી, વહોરા અને ધાંચી આગળ પડતા છે, જેઓ શહેરમાં અને દૂર દેશાવરમાં સારા વેપાર ખેડે છે, બાહ્ય ગતિમાંના પણ કેટલાક વેપારમાં છે; છતાં થોડા. તેમાં વક્રીલ, વૈલ, અને જ્યોતિષી ઠીક ગણાય; ગજદરબારમાં તેમનું પ્રમાણુ વધુ સમૃદ્ધિ પ્રાપ્ત નથી કરી, અરે સરખાઇમાં પણ ન કહેવાય ! બીજી કામોમાં રળનાર વધુ ને ખરચ સામાન્ય; ત્યારે જૈન સમાજમાં કમાનાર એક અને ખાનાર વધારે, એ ધોરણુ પાણું પાડનાર છે જે તરફ ધ્યાન દેવાની અગત્ય છે. જૈન કામનો નારીમણુ આજે ધર-

ગથુ ઉદ્યોગોથી હાથ ધોઈ બેઠો છે એમ કહીએ તો ચાલે, એથી પરિણામે નિંદા અને આગસ વધ્યાં છે. પૂર્વે આ સ્થિતિ નહોતી; પુનઃ જન્મત ધવાની હાલ છે.

જૈન સમાજમાં વીશાશ્રીમાળી, દશાશ્રીમાળી, વીશાપોરવાડ દશાપોરવાડ અને ઓશવાળમાં એમ પાંચ જ્ઞાતિનો સમાવેશ થાય છે. કેટલાક કણુખીઓ તેમજ ચોડાક ખીછ ન્યાતવાળાઓ જૈન ધર્મ પાળે છે જે સર્વને સ્વામીવાત્સલ્યના જન્મણમાં સ્થાન મળે છે. જન્મણ વ્યવહારમાં ઉક્ત જ્ઞાતિઓને પરસ્પર અજાણ છે, છતાં કન્યા-વહેવાર સ્વજાતિ પુરતોજ છે. જો કે વર્તમાનકાળે તો વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિ ઉક્ત ચાર સાથે જાહેર રીતે જન્મણનો વ્યવહાર નથી પાળી શકતી. આ બધાના મૂળમાં કેવળ અજ્ઞાનતાભર્યાં ને સંકુચિતવૃત્તિજનક કલેશો સિવાય અન્ય કંઈ મહત્વનો બેદ નથી. જ્ઞાતિઓમાં મોટી વીશાશ્રીમાળીની જ્ઞાતિ હોવાથી કાર્યમાં આગળ પડતી પણુ તેજ છે. કાપડ અને સોના ચાંદીના ધંધામાં અગ્રપદ તેનું છે. અને કરિયાણામાં પણુ તેમ કહી શકાય. છતાં ‘કંકાસી ઝાળામાંનું પણુ ઘટે’ એ કહેવત અનુસાર આ સ્થિતિ તેમના હાથમાંથી મરતી જાય છે, એથી સવેળા એટલી જઈ એ કુખંપને દુર કરવાની ચેતવણી છે. તે વિના જૈન સમાજનું ગૌરવ હવે નહીં જળવાય. આગળના કલહો અને સુપુત્ર દશા જોતાં હૃદય ડંખે છે. કાગળ લખવા છતાં દરેક જ્ઞાતિની ચોકસ્મ સંખ્યા પ્રાપ્ત નથી થઈ, એટલે એ સજાઈ મૌન રહી કેવળ વીશાશ્રીમાળી જ્ઞાતિની જે નોંધ સં. ૧૯૭૬ ની સાલમાં સ્થંભનાર્થ જૈન મંડળ તરફથી લેવામાં આવી હતી તે ટાંકી વિરમીશું.

લક્ષાનું નામ. ધરમંખ્યા. નર. નારી. જાળક.. વિધવા. કુલ.

ચોકસીની પેાળ.	૬૨	૯૨	૮૩	૪૨	૨૭	૨૧૭
ડો	૪૯	૮૪	૮૮	૭૦	૨૬	૨૪૨

સંધર્ભની પોળ.	૪૫	૩૭	૪૧	૩૫	૧૫	૧૧૩
ખારવાડો	૫૯	૯૪	૧૦૭	૭૮	૨૯	૨૭૯
ખીજી	૩૨	૪૪	૪૮	૪૩	૧૪	૧૩૫
તંત્રોસોની પોળ	૧૧	૧૩	૧૭	૧૨	૮	૪૨
માણેકચોક	૨૮	૩૪	૪૦	૨૭	૧૮	૧૦૧
નીપડી, ચોળાવાડો	૪૩	૫૩	૬૯	૪૭	૨૨	૧૬૯
દંતારવાડો ઉડીપોળ	૩૫	૫૫	૬૨	૫૧	૧૭	૧૬૮
વાઘમાસીની ખડકી	૧૯	૨૮	૩૩	૨૭	૭	૮૮
અંજીપારેખની ખડકી	૧૦	૧૮	૧૪	૧૧	૨	૪૩
છરાળાપાડો.	૧૮	૨૩	૨૬	૧૯	૮	૬૮
શેરડીવાડાની પોળ	૫	૬	૮	૪	૧	૧૮
ગંધરફ વાડો	૧૪	૨૨	૨૪	૧૯	૬	૬૫
	૪૩૦	૬૦૩	૬૬૦	૪૮૫	૨૦૦	૧૭૪૮

ચૈત્ય વ્યં કમિટિની કાર્યવાહી અને ભાવિસ્વચ્છ

આ બધું પુસ્તકને પ્રકાશ કરનાર અને દેરાસરો સંબંધી પ્રથમ તપાસ કરી જનતા સમક્ષ રીપોર્ટ રૂપે મુકનાર સંસ્થાની સ્થાપના સંબંધી જૈન મંડળે પોતાની સ્થાપનાના બીજા વર્ષમાં કરી ઉપકરણો આદિ પહોંચાડી આશાતના દુર કરવા જનતા પ્રયામ સેચો છે. આજે તે કેશર, સુખડ અગસ્ટલુ, મોરપીછી, ધુપ, વાળા-કચી, સાવરણી, ફાનસ, મળેફ, દર્પણ, કાથીયા, મુપડી, ચક્ષુ-તિજક આદિ ઉપકરણો રાખે છે. જે જરૂર પડે તે દહેરે વિના મુલ્યે આપે છે; એ બદલ જે કાર્ડ પૈસા આપે છે તે લઈ એ કરે છે. વળી વર્ષમાં તેના તરફથી જે એક વાર તપાસ લેવાય છે. તેમજ કેટલીક વાર સાવરણીઓ, કાથીયા વગેરે છુટથી બધે પહોંચાડાય છે ખંભાત ખાતે મંત્રી તરિકે રા. મુળચંદ હીરાચંદ ચોક્કસી આ કાર્ય સેવા-ભાવે બળવે છે અને હિસાબ પણ ચોક્કસાઈથી રાખે છે. એ

અધ્યુ હિંદોગ્રાધી હાથ ધોઈ બેઠો છે એમ કહીએ તો ચાલે, એથી પરિણામે નિંદા અને આગસ વધ્યાં છે. પૂર્વે આ સ્થિતિ નહોતી; પુનઃ જામત ચવાની હાલત છે.

જૈન સમાજમાં વીશાશ્રીમાળી, દશાશ્રીમાળી, વીશાપોરવાડ દશાપોરવાડ અને ઓશવાળમાં એમ પાંચ જાતિનો સમાવેશ થાય છે. કેટલાક કણ્ઠીઓ તેમજ થોડાક ખીજી ન્યાતવાળાઓ જૈન ધર્મ પાળે છે જે સર્વને સ્વામીવાત્સલ્યના જન્મણમાં સ્થાન મળે છે. જન્મણ વ્યવહારમાં ઉક્ત જાતિઓને પરસ્પર સંબંધ છે, છતાં કન્યા-વહેવાર સ્વજાતિ પુરોત્તર છે. જો કે વર્તમાનકાળે તો વીશાશ્રીમાળી જાતિ ઉક્ત ચાર સાથે જાહેર રીતે જન્મણનો વ્યવહાર નથી પાળી શકતી. આ બધાના મૂળમાં કેવળ અજ્ઞાનતાભાવો ને સંકુચિતચિત્તિજનક કલેશો મિલાય અન્ય કંઈ મહત્વનો ભેદ નથી. જાતિઓમાં મોટી વીશાશ્રીમાળીની જાતિ હોવાથી કાર્યમાં આગળ પડતી પણ તેજ છે. કાપડ અને સોના ચાંદીના ધધેમાં અગ્રપદ તેનું છે. અને કરિયાણામાં પણ તેમ કહી શકાય. છતાં ‘કંકારો ગોળામાંનું પણ ધરે’ એ કહેવત અનુસાર આ સ્થિતિ તેમના હાથમાંથી સરતી જાય છે, એથી સુવેળા ચેતી જઈ એ કુમંપને દુર કરવાની ચેતવણી છે. તેવિના જૈન સમાજનું મૌરવ હવે નહીં જળવાય. આજના કલહો અને મુખે દશ જોતાં હલ્લ ડાંખે છે. કાગળ લખવા છતાં દરેક જાતિની ચોકરસ સંખ્યા પ્રાપ્ત નથી થઈ, એટલે એ સમય મૌન રહી કેવળ વીશાશ્રીમાળી જાતિની જે નોંધ સં. ૧૯૭૬ ની સાલમાં સંભાળીય જૈન મંડળ તરફથી લેવામાં આવી હતી તે ટાંકી વિરમીશું.

લતાનું નામ. ધરસંખ્યા. નર. નારી. બાળક.. વિધવા. કુલ.

ચોકસીની પોળ.	૬૨	૬૨	૮૩	૪૨	૨૭	૨૧૭
નાગરવાડો	૪૯	૮૪	૮૮	૭૦	૨૬	૨૪૨

સંઘર્ષી પોળ.	૪૫	૩૭	૪૧	૩૫	૧૫	૧૧૩
ખારવાડો	૫૬	૯૪	૧૦૭	૭૮	૨૬	૨૭૨
અલીંગ	૩૨	૪૪	૪૮	૪૩	૧૪	૧૩૫
તંગેસોની પોળ	૧૧	૧૩	૧૭	૧૨	૮	૪૨
માલુક્યોક	૨૮	૩૪	૪૦	૨૭	૧૮	૧૦૧
ગીપરી, ચોળાવાડો	૪૩	૫૩	૬૯	૪૭	૨૨	૧૬૯
દંતારવાડો ઉંડીપોળ	૩૫	૫૫	૬૨	૫૧	૧૭	૧૬૮
વાઘમાસીની ખડકી	૧૯	૨૮	૩૩	૨૭	૭	૮૮
અંજીપારેખની ખડકી	૧૦	૧૮	૧૪	૧૧	૨	૪૩
છરાળાપાડો.	૧૮	૨૩	૨૬	૧૯	૮	૬૮
શેરડીવાડાની પોળ	૫	૬	૮	૪	૧	૧૮
મધેરક વાડો	૧૪	૨૨	૨૪	૧૯	૬	૬૫
	૪૩૦	૬૦૩	૬૬૦	૪૮૫	૨૦૦	૧૭૪૮

ચૈત્ય ૦૫૦ કમિટિની કાર્યવાહી અને ભાવિસ્વપ્ન

આ બધું પુસ્તકને પ્રકાશ કરનાર અને દેરાસરો સંબંધી પ્રથમ તપાસ કરી જનતા સમક્ષ રીપોર્ટ રૂપે મુકનાર સંસ્થાની સ્થાપના સ્થંભતીર્થ જૈન મંડળે પોતાની સ્થાપનાના બીજા વર્ષમાં કરી ઉપકરણો આદિ પહોંચાડી આશાતના દુર કરવા જનતા પ્રયાસ સેવ્યો છે. આજે તે કેશવ, સુખક અંગલુહણ, મોરપીછી, ધુપ, વાળા-કુંચી, સાવરણી, ક્ષાનસ, ગલેશ, દર્પણ, કાથીયા, સુપડી, ચક્ષુ-તિજક આદિ ઉપકરણો રાખે છે. જે જરૂર પડે તે દહેરે વિના મુલ્યે આપે છે; એ બદલ જે કાર્ક પૈસા આપે છે તે લઈ એ કરે છે. વળી વર્ષમાં તેના તરફથી બે એક વાર તપાસ લેવાય છે. તેમજ કેટલીક વાર સાવરણીઓ, કાથીયા વગેરે છુટથી બધે પહોંચાડાય છે ખંભાત ખાતે મંત્રી તરિકે રા. મુળચંદ હીરાચંદ ચોક્સી આ કાર્ય સેવા-ભાવે બળવે છે અને હિસાબ પણ ચોકખાખસર્યો રાખે છે, એ

ભાઈ ધોળી ચકલા આગળ રહે છે. આ રીતે ઉપકરણો પુરા પાડવામાં તેમજ એની જાહેરાતને અગે કમિટિએ કીધી પ્રગતિ કરી છે. સમાદિ પ્રસંગોએ પાંચે જ્ઞાતિમાંથી તેને ધનની રકમો મળે છે તેમજ મંદળના સભ્યો ખાસ કરી માનતાની રકમમાંથી કાળો આપતા હોવાથી અને કાર્યવાહકો કરકસરથી કામ લેના હોવાથી એ ખાતું સારી રીતે નળે છે. પ્રારંભના એના ઉદ્દેશોમાંના અર્ધા ઉપગ્રંથ બર આવ્યા છે. અને બાકી રહેલામાં નીચેના મુખ્ય છે જે પ્રતિ જનતાનું લક્ષ્ય ખેંચવું જરૂરી છે.

(૧) દહેગમા એ ચાર જગાએ દાય દેવાના દુકડા બાંધવા કે જેથી ફેરવાળા દાય દેવાથી ચાંબલા બગડે છે તે ન બગડે. આટલી સામાન્ય બાબત પણ લાવિકા નથી પાળી શકતા. કોઈકે ક્યારેક કહ્યું નજરે પડે છે તો ઉપયોગ કરનારા નથી જણાતા. આ વાત પર લક્ષ દેવાની જરૂર છે.

(૨) પૂજના વસ્ત્રો દરેકે ધરના રાખવા નોંધવો; કેમકે તે વિના એ સ્વચ્છ ને ધોયેલા રહેવાનો સંભવ ઘણો જોડો છે. આ બાબતમાં આપણું દુર્લક્ષ બહુજ છે. બીજા પ્રમંથે સારા વસ્ત્રોથી સજ્જ થઈ સમાજમાં ફેરનારા પૂજા કરતી વેળા જે વસ્ત્રો પહેરે છે એ નોંધવાનું અંતર ન દૂભાય? ઘણી વેળા એ એટલાં અસ્વચ્છ હોય છે કે તેમાંથી બહુ પણ કોઈ વાર છુટતી હોય છે, તે ફાટેલા પણ હોય છે અને આ બધા ઉપરાંત થેપાડા ખેસનો બેદલાવ તેમાં રહેતો નથી. કેટલીક વાર એક જેને ખેસ તરિકે ચોટે છે તેને બીજો પહેરવામાં કામ લે છે. પણ આ વાત ધર્મી બંધુઓને ક્યારે મળે ઉતરશે?

(૩) દેરાસરોની લનાવાર પુનઃ વહેંચણી કરવી અને તેમાં ઘટતી બિંબમંજ્યા રાખીને જે ખાસ કરી ધાતુના વધારાના બિંબો જોનશાળા નજીકના એક દેવાલયમાં પધરાવવા કે એટલા પુરતો ગોડી રાખી બાકીના દરેકમાં આવકો બંતેજ પૂજા કરી લે. આજે કેટલક દહેરે ગોડીયો રાખવા પડ્યા છે કેટલાકમાં બિંબમંજ્યા

વિશેષ છે. કેટલેક સ્થાને વસ્તીના પ્રમાણ કરતાં દહેરાની સંખ્યા વધુ છે, એટલે પણ ગોડીની જરૂર પડે છે. આમ વિખરાયેલી સ્થિતિમાં બરાબર પૂજા થાય છે કે નહિ એની દેખરેખ કાણ રાખી શકે ? સ્થોળ પરચ તો વધારે થાય છે અને વિશેષમાં ટુંકા વખતમાં પરવારી કામે વળગવાવાળા પૂજા કરવા જવાની પહેલ નથી કરતા; કેમકે એકલા હોય તો મોડું થવાની ભિતિ રહે છે. એથીજ ઉપરની વ્યવસ્થા અમલમાં મૂકવા જેવી છે. પછી તેટલા પૂરતીજ દેખરેખની જરૂર રહે.

(૪) મૂળનાયક સિવાયની સ્ફટિક તેમજ ચાંદીની પ્રતિમાઓ જૂદા જૂદા દહેરાઓમાંથી લઈ મોટા દેરાસર અગર સ્થંભયુગ્મમાં એક સારી મંજણત જગાએ રાખવી, તેમજ પૂજા સારૂ ખાસબકિતભાવવાળા શ્રાવકને નિયત કરવો. આની વ્યવસ્થાના અભાવે સિમંધરજીના દહેરામાં ગોડી દ્વારા સ્ફટિકની એકાદ બે પ્રતિમાઓ ખડિત થઈ ગઈ છે. વળી એ ભય દૂર થવા ઉપરાંત ચોરાવાનો ભય પણ ન રહે કે જે લક્ષ દેવા જેવી વાત છે.

(૫) હિસાબની ચોખવટ વ્યવસ્થાપેલા જુદા જુદા હિસાબ રાખે છે અને જાણી જોઈને કોઈ પૈસા ખાતું નથી કિંવા બગડવા દેતું નથી એ વાત માન્ય રાખીએ તો પણ દેશકાળ જોતાં લાંબો સમય એ પ્રયાસ ખાતું રાખવામાં જોખમ છે. આમ દરેક જુદું જુદું રાખે એમાં મુશ્કેલી પણ વધુ છે. એના કરતાં જૈનશાળા અગર તેવી એકાદ સંસ્થા તો સંઘની હોય છે તેના હસ્તક દરેક દહેરાનું હિસાબી કાર્ય મૂકવામાં આવે તો આ મુશ્કેલી ઝટ દૂર થાય. કોલમ સીસ્ટમથી બદામ, ચોખાથી માંડી ઘાગીના પર્વતની રકમો જમા થાય તેવી જોડવણુ થઈ શકે અને રસીદ સીસ્ટમથી એક પછની પણ ચોરી ન થાય તેની વ્યવસ્થા કરાય. આ ત્યારેજ બને કે મંઘમાં સુપ હોય અગર સાતિના પ્રશ્નો કારણે રાખી, ધાર્મિક અને સઘના

સવાલો સાથે ખેતી ચર્ચવાનો ચાને તેનો તોડ લાવવાનો ઉમંગ હોય. વાત પણ દીવા જેવી છે કે દેવદ્રવ્ય કે જ્ઞાનદ્રવ્યમાં મમત્વ કે મન-કેર હોય શકે પણ કેમ ? વર્તમાન વ્યવસ્થાપકોની એક મંડળી આ કાર્ય હાથમાં લે તો ટુક મમયમાંજ દેવાલયોની સ્થિતિમાં સારી સુધારણા થાય, દેવદ્રવ્યના લુણામાંથી રહેજે બચી જવાય, દ્રવ્યની વ્યવસ્થા ઠીક જળવાય અને યોગ્ય ખર્ચે સારું કાર્ય દેખાડી શકાય. વિશેષમાં યાત્રાળુ વર્ગ તરફથી વહની મ્હાલ પણ મળી શકે. અરે એક દહેરાની વધારે પડતી રકમમાંથી બીજાનો છુટોદ્ધાર કરાવી હકતેથી એ રકમ વસુલ લેવાય અને આશાતના ટાળી શકાય. આપનારને પણ એક સરથા હસ્તકના ચોખાવટ ભર્યો દિમાખ જોઈ આપવાનું મન થાય. માણસોના પગાગ પણ સરથાને ભારે ન પડે. આ વાતને પરિ-સ્થિતિ જોતા અશક્ય માનીનેજ ભાવિ સ્વપ્ન તરિકે ઉત્તરેણી છે. ખતાં ઢેટલાંયે સ્વપ્ને ખરા પડ્યાં છે તેમ આ પણ ખરૂં પડે તો ખંભાતના સંઘ માટે અને લેખક માટે ગૌરવનો વિષય ગણાય.

ખંભાત મળવેનો ભાગ્યો તૂટ્યો, વા મળ્યો તેવો અગર મારી મતિ પ્રમાણે ગૌરવ ભર્યો ઇતિહાસ અહીં સંપૂર્ણ થાય છે. મોટા ભાગે એનું ભૂતકાલીન ગૌરવ બાદ કરીએ તો ઘણી ખરી બાબતો જૈન સમાજને લગતીજ છે. લેખક જૈન હોવાથી હેતુ પણ તેજ દ્રષ્ટેલો. યાત્રાળુઓને પ્રાચીન તીર્થ સ્થંભણુપુત્રી યાત્રા સરજતાપૂર્વક થઇ શકે એ મુદ્દા પર ધ્યાન રાખી, આ લઘુ પુસ્તિકાની યોજના કરી છે.

વિશેષમાં ભૂતકાળનો આ ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ વાંચી વર્તમાન-કાળની સાતિઓ અને તેના આગેવાનો ઐક્યતાના રૂબ આંકી ભવિ-ષ્યમાં સંઘની સ્થિતિ સુધરે તેવાં પગલાં સારૂ કામગીરીથી બનો એ પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના. સર્વ યુવાન વર્ગને સંકુચિત વિચારાશ્રેણિમાંથી નિકળી જઈ દેશકાળ અનુસાર કામ કરવા મંડી જવા વિનંતી છે. ઓ શાન્તિ.

શ્રી ૦ શ્રેયઃવ્યવસ્થાપક સમિતિનું સં. ૧૯૮૪ ના આસો વદ ૦)ના રોજ પિઠા થતા મળે ૫૫૩/સંસ્કૃતિ

ઉ

૯૦૦—૮-૬ નિભાવ ફંડ

૮૦૮-૧૫-૦ જુની બાકી

૬૧—૯-૬ ત્રણ વર્ષેના વખાણો.

૯૦૦—૮-૬

૬—૫-૯ શ્રી ચીમનલાલ દ શાહના દેવા

૧,૫—૦-૦ શ્રી રત્નભટ્ટાર્થ જ્ઞેન મહળના દેવા

૧,૦૭૧-૧૪-૩

૭૯—૬— શ્રી નમીનલાલ આશાવાન પાસે લેખા

૪-૧૨-૦ શ્રી. મળયદ સુનીવાન પાસે લેખા

૬૦૦—૦-૦ બેક ઓફ ઇન્ડિયા રીઝર્વ રીયો-

ગ્રીટના લેખા

૩૪૩-૧૪-૯ શ્રી. બેંક ઓફ ઇન્ડિયા મેર્ચાન્સ

રીયોગ્રીટના લેખા

૧,૦૨૮—૧-૩

૪૩-૧૩-૦ શ્રી પ્રગત બાકી ' જ્યુસે

૨૮—૩-૦ શ્રી મ હો ખખાત

૧૫-૧૯-૦ શ્રી લ હો મુગમ

૪૩-૧૩-૦

૧૦૭૧-૧૪-૩

લક્ષ્મીભાઈ છાયાલાલ

મંત્રી

ઉ

૨૬૫-૦-૦ શુભ પ્રસંગ ભેટ:

૧૦૬-૦-૦ મં. ૧૯૮૨

૮૪-૦-૦ મં. ૧૯૮૩

૧૦૫-૦-૦ મં. ૧૯૮૪

૨૬૫-૦-૦ (પરિં. ભ)

૪૬-૦-૦ માનતામાંથી ભેટ:

૧૦-૦-૦ મં. ૧૯૮૨

૨૬-૦-૦ મં. ૧૯૮૨

૭-૦-૦ મં. ૧૯૮૪

૪૬-૦-૦ (પરિં. બ)

૧૩૨-૨-૩ બાળની આવક:

૪૦-૧૧-૩ સં. ૧૯૮૨

૬૫-૫-૬ મં. ૧૯૮૩

૨૬-૧-૩ સં. ૧૯૮૪

૧૩૨-૨-૩

૪૭૩-૨-૩

સં. ૧૯૮૨ સ. ૧૯૮૩ સં. ૧૯૮૪ વસ્તુની વિગત

૨૭-૭-૦ — ૧૦-૪-૩ ચક્ષુ-ટિલક

૬-૧૫-૦ — — કાસલ્ય

૨૬-૮-૬ ૩૨-૬-૬ ૧૭-૮-૬ સાવરણી

૪૬-૧૭-૦ ૩૦-૧-૩ ૨૧-૧-૬ કુશર

૫-૦-૦ ૫-૦-૦ ૧૦-૦-૦ અગરબત્તી

૧૭-૧૧-૦ ૧૭-૦-૦ — કાચીયાં

૧૬-૧૧-૦ — ૧૭-૮-૦ સુખડ

૨૮-૦-૦ — — રીપોર્ટની જાખમણી

૧-૧૦-૦ ૧-૧૪-૦ ૪-૧૪-૦ રેશનરી

૦-૧૪-૦ ૧-૨-૦ ૧-૧૪-૦ પરચુરલ ખર્ચ

— — ૪-૧-૦ વાળાકેટી

— — ૧-૮-૦ મારપીછી

— ૧૦-૪-૦ — પેટીતાળાં

— — ૧૨-૧૩-૬ અંગણિકલ્યા

— — ૨૬-૩-૬ ગલેક્ષ

— — ૪-૪-૦ બોર્ડ

— — ૨-૧૦-૬ લાકડાની પેટી

૧૮૬-૮-૬ ૧૦૩-૮-૦ ૧૩૫-૧૫-૩=૪૨૫-૧૫-૬

વેચાણની આવક બાદ ૪૪-૭-૦

૩૮૧-૮-૬

ભાદરવા વહ ૦૧) ના રોજ સિલકના સામાનની યાદી.

ખાદીનો તાકો ૧ ફાડેલો	વાળાકુંચી. ૧૮
મોરપીંછી ૮૯	આરમા ૧૨
મુખડ કકડા. ૧૩	કેશર તોલા ૬
અગરબત્તી પડીકાં ૩	કાથીયાં નંગ ૧૮
સાવરણી નંગ ૧૦૫	મુપડી નંગ ૧૯
ફાનસ ૧ જુનું	બોર્ડ નંગ ૧૮ નવા
બોર્ડ નંગ ૧૭ જુનાં	કાંટા. ૨ નાના મોટા.
તાળાં ૨ જુનાં પીતલનાં	લગન ગીતની ચોપડી ૧૨
ગલેફ નંગ ૫૪	ચશ્તુ જોડા ૫ નાના નવા
ચશ્તુ જોડા ૬ મોટા નવા.	ચશ્તુ જોડા ૧૨ નાના મોટા જુન

અપાયેલી ચીજોની યાદી

સ્તુવ.	૧૯૮૨	૧૯૮૩	૧૯૮૪	કુલ
કેશર	તો. ૧૮	તો. ૧૮	તો. ૨૩	તો. ૫૬
મુખડ કકડા	૫	૩	૧૧	૧૯
વાળાકુંચી	૧૯	૧૬	૨૭	૬૨
ફાનસ	૪	૨	„	૬
મોર પીંછી	૩૮	૨૯	૮	૭૫
અંગણુહણુ	૪૨	૧૧	૨૯	૮૨
ગલેફ	૪૪	„	૧૦૫	૧૪૯
અગરબત્તી	જો. ૪	રો. ૬	રો. ૯	રો. ૧૯
સાવરણી	૭૩	૧૧૩	૪૮	૨૩૪
કાથીઆં	૨૩	૨	■	૩૨
મુપડી	૭	૮	૧૧	૨૬
દર્પણ	—	—	૧	૧
ચશ્તુ જોડા	—	—	૨૧	૨૧

પરિશિષ્ટ. જ.

મુક્ત પ્રસંગ લોટની વિગત.

સં ૧૬૮૨.

૨ અંબાલાલ છોટાલાલ	૨ નગીનદાસ આચારાલાલ
૫ પોપટલાલ મુલચંદ	૨ જીવાભાઈ મુલચંદ
૭ દલસુખભાઈ નાચાભાઈ	૧ ભાઈલાલ ખુખચંદ
૩ કર્તુરચંદ જ્યેષ્ઠ	૧ હકમચંદ હીરાચંદ
૨ અંબાલાલ બાપુલાલ	૩ સોમચંદ મગનલાલ
૨ રમણલાલ દલસુખભાઈ	૧ મંગલદાસ સરખચંદ
૫ નેમચંદ જોડાલાલ	૪ જીવાભાઈ મગનલાલ ચોક
૫ મનસુખ ઝવેરચંદ પારેખ	૧ માણેકચંદ હીરાચંદ
૫ કુલચંદ ગગલદાસ	૨ મણીલાલ લાલચંદ
૨ રાયચંદ માણેકચંદ	૧ દાકરસી અમરચંદ
૨ સોમચંદ પોપટચંદ	૨ ભોગીવાલ છોટાલાલ
૫ હીરાચંદ ડાહ્યાભાઈ	૩ અંબાલાલ વર્ધમાન
૪ મણીલાલ મગનલાલ	૫ અંબાલાલ મગનલાલ
૩ નેમચંદ સકલચંદ	૧ હરીલાલ લાલચંદ
૩ છોટાલાલ લખમીચંદ	૩ ઉમેદચંદ ડાહ્યાભાઈ
૩ મોતીલાલ નગીનદાસ	૪ કર્તુરચંદ છોટાલાલ
૩ ઉમેદચંદ ખીમચંદ	૪ જીવાભાઈ હીરાચંદ
૨ જીવાભાઈ સાકરચંદ	૩ સુનીલાલ પરતાપચંદ

સંવત ૧૯૮૨.

૫) જીલાખીદાસ નાનચંદ	૧) ગુલાખચંદ લલપુલા
૨) વજેચંદ મુલચંદ	૬) નગીનદાસ કસળચંદ
૨) જવેરચંદ વખતચંદ	૧) સકલચંદ માણેકચંદ
૨) સોમચંદ હકમચંદ	૫) પાનાચંદ લાલચંદ

- ૧) ગાંડાલાલ વર્ધમાન
- ૩) રતનચંદ હેમચંદ
- ૨) અંબાલાલ કીલાલાલ
- ૩) લખમીચંદ અમીચંદ
- ૨) દલસુખલાલ પ્રસાદ
- ૧) ભોગીલાલ જોડાલાલ
- ૧) સુનીલાલ અમરચંદ
- ૨) વાડીલાલ વર્ધમાન
- ૧) અંબાલાલ રતનચંદ
- ૧) છોટાલાલ મગનલાલ
- ૨) ભાઈલાલ અમથાલાલ
- ૧) ડાહ્યાલાલ છગનલાલ
- ૪) મોતીલાલ કપુરચંદ
- ૧) હીરાલાલ નાનાલાલ
- ૧) શકરાભાઈ

- ૩) છોટાલાલ દેવચંદ
- ૧) ભાઈચંદ મકલચંદ
- ૩) વીરચંદ ખીમચંદ
- ૩) નાથાલાલ અમરચંદ
- ૧) છોટાલાલ મગનલાલ
- ૨) ખુશચંદ મોતીલાલ
- ૨) મુદરલાલ અમરચંદ
- ૧) મનસુખભાઈ જવેરચંદ
- ૧) મલુકચંદ રતનચંદ
- ૨) હેમચંદ રવચંદ
- ૩) પોપટલાલ મુલચંદ
- ૧) સાકરચંદ રણુછોડ
- ૩) હાકરશી છોટાલાલ
- ૨) મનસુખભાઈ લાલચંદ
- ૨) સકરચંદ ભુરાભાઈ
- ૧) શા. ખાતે.

૨) મનસુખ લાભ	૧) હાકરસી અંનકરી
૧) સોમચંદ સકલચંદ	૧) રતનચંદ કસળચં
૧) મણીલાલ ગાંધીલાલ	૧) અંબાલાલ છગન
૨) નગીનદાસ જીવાલાલ	૧) છોટાલાલ છગનલાલ
૪) સુનીલાલ મગનલાલ	૧) સુનીલાલ છે
૩) પોપટભાઈ સોમચંદ	૧) મનસુખ અમરચંદ
૨) પરસોતમ છોટાલાલ	૪) દલસુખભાઈ લાલચં
૨) છોટાલાલ સરપચંદ	૩) પાનાચંદ કસ્તુરચં
૨) વજ્રેચંદ મેલાપચંદ	૧) ગુરુભાઈ નાલચંદ
૪) મોહનલાલ જીવાલાલ	૧) વાડીવાલ બાલાલા
૨) ગાંધીભાઈ મુલચંદ	
૫) હાકરસી હીરાચંદ ન્યાત વખતે મરવાળો સં. ૧૯૮૨ રૂ. ૧૦૧	
૩) હાકરસી હીરાચંદ લગન વખતે „ મં. ૧૯૮૩ રૂ. ૮૫	
૩) ચીમનલાલ ગાંધીભાઈ „ સં. ૧૯૮૪ રૂ. ૧૦૧	

પરિશિષ્ટ ઘ

શ્રી માનતા ખાતાની મળેલી રકમની વીગત ,

સંવત ૧૯૮૨

૧૦) મગનલાલ વીરચંદ

સંવત ૧૯૮૩

૨) મોમચંદ છોટાલાલ

૧) હીમતલાલ છોટા

૧૧) ગુલાબચંદ પોપટચંદ

૧૦) કેશવલાલ

સંવત ૧૯૮૪

૨) ત્રીભોવનદાસ ગાંધીભાઈ

૫) લક્ષ્મીભાઈ છોટાલાલ

કમીટીને આપવાને ફરજ પાડશે ચુટણીની
ખબર ઉપરના ચાગ પ્રકારના સહયોગે પહોંચાડવા-
માં આવશે તેમજ સરકાર તરફથી પ્રગટ થતું દરેક
સાહિત્ય અને રીપોર્ટ પણ મોકલવામાં આવશે
કાર્યવાહક સલામાં ખાસ કરીને ખલાતનિવાસી
બધુઓને જ નિમવાનું સુકરર કરવામાં આવે છે